

T.C.

ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ

(2002-2010)

Aysu SEZER

Zonguldak 2025

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye’de İktidar Muhalefet İlişkileri
(2002-2010)

Hazırlayan
Aysu SEZER

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU

Zonguldak 2025

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda ve basımda enstitü tez yazım ve basım yönergesine uygun davranıldığını taahhüt ederim.

Aysu SEZER

21.01.2025

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında** 205282116003 numaralı Aysu SEZER'in hazırladığı “**Türkiye’de İktidar Muhalefet İlişkileri (2002-2010)**” başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 26/11/2024 Salı günü saat 16:00’da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda çalışmasının onayına ~~OY ÇOKLUĞUYLA~~/ OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Prof. Dr. Özcan SEZER
Başkan

Doç. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU
(Tez Danışmanı)
Üye

Doç. Dr. Hakkı Göker ÖNEN
Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 20...

Prof. Dr. Yücel NAMAL
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum : ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Tez Başlığı : Türkiye’de İktidar ve Muhalefet İlişkileri (2002-2010)

Tez Yazarı : Aysu SEZER

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU

Türü, Yılı : Yüksek Lisans, 2025

Sayfa Adedi : 115

Bu çalışma, AK Parti’nin iktidara gelişiyle başlayan iç ve dış politikada yaşanan tüm gelişmeleri iktidar- muhalefet ilişkileri bağlamında inceleyerek yaşanan toplumsal dönüşümleri ve Türk siyasi hayatına etkilerini incelemektedir. Bu tez, Türkiye’de 2002-2010 yılları arasındaki iktidar-muhalefet ilişkilerini incelemektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) 2002 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelmesiyle başlayan bu dönem, Türk siyasal hayatında önemli değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. AKP, demokratikleşme, ekonomik reformlar ve dış politika konularında yenilikçi adımlar atarken, muhalefet partileri bu gelişmelere karşı hem yapısal hem de stratejik tepkiler vermiştir.

Çalışmada, bu dönemdeki iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler, siyasi stratejiler, çatışma dinamikleri ve ortaklaşa hükümet politikaları çerçevesinde ele alınacaktır. Bu çalışmada, 'muhalefet' kavramı, 2002-2010 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde temsil edilen ve dönemin siyasi dinamiklerinde etkin rol oynayan siyasi partileri kapsamaktadır. Bu bağlamda, ana muhalefet partisi başta olmak üzere, mecliste yer alan diğer muhalefet partileri de çalışma kapsamında değerlendirilecektir. AKP’nin “yeni muhafazakâr” ve “liberal demokrat” söylemleri, demokratikleşme süreciyle ilgili atılımları, muhalefetin duruşu, bu çalışmanın başlıca temalarını oluşturmaktadır. Ayrıca, dönemin iç ve dış politika alanındaki gelişmelerin iktidar-muhalefet ilişkilerine nasıl yansıdığı da analiz edilecektir.

Bu dönemi araştırmanın öncelikli nedeni, Türkiye’nin demokratikleşme süreci, ekonomik reformlar ve dış politika stratejileri ile ilgili önemli adımların atıldığı, dolayısıyla iktidar ve muhalefet ilişkilerinin farklı yönlerinin gözlemlenebileceği bir zaman dilimi olmasıdır. Ayrıca, 2010’dan sonra, Türkiye’deki siyasal yapı ve muhalefetin durumu, siyasi

iklimin hızla değişmesi ve yeni siyasi aktörlerin ortaya çıkması ile büyük ölçüde farklılaşmıştır. Bu nedenle, 2002-2010 dönemi, analiz için özgün bir dönem olarak seçilmiştir. Araştırmanın bu dönemi kapsammasının bir diğer nedeni de iktidarın ve muhalefetin siyasal söylemlerinin, seçim stratejilerinin, toplumsal kutuplaşmanın, hukuk ve demokrasi normlarına etkilerinin bu yıllarda belirginleşmiş olmasıdır. Ayrıca, bu yıllarda Türkiye'nin dış politikada da etkin bir rol oynamaya başlaması ve iç siyasetteki reformlar, iktidar ve muhalefetin birbirine karşı stratejik tutumlarını derinden etkilemiştir.

Bu çalışma, iktidarın ve muhalefetin demokratik denetim ve dengeleme işlevlerini yerine getirip getirmediğini, muhalefetin yapısal zorluklarını ve hükümetin politikalarının karşılık bulup bulmadığını anlamaya yönelik bir analiz sunmaktadır. Araştırma, bu dönemde yaşanan önemli siyasi olaylar, toplumsal ve ekonomik dinamikler ışığında, Türkiye'de demokratik temellerin ne ölçüde güçlendiğini veya zayıfladığını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Parti, İktidar, Anayasa Değişikliği, Referandum

ABSTRACT

Institution	: ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration
Thesis Title	: Relations Between the Government and the Opposition in Turkey (2002-2010)
Thesis Author	: Aysu SEZER
Thesis Adviser	: Assoc. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU
Type, Year	: MSc Thesis, 2025
Number of Pages	: 115

This study examines all the developments in domestic and foreign policy that started with the AK Party's coming to power in the context of power-opposition relations and examines the social transformations and their effects on Turkish political life. This thesis examines the relations between the government and the opposition in Turkey between 2002 and 2010. This period, which began with the Justice and Development Party (AKP) coming to power alone in the 2002 general elections, has been the scene of significant changes and transformations in Turkish political life. While the AKP has taken innovative steps in democratization, economic reforms and foreign policy issues, the opposition parties have made both structural and strategic responses to these developments.

In the study, the relations between the government and the opposition during this period will be discussed within the framework of political strategies, conflict dynamics and joint government policies. In this study, the concept of 'opposition' covers the political parties that were represented in the Grand National Assembly of Turkey between 2002 and 2010 and played an active role in the political dynamics of the period. In this context, the main opposition party, in particular, the other opposition parties in the parliament will also be evaluated within the scope of the study. The AKP's "neoconservative" and "liberal democrat" discourses, its breakthroughs related to the democratization process, the opposition's stance constitute the main themes of this study. In addition, it will be analyzed how the developments in the field of domestic and foreign policy of the period were reflected in the relations between the government and the opposition.

The primary reason for researching this period is that it is a period of time during which important steps have been taken regarding Turkey's democratization process, economic reforms and foreign policy strategies, so that different aspects of power and opposition relations can be observed. Moreover, after 2010, the political structure and the

situation of the opposition in Turkey have greatly changed with the rapid change of the political climate and the emergence of new political actors. For this reason, the period 2002-2010 has been selected as an original period for analysis. Another reason why the research covers this period is that the political discourses of the government and the opposition, election strategies, social polarization, and the effects on the norms of law and democracy have become evident in these years. In addition, the fact that Turkey began to play an active role in foreign policy during these years and the reforms in domestic politics have deeply affected the strategic attitudes of the government and the opposition towards each other.

This study provides an analysis to understand whether the government and the opposition perform democratic control and balancing functions, the structural difficulties of the opposition, and whether the government's policies are reciprocated. The research discusses the extent to which the democratic foundations have strengthened or weakened in Turkey in the light of important political events, social and economic dynamics experienced during this period.

Keywords: Political Party, Government, Opposition, Constitutional Amendment Referandum

ÖN SÖZ

AK Parti'nin tek başına iktidar oluşuyla değişen Türkiye'de hem iç hem de dış politikada önemli gelişmeler yaşanmakta olup; bu süreç, önümüzdeki 22 yıllık AK Parti hükümetinde yaşanacak siyasi olaylara da bir ışık tutacaktır.

Bu çalışmada, iktidar partisi olarak AK Parti ve başta ana muhalefet partisi CHP ile beraber dönemin tüm muhaliflerinin yaşanan gelişmelere yaklaşımları, hem iç hem dış politikada yaşanan ve kriz olarak nitelendirilebilecek olaylara stratejik yaklaşımlarına yer verilmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının Türk siyasi hayatına nasıl girdiğini ve uzun yıllar süren iktidarlığının temelini, AK Parti ile yaşanan değişim ve dönüşümün iktidar muhalefet ilişkileri üzerindeki etkisini ve bu etkinin topluma yansımaları analiz edilmiştir. Çalışmada, doküman analizi, içerik analizi ve vaka analizi araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu araştırmada yakın dönem incelemesi yapıldığından, araştırmanın sınırlılıkları arasında, geçmiş akademik çalışmaların yetersiz olduğu, genellikle gazete ve arşivlerden yararlanıldığı söylenebilir. Araştırma, 2002- 2010 arası iktidar muhalefet ilişkilerini inceleyerek dönemin, Türk siyasi tarihine etkilerini ve gelecekteki yönelimler hakkında çıkarımlarda bulunmayı amaçlamaktadır.

Lisansüstü öğrenimim boyunca beni teşvik eden, danışmanlığımı yürüten, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli hocam, Doçent Dr. Hüseyin Çavuşoğlu'na, tez sürecimde bana ışık tutan, beni yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Özcan Sezer'e, lisans eğitimimden bu yana halen akademik bilgilerinden faydalandığım sayın hocam Doç. Dr. Hakkı Göker Önen'e teşekkürlerimi sunarım.

Akademik desteğin yanında, manen beni büyük bir özveri ile destekleyen aile bireylerime sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışmayı hayatın getirileri ve götürüleri yüzünden hayalleri yarım kalmış tüm kadınlara ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. Siyasal İktidar Kavramı	7
1.2. Muhalefet Kavramı.....	8
1.3. Parti Sistemleri	10
1.4. Siyasal Parti Kavramı	11
2. AK PARTİ DÖNEMİ ÖNCESİ TÜRKİYE SİYASİ KONJONKTÜRÜ	14
2.1. AK Parti Öncesi Koalisyon Hükümetleri ve Türk Siyasi Hayatına Etkileri	15
2.1.1 28 Şubat Süreci: Post Modern Darbe	22
2.1.2. Refah ve Fazilet Partilerinin Kapatılışı	27
2.1.3. Erdoğan'ın Siyasi Yasaklılığı	32
3. AK PARTİ'NİN DOĞUŞU.....	35
3.1. Refah Partisi'nden Kopan Reformcular ve Siyasi Stratejileri	35
3.2. Merkez Sağ Partilerin Zayıflaması ve AK Parti'ye Yöneliş	37
3.3. Milli Görüş Anlayışına Yeni Bir Yorum: AK Parti'nin İlkeleri ve Vizyonu.....	39
3.4. AK Parti'nin İlk Uygulamaları: Hızlı Reform Dönemi.....	43
3.4.1. 1 Mart Tezkeresi	44
3.4.2. Avrupa Birliği'ne Bakıştaki Değişim ve AB Üyelik Süreci.....	51
3.4.3. 2004 Yerel Seçimleri: AK Parti'nin Güç Tazelemesi ve Yerel Yönetimlerideki Yükseliş	54
4. AK PARTİ İKTİDARININ İKİNCİ DÖNEMİ.....	58
4.1. AK Parti İktidarı İkinci Dönemi Siyasi Konjonktür Işığında 367 Krizi.....	58
4.1.1. 27 Nisan 2007 E-Muhtıra	59
4.2. 2007 Genel Seçimleri	61
4.2.1. Seçime Giden Süreçte Siyasal Söylemler ve Muhalefetin Tavrı.....	62
4.2.1.1. Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi	64
4.3. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	66
4.4. 2007 Anayasa Değişikliği Referandumu ve Anayasa Değişikliği Paketi.....	68

4.4.1. Anayasa Değişikliği Paketi, İçeriği, Kapsamı	69
4.4.2. Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesi	70
4.5. 14 Mart 2008 Adalet ve Kalkınma Partisi Kapatma Davası	71
4.6. 29 Ocak 2009 Davos Zirvesi	74
4.7. DTP'nin Kapatılması ve Muhalefete Yansımaları	77
4.8. Oslo Görüşmeleri	79
4.9. 2009 Yerel Seçimleri	81
5. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 2010 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ REFERANDUMU	85
5.1. Türkiye’de Referandum Kavramı ve 2010 Anayasa Değişikliği Referandumuna Giden Süreç	86
5.1.1. Anayasa Değişikliği, İçeriği ve Kapsamı	88
5.1.2 Anayasa Değişikliği Paketine Muhalefetin Tepkisi ve Seçim Çalışmaları	90
5.2. Referandum Sonuçları ve İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	99
EKLER	112
ÖZ GEÇMİŞ	115

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Seçime Katılma Hakkını Elde Eden / Seçime Katılan Siyasi Partiler..	55
Tablo 1.2: İl Genel Meclisi Seçimi Sonuçları.....	55
Tablo 1.3: Siyasi Partilerin Kazandıkları Belediye Başkanlıklarının, Statülerine Göre Dağılımı	56
Tablo 2.1: 2007 Genel Seçimleri Türkiye Geneli Katılım Durumu	65
Tablo 2.2: 2007 Genel Seçimleri Siyasal Partilerin Seçim Sonuçları	65
Tablo 3.1: 2009 Yerel Seçimleri Seçime Katılan Siyasi Partiler.....	82
Tablo 3.2: İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları.....	83
Tablo 3.3: Belediye Başkanlıklarının Siyasi Partilere Göre Dağılımı.....	83

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AK PARTİ/ AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ATP	: Aydınlık Türkiye Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
BBP	: Büyük Birlik Partisi
BTP	: Bağımsız Türkiye Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DEHAP	: Demokratik Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EMEP	: Emegin Partisi
E- MUHTIRA	: Elektronik Muhtıra
GP	: Genç Parti
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HSYK	: Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu
HYP	: Halkın Yükselişi Partisi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İP	: İşçi Partisi

KCK	: Koma Civakên Kurdistanê (Kürdistan Topluluklar Birliğı)
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KPSS	: Kamu Personeli Seçme Sınavı
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliğı
LDP	: Liberal Demokrat Parti
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MP	: Millet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü
ÖDP	: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
ÖTP	: Özgür Toplum Partisi
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
SHP	: Sosyal Demokrat Halk Partisi
SP	: Saadet Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurumları
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türkiye'nin 21. yüzyılın başlangıcında yaşadığı siyasi değişimler, ülkenin tarihindeki en belirgin ve tartışmalı dönemlerden birini oluşturmaktadır. 2002-2010 yılları arasındaki bu dönem, Türkiye'nin siyasi yapısında, toplumsal dinamiklerinde ve uluslararası ilişkilerinde önemli değişikliklere sahne olmuştur. Bu çalışma, söz konusu dönemde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerin Türkiye'nin demokratik gelişimine etkilerini ve genel siyasi atmosfer üzerindeki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu dönemin analiz edilmesi, Türkiye'nin siyasi tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu yılların daha iyi anlaşılmasını sağlamakla kalmayarak, aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin anlaşılması açısından da kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde yaşanan siyasi olaylar, toplumsal dönüşümler ve uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler, Türkiye'nin bugünkü siyasi ve sosyal yapısının anlaşılmasında temel taşları oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı 2002-2010 yılları arasında Türkiye'de iktidarın ve muhalefetin siyasi stratejilerini, politikalarını ve bu politikaların toplum üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Bu süreçte, iktidarın politik gündemi, muhalefetin stratejileri ve her iki tarafın da toplum üzerindeki etkileri, Türkiye'nin demokratik yapısının gelişimi için önemli veriler sağlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın soruları şu şekildedir: AK Parti iktidarının başlangıcından 2010'a kadar olan dönemde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler ne şekilde evrilmiştir, 2002-2010 döneminde Türkiye'de iktidar-muhalefet ilişkilerinin yükselmesi veya gerilmesi hangi sosyal, ekonomik ve politik faktörlere bağlıdır, AK Parti'nin 2002-2010 dönemindeki politikaları ve muhalefetin tepkileri arasındaki dinamikler nelerdir? Bu sorular çerçevesinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarlığından önce Türkiye'deki genel siyasi konjonktür incelenecek, AK Parti'nin hangi süreçlerde geçerek iktidar olduğu, AK Parti iktidarının Türk siyasi tarihine, Türk toplumuna ekonomik, siyasi, sosyal ve demokratik alanlardaki etkilerine, bu süreçte yaşanan iktidar ve muhalefet arasındaki gerilim ve uzlaşma noktalarına, muhalif stratejilerin etkilerinin yeterliliğine dayanarak alt sorular dahil edilmiştir.

Bu çalışmanın birincil avantajı, yakın tarih incelemesi olup, araştırmacının bu yakın tarihin bir kısmına tanıklık etmiş olmasıdır. Bir diğer avantajı ise araştırmanın ana konusu olan partilerin birçoğunun günümüzde halen siyaset sahnesinde yer

alması, böylelikle geçmişin günümüzde yaşanan siyasi olaylarla da karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamasıdır. Böylelikle araştırmacı, geçmişteki siyasi dinamiklerin bugünkü gelişmeler üzerindeki etkilerini inceleyerek, siyasi süreçlerin evrimini daha somut bir şekilde ortaya koyma fırsatı bulmaktadır.

Çalışmanın birincil dezavantajı ise, çalışmaya konu olan tarih aralığının güncel olmasıdır. Bu sebeple literatürde akademik kaynak bulmak oldukça güç bir hal almış; döneme ait gazete ve dergi haberleri, televizyon haberleri, internet kanalları ve sosyal medya içerikleri gibi kaynaklar kullanılmıştır. Çalışma konusunun yakın tarihi baz alması sebebiyle basın yayın organlarından faydalanmak zorunlu hale gelmiştir. İkincil dezavantaj ise, söz konusu siyasi partilerin günümüzde etkinlikleri devam ettiğinden, objektif davranma güçlüğü olmuştur. Bu çalışma, 2002-2010 yılları arasında Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkilerini ele alırken hem iç hem de dış politikada yaşanan tüm gelişmeleri kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak, bu dönemin politik dinamiklerinin çok katmanlı ve sürekli değişen yapısı göz önünde bulundurulduğunda, araştırmanın sınırlılıkları ortaya çıkmaktadır. Özellikle, iç ve dış politikadaki her gelişmenin detaylı bir biçimde ele alınmasının, çalışmanın kapsamını aşan bir düzeye ulaşabileceği ve belirli bir çerçeveye sığdırılmasının güç olduğu değerlendirilmiştir. Bu sebeple, çalışmada, dönemin önemli siyasi olaylarına ve iktidar-muhalefet ilişkilerine dair seçili analizler yapılmış olup, belirli olay ve süreçlerin dışarıda bırakılma gerekliliği de göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmanın önemi yakın tarih incelemesi olmasından kaynaklanmaktadır. 2002- 2010 yılları, günümüzde iktidar ve muhalefet partilerini de şekillendiren, siyasi partilerin stratejilerini, toplumsal dinamiklerini ve seçim taktiklerini etkileyen önemli bir dönem olmakla beraber; AK Parti iktidarından sonra Türkiye'nin siyasi dönüşümünü anlamada etkili olmuştur. Siyasi çatışmaların incelenmesi, toplumsal ve politik farklılıkların siyasi stratejiler üzerindeki etkisi , demokrasi ve hukuk devleti perspektifinden bakıldığında oldukça önemlidir. Bu sebeple, çalışmanın yakın tarih incelemesinin, alana sunacağı katkı açısından oldukça önemli olduğu düşünülmüştür.

Bu çalışma, beş ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, iktidar ve muhalefet kavramlarına değinilerek, parti sistemleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümün tezin amacına katkısı şudur: İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin temel dinamiklerini anlamak için, bu iki kavramın teorik temellerinin ve parti sistemlerinin nasıl şekillendiği üzerine bir çerçeve sunarak, Türkiye'deki siyasi yapıyı daha derinlemesine inceleme imkânı sağlamak. Ayrıca, parti sistemlerinin evrimini anlamak, iktidar ve muhalefet arasındaki etkileşimleri daha iyi analiz edebilmek için gerekli teorik bir altyapı oluşturmaktadır.

İkinci bölümde, Adalet ve Kalkınma Partisi öncesi Türkiye'deki siyasi konjonktür incelenmiştir. Dönemin öne çıkan siyasi olayları kronolojik olarak incelenerek, Türkiye'nin siyasi yapısındaki dönüşümün ve iktidar-muhalefet ilişkilerindeki değişimin temelleri ortaya konulmuş, bu bağlamda AK Parti'nin iktidara gelmeden önceki siyasi ortamın anlaşılmasına katkı sağlanmıştır. Böylelikle Adalet ve Kalkınma Partisi'ni iktidara taşıyan sürecin anlaşılması amaçlanmıştır.

Üçüncü bölümde, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyaset sahnesine çıkış süreci anlatılmış; bu süreçte kökleri Milli Görüş Hareketine dayanan bu partinin bu görüşe getirmiş olduğu bakış açısı incelenmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, yeni bir parti olarak nasıl irtica nitelendirilmesinden kaçındığı üzerinde durularak, ilkeleri ve vizyonu açıklanmıştır. Avrupa Birliği'ne bakış açısı incelenerek, AK Parti'nin modernleşme ve demokratikleşme hedeflerinin hem iç politikada hem de dış ilişkilerdeki stratejik adımlarını şekillendirdiği ve AB ile entegrasyon sürecine nasıl bir ivme kazandırdığına dair önemli çıkarımlar yapılmıştır. AK Parti'nin, Avrupa Birliği ile ilişkileri sadece dış politika bağlamında değil, aynı zamanda iç politikada da reformları teşvik eden bir etken olarak görülmüştür. Parti, AB ile müzakerelere başlamakla birlikte, üyelik sürecinin gereklilikleri doğrultusunda bir dizi demokratik reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, özellikle hukukun üstünlüğü, insan hakları, ifade özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi alanlarda yoğunlaşmış, aynı zamanda parti içindeki laiklik anlayışının da yeniden şekillenmesine yol açmıştır. AK Parti'nin laiklik yaklaşımında, geçmişteki Milli Görüş geleneğinden farklı olarak, devletin dini inançlar karşısında tarafsız olmasını savunan ve dini özgürlükleri teşvik eden bir duruş sergilenmiştir. Bu durum, partiye

geniş bir toplumsal taban kazandırmış ve hem muhafazakâr hem de liberal kesimlerden destek almasına olanak sağlamıştır. Bu bölümde ayrıca, AK Parti'nin yerel yönetimler üzerindeki etkisi de irdelenmiştir. Parti, yerel seçimlerde kazandığı başarılarla hem hükümetin gücünü pekiştirmiş hem de iktidar-muhalefet ilişkilerini yeni bir boyuta taşımiştır. Bu yerel başarılar, partiye sadece merkezi iktidarı elinde tutma fırsatı vermekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal kesimler arasında geniş bir taban oluşturulmasını sağlamıştır. Yerel yönetimlerdeki bu başarılar, AK Parti'nin halkla doğrudan temas kurmasını sağlayarak, partinin 'halkçı' kimliğini pekiştirmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan 367 krizi ile, 2009 yerel seçimlerine kadar uzanan, hem iç politikada hem dış politikada yaşanan ve Türk siyasi tarihini etkileyen olaylar; bu olayların iktidar muhalefet ilişkilerine yansımaları kronolojik bir biçimde incelenmiştir. Çalışmanın kronolojik bir sistemle anlatılma sebebi, siyasi olayların birbirini nasıl etkilediğini ve bu süreçlerin iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiğini daha net bir şekilde ortaya koyabilmektir. Ayrıca, bu yaklaşım, gelişmelerin ve karşılıklı tepkilerin zaman içinde nasıl evrildiğini izleyerek, siyasi stratejilerin ve toplumsal yansımaların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. 2007 yılında yaşanan 367 krizinin ardından Cumhurbaşkanını halkın seçmesi konusu gündem olmuş, bu da beraberinde sistem tartışmalarını doğurmuştur. Nitekim günümüz yönetim biçimimiz Türk tipi başkanlık sistemi de, 2007 yılında yaşanan 367 krizi ve ardından gelen anayasa değişikliği süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç, hem iç politikada iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimlerin derinleşmesine yol açmış, hem de Türkiye'nin siyasi yapısında köklü değişikliklere zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve sistem tartışmaları, iktidar ve muhalefet arasındaki stratejik rekabetin belirleyici unsurlarından biri haline gelmiştir.

Çalışmanın son bölümü, 2010 Anayasa değişikliği referandumunu ve bu referandum bağlamında iktidar muhalefet ilişkilerinin değerlendirilmesini içermektedir. 2010 Anayasa değişikliği referandumu, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuş, hem iç politikada hem de toplumsal düzeyde geniş yankılar uyandırmıştır. İktidar partisi, referandumu bir reform fırsatı

olarak sunarken, muhalefet partileri ise değişikliklerin özgürlükleri kısıtlayıcı ve hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı olduğuna dair eleştirilerde bulunmuşlardır. Yargı erkinde yapılacak değişikliklerin, iktidarın elinde adaletsizce kullanılacağını savunan muhalefet, yapılacak bu değişiklikle demokrasiye büyük bir darbe vurulacağı endişesini duymuştur. Bu durum, iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimi tırmandırmış ve her iki tarafın da siyasi stratejilerini yeniden şekillendirmelerine neden olmuştur. Referandum süreci, aynı zamanda Türkiye'deki siyasi kutuplaşmanın derinleştığı, toplumsal ayrışmaların belirginleştığı bir döneme denk gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, referandumun öncesi ve sonrasındaki gelişmelerin, Türkiye'nin siyasi yapısını nasıl dönüştürdüğü ve iktidar-muhalefet ilişkilerine nasıl yansıdığı kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

Araştırmacı, çalışma kapsamını 2002 – 2010 yılları ile sınırlandırmıştır. Çalışma kapsamının bu yıllarla sınırlandırılma sebebi 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türk siyasetinde önemli bir dönüşümün başlamış olmasıdır. AKP'nin iktidara gelişiyle hem iç politikada hem de dış politikada yaşanan önemli değişiklikler, iktidar-muhalefet ilişkilerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu yıllar, aynı zamanda 2007 Cumhurbaşkanlığı krizi, 2009 yerel seçimleri ve 2010 anayasa değişikliği referandumu gibi dönüm noktalarının yaşandığı bir süreci kapsamaktadır. Bu olaylar, iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimleri ve stratejik etkileşimleri belirginleştirmiştir. 2002-2010 yılları, Türkiye'deki siyasi kutuplaşma, toplumsal değişim ve siyasi stratejilerin evrimi açısından kritik bir dönemi ifade ettiğinden, bu dönemi incelemek, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gelişimi ve Türkiye'deki siyasal dinamiklerin anlaşılması açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Araştırmacı, çalışmayı 2010 yılıyla sonlandırarak AKP'nin iktidara gelişinin ardından yaşanan önemli siyasi gelişmelerin, özellikle Cumhurbaşkanlığı krizi, anayasa değişiklikleri, seçim sonuçları, kutuplaşma gibi dinamiklerin, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini analiz etmeye odaklanmıştır. 2010 yılı, anayasa değişikliği referandumu ve siyasi kutuplaşmanın zirveye ulaştığı bir dönüm noktası olduğundan, bu tarih itibarıyla siyasi atmosferdeki temel değişikliklerin daha net bir şekilde görülmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, bu dönemin sonlanması, araştırmacının daha sonraki yıllardaki gelişmeleri kapsam dışında tutarak, 2002-2010 arasındaki süreçteki iktidar-muhalefet ilişkilerini daha detaylı

ele almasına olanak tanımaktadır. 2010 sonrası yaşanan gelişmelerin, çalışmanın kapsamına dahil edilmemesinin sebebi, bu yıllardan sonraki siyasi dönüşümlerin farklı bir analiz ve kapsam gerektirmesi olarak görülebilir.

Çalışmanın metodolojisi, niteliksel araştırma yöntemlerine dayanmaktadır. Belgesel inceleme, döneme ait gazete ve dergi makaleleri, siyasi liderlerin konuşmaları, gazete haberleri, devlet kurumlarına ait arşivler ve dönemin tanıklarının anlatımları gibi çeşitli kaynaklar incelenecektir. Ayrıca dönemin siyasi atmosferini yansıtan önemli olaylar ve politikalar detaylı bir şekilde irdelenecek, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin dinamikleri üzerine yoğunlaşılacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Siyasal İktidar Kavramı

Toplum ve yönetimin karmaşık dinamiklerini anlamada, siyasi güç kavramı bir köşe taşı olarak durmaktadır. Siyasi güç, temel olarak, bireylerin veya grupların, öncelikle devlet gibi siyasi bir varlık bağlamında, başkalarının eylemlerini, inançlarını ve davranışlarını etkileme veya kontrol etme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Bu güç yalnızca seçilmiş yetkililer veya devlet kurumları tarafından kullanılan yetkiyle sınırlı değildir; daha ziyade, yönetim ve politika oluşturma süreçlerini şekillendiren tüm etki biçimlerini kapsar. Özünde siyasi güç, bir toplumu etkileyen kararlar alma ve bu kararlara saygı gösterilmesini ve uyulmasını sağlama becerisine dayanır. Bu güç, hükümet yetkililerinin ve yasa koyucuların açık otoritesinden lobicilerin, çıkar gruplarının ve hatta medya kuruluşlarının ince etkilerine kadar çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Siyasi gücün kaynakları ve biçimlerindeki çeşitlilik, bu gücün incelenmesinin karmaşıklığını ve toplumların şekillenmesindeki önemli rolünü vurgulamaktadır. Siyasi güç kavramı, meşruiyet fikri ile derinden iç içe geçmiştir. Meşruiyet, siyasi iktidar bağlamında, kontrol ya da nüfuz kullanma hakkının tanınması anlamına gelir. İktidar meşru kabul edildiğinde, etkili olma olasılığı daha yüksek ve direnişle karşılaşma olasılığı daha düşüktür. Bu meşruiyet yasal çerçeveler, sosyal normlar veya ahlaki mülahazalar gibi çeşitli kaynaklardan türetilir. Örneğin demokratik hükümetler meşruiyetlerini, tipik olarak özgür ve adil seçimler yoluyla ifade edilen yönetilenlerin rızasından alırlar. Buna karşılık, otokrasiler gibi diğer hükümet biçimleri meşruiyetlerini gelenek, din ya da halka güvenlik ve refah sağlamadaki algılanan etkinlikten alabilirler (Uslu, 2022, s.243).

Siyasi iktidarın önemli bir yönü de otorite ile olan ilişkisidir. Genellikle iktidarın bir alt kümesi olarak görülen otorite, iktidarın tanınan ve kabul edilen kullanımıdır. Toplum tarafından tanınan ve kabul edilen meşru güçtür. Önde gelen bir sosyolog olan Max Weber otoriteyi üç farklı türde sınıflandırmıştır: geleneksel, karizmatik ve yasal-rasyonel. Geleneksel otorite köklü geleneklere ve uygulamalara dayanır, karizmatik otorite bir liderin kişisel çekiciliğinden ve ilham verici niteliklerinden kaynaklanır ve yasal-rasyonel otorite iyi tanımlanmış yasalar ve prosedürler sistemine dayanır. Bu otorite biçimlerinin her biri siyasi gücün

kullanımı için farklı bir temeli temsil eder ve yönetişimin ve sosyal düzenin doğasını farklı şekillerde şekillendirir. Siyasi gücün kullanımı aynı zamanda egemenlik kavramıyla da derinden bağlantılıdır. Egemenlik, en temel haliyle, bir toprak parçası üzerinde dış müdahalelerden arınmış mutlak otoriteyi ifade eder. Siyasi bir toplulukta otoritenin nihai kaynağıdır ve devlet tanımında kilit bir unsurdur. Egemenlik kavramı, hem devletler içindeki hem de uluslararası arenadaki güç dinamiklerini anlamak için çok önemlidir. Devletler arasındaki ilişkileri şekillendirir ve uluslararası hukuk ve diplomasinin temelini oluşturur. Ayrıca bir toplumdaki siyasi gücün dağılımı ve dengesi siyaset çalışmalarının merkezinde yer alır. Farklı siyasi sistemler ve ideolojiler, son derece merkezi hükümet biçimlerinden ademi merkeziyetçi, federal ve hatta katılımcı demokratik sistemlere kadar çeşitli güç dağılımlarını savunur. Güç dengesi, politika yapımının doğasını, halkın yönetime katılım düzeyini ve bir siyasi sistemin genel istikrarını ve etkinliğini önemli ölçüde etkileyebilir (Demir, 2018, s.262).

1.2. Muhalefet Kavramı

Siyaset ve yönetim alanında muhalefet kavramı hayati ve dinamik bir konuma sahiptir. Muhalefet, siyasi bağlamda, iktidardaki hükümetin veya hakim siyasi gücün politikalarına, ideolojilerine veya uygulamalarına karşı çıkan bireyleri, partileri veya grupları ifade eder. Bu kavram sadece demokratik sistemlerin bir özelliği değildir; çeşitli yönetim biçimlerinde siyasi dinamiklerin temel bir yönüdür, denge ve denetleme mekanizması sağlar ve çoğulcu ve katılımcı bir siyasi ortamı teşvik eder. Muhalefetin rolü çok yönlü ve karmaşıktır, bir siyasi sistemde birkaç kritik işleve hizmet eder. Öncelikle, muhalefet bir bekçi köpeği gibi hareket ederek hükümetin eylemlerini inceler, kararlarını sorgular ve halka karşı sorumlu tutar. Bu denetim, gücün kötüye kullanılmasını önlemek ve yönetimde şeffaflığı sağlamak için çok önemlidir. Demokratik sistemlerde muhalefet tipik olarak parlamentolar veya yasama organları gibi resmi kurumsal çerçeveler içinde faaliyet gösterir ve burada hükümet politikalarına meydan okuyabilir, tartışabilir ve alternatifler sunabilir. Ayrıca muhalefet, bir toplumdaki farklı bakış açılarının ve çıkarların temsil edilmesinde önemli bir rol oynar. Sağlıklı bir siyasi ekosistemde muhalefet grupları toplumun çoğulculuğunu yansıtır, nüfusun farklı kesimlerine ses verir ve onların çıkar ve endişelerini savunur. Bu temsil, siyasi sistemin

kapsayıcılığı ve yanıt verebilirliği için elzemdir ve siyasi sistemin yalnızca belirli bir grubun veya ideolojinin alanı haline gelmemesini sağlar (Köker, 2006, s.13).

Muhalefet kavramı siyasi çoğulculuk kavramıyla yakından bağlantılıdır. Siyasi bağlamda çoğulculuk, bir siyasi sistem içerisinde çeşitli siyasi partilerin, ideolojilerin ve görüşlerin varlığına ve bunlara hoşgörü gösterilmesine atıfta bulunur. Muhalefet bu çoğulculuğun bir tezahürüdür ve alternatif görüş ve politikalar için bir platform sağlar. Muhalefetin bu çoğulcu doğası, siyasi söylemin dinamizmi ve evrimi için çok önemlidir; tartışma, yenilik ve ilerici değişim kültürünü teşvik eder. Demokrasi teorisi bağlamında, muhalefetin varlığı ve işleyişi genellikle bir demokrasinin sağlığı ve olgunluğunun ölçüsü olarak görülür. Güçlü ve etkili bir muhalefet, iktidarın barışçıl bir şekilde tartışılabildiği ve devredilebildiği rekabetçi bir siyasi ortama işaret eder. Bir demokrasinin işleyişi için elzem olan ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi siyasi özgürlüklerin varlığını yansıtır (Demirkaya, 2019, s.265).

Hükümet ve muhalefet arasındaki ilişki, iş birliğinden çatışmaya kadar çeşitli şekillerde olabilir. Bazı siyasi sistemlerde, hükümet ve muhalefetin belirli konularda iş birliği içinde çalıştığı ve temel politikalar üzerinde temel bir anlaşma düzeyini koruduğu uzlaşmacı bir siyaset geleneği vardır. Diğer sistemlerde ise bu ilişki daha hasmane olabilir; muhalefet hükümetin politikalarına şiddetle karşı çıkar ve seçmenlere net bir alternatif sunmaya çalışır. Muhalefet kavramının zorlukları ve karmaşıklıkları yok değildir. Bazı siyasi bağlamlarda, özellikle de demokratik olmayan veya geçiş sürecindeki devletlerde, muhalefet grupları siyasi baskı, sansür ve hatta şiddet gibi önemli engellerle karşılaşabilir. Muhalefetin bu tür ortamlarda etkin bir şekilde işleyebilmesi, demokratikleşme sürecinde ve daha açık ve çoğulcu bir siyasi sistemin geliştirilmesinde genellikle kritik bir faktördür. Dahası muhalefetin doğası ve etkinliği seçim sistemi, siyasi kültür ve daha geniş sosyo-ekonomik bağlam gibi faktörlerden de etkilenir. Örneğin farklı seçim sistemleri, muhalefet partilerinin yasama organlarındaki temsilini ve politikayı etkileme kabiliyetlerini önemli ölçüde etkileyebilir. Benzer şekilde siyasi kültür - hoşgörü, diyalog ve uzlaşma normları da dahil olmak üzere - hükümet ve muhalefet arasındaki etkileşimlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynar (Brack ve Weinblum, 2008, s.9).

Sonuç olarak muhalefet kavramı siyasi dinamikler ve yönetim anlayışının ayrılmaz bir parçasıdır. Hesap verebilirliğin sağlanmasında, farklı çıkarların temsil edilmesinde ve siyasi çoğulculuğun teşvik edilmesinde kritik işlevlere sahiptir. Muhalefetin doğası, hükümetle olan ilişkisi ve politikayı etkilemedeki etkinliği, daha geniş siyasi kültürü ve siyasi sistemin sağlığını yansıtır. Toplumlar geliştikçe ve yeni zorluklarla karşılaştıkça, muhalefetin rolü ve önemi siyaset ve yönetim çalışmalarında önemli bir konu ve tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

1.3. Parti Sistemleri

Parti sistemlerinin incelenmesi, siyasi kurumların işleyişi ve siyasi rekabetin dinamikleri hakkında içgörüler sunan karşılaştırmalı siyasetin temel bir yönüdür. Bir parti sistemi, genel olarak bir siyasi sistem içindeki siyasi parti rekabetinin ve etkileşiminin örüntüsü olarak tanımlanabilir. Sadece ilgili siyasi partilerin sayısını değil, aynı zamanda ideolojik yayılımlarını, göreceli güçlerini, etkileşimlerinin doğasını ve yönetim ve politika oluşturma üzerindeki etkilerini de kapsar. Parti sistemlerinin sınıflandırılması tipik olarak gerçekçi bir şekilde iktidara gelme şansı olan parti sayısına dayanır. Bu sınıflandırma, tek bir partinin siyasi manzaraya hakim olduğu tek partili sistemlerden, birden fazla partinin iktidar için rekabet ettiği çok partili sistemlere kadar uzanır. Her bir parti sistemi türü kendine özgü dinamikler sunar ve siyasi istikrar, yönetim ve demokratik kalite üzerinde farklı etkileri vardır. Tek partili sistemlerde, genellikle diğer tüm partiler dışlanarak tek bir parti hükümeti kontrol eder. Bu sistemler sıklıkla siyasi rekabetin ya hiç olmadığı ya da son derece sınırlı olduğu otoriter rejimlerle ilişkilendirilir. Bu tür sistemlerde iktidar partisi tipik olarak devlet aygıtı, medya ve sivil toplum üzerinde kontrol sahibidir ve siyasi muhalefet genellikle bastırılır. Bununla birlikte, tüm tek partili sistemlerin doğası gereği demokratik olmadığını belirtmek önemlidir; bazıları sınırlı çoğulculukla da olsa demokratik bir yönetim çerçevesinde işleyebilir. En ünlü örneği Amerika Birleşik Devletleri olan iki partili sistemler, siyasi arenaya hakim olan iki büyük parti ile karakterize edilir. Bu partiler tipik olarak geniş çıkar ve ideoloji koalisyonlarını temsil eder ve siyasi rekabet genellikle sol-sağ spektrumu etrafında şekillenir. İki partili sistemler, kazanan partinin politika oluşturma üzerinde önemli bir kontrole sahip olduğu çoğunlukçu bir yönetim biçimini teşvik etme eğilimindedir, ancak aynı zamanda seçmenler için net

alternatifler ve hesap verebilirlik için basit bir mekanizma sağlarlar (Hamdemir ve Çelik, 2018, s.699).

Birçok parlamenter demokraside yaygın olan çok partili sistemlerde, daha geniş bir yelpazedeki çıkarları ve ideolojileri temsil eden çok sayıda parti bulunur. Bu sistemler genellikle tek bir partinin mutlak çoğunluğa sahip olmadığı ve bir hükümet kurmak için diğerleriyle iş birliği yapmak zorunda olduğu koalisyon hükümetleriyle sonuçlanır. Çok partili sistemler kapsayıcılıkları ve farklı bakış açılarını temsil etmeleri nedeniyle övülmekle birlikte, parçalı yönetişime ve istikrarlı ve etkili politika yapımında zorluklara da yol açabilirler. Parti sistemlerinin doğası ve dinamikleri, seçim sistemi, siyasi kültür, sosyal bölünmeler ve tarihsel bağlam dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenir. Nispi temsil veya sondan bir önceki seçim gibi seçim sistemleri, yasama organındaki partilerin sayısını ve büyüklük dağılımını belirlemede önemli bir rol oynar. Çoğulculuk, konsensüs oluşturma ve siyasi rekabete yönelik tutumlar da dahil olmak üzere siyasi kültür de parti sistemlerinin işleyişini şekillendirir (Özdemir ve Atılgan, 2018, s.241).

Parti sistemleri statik değildir; toplumdaki, ekonomideki ve uluslararası ortamdaki değişikliklere yanıt olarak zaman içinde evrim geçirirler. Bu evrim yeni partilerin ortaya çıkışında, mevcut partilerin göreceli güçlerindeki değişimlerde ve parti rekabeti ve koalisyon kurma modellerindeki değişimlerde görülebilir. Örneğin, Avrupa'da yeşil partilerin veya çeşitli ülkelerde popülist partilerin yükselişi, değişen toplumsal kaygıları ve parti sistemlerinin yeni siyasi gerçeklere uyum sağlama becerisini yansıtmaktadır. Ayrıca parti sistemlerinin incelenmesi, demokratik kalite ve siyasi istikrar gibi daha geniş kapsamlı sorularla yakından bağlantılıdır. Etkin temsil sağlayan ve barışçıl rekabete ve iktidar değişimine olanak tanıyan parti sistemleri genellikle daha yüksek demokratik kalite düzeyleriyle ilişkilendirilir. Buna karşılık, son derece parçalanmış, kutuplaşmış veya aşırı partilerin hakim olduğu parti sistemleri siyasi istikrar ve demokratik yönetim için zorluklar teşkil edebilir (Hamdemir ve Çelik, 2018, s.729).

1.4. Siyasal Parti Kavramı

Modern siyaset sahnesinde siyasi parti, demokratik sistemlerin işleyişinde temel bir kurum olarak yer almaktadır. Siyasi parti, ortak siyasi görüş ve amaçları

paylaşan, kamu politikasını etkilemek ve seçimler yoluyla siyasi güç elde etmek için birlikte çalışan organize bir grup insandır. Siyasi parti kavramı çok yönlüdür ve siyasi sistem içindeki çeşitli rolleri, yapıları, ideolojileri ve işlevleri kapsar. Siyasi partilerin tarihsel olarak ortaya çıkışı, onların incelenmesinin kritik bir yönüdür. Kökeni 17. ve 18. yüzyılların sonlarına dayanan partiler, gayri resmi hizipler ve siyasi kulüplerden daha yapılandırılmış ve resmi örgütlere doğru evrilmiştir. Bu evrim, partilerin kamu çıkarlarının bir araya getirilmesi ve ifade edilmesi, siyasi rekabetin düzenlenmesi ve seçmen tercihlerinin yapılandırılması için temel mekanizmalar haline geldiği temsili demokrasilerin daha geniş çaplı gelişimini yansıtmaktadır. Siyasi partiler özünde bir demokraside birkaç kilit fonksiyona hizmet ederler. Halkın çeşitli ve çoğu zaman birbiriyle çelişen taleplerini tutarlı politika programlarına dönüştürerek çıkarları bir araya getirir ve ifade ederler. Bu işlev, her vatandaşın her karara doğrudan katılmasının pratik olmadığı temsili bir demokraside çok önemlidir. Partiler, vatandaşların kendi çıkarları ve değerleriyle örtüşen politikaları ve liderleri belirleyip desteklemeleri için bir yol sağlayarak siyasi ortamı basitleştirir. Dahası siyasi partiler siyasi rekabetin örgütlenmesinde önemli bir rol oynarlar. Kamu görevlerine aday gösterirler, seçim kampanyaları yürütürler ve seçmenleri harekete geçirirler. Bu rol, seçmenlere sunulan seçeneklerin yapılandırılmasında ve demokratik yönetişimin temel taşı olan seçimlerin rekabetçiliğinin sağlanmasında hayati öneme sahiptir (Schlesinger, 2013, s.766).

Siyasi partiler aynı zamanda hükümetin oluşumu ve işleyişinde de önemli bir rol oynarlar. Parlamenter sistemlerde hükümetin kurulması doğrudan parti dinamikleri ile bağlantılıdır ve çoğunluk partisi veya koalisyon hükümetin dizginlerini ele alır. Partiler, yürütme ve yasama organlarını şekillendirerek kamu görevi için personel sağlarlar. Ayrıca özellikle yasama organındaki muhalefet partileri aracılığıyla hükümeti sorumlu tutma konusunda da kilit bir rol oynarlar. Siyasi partilerin iç yapıları ve örgütlenmeleri, tarihsel kökenlerini, ideolojik temellerini ve faaliyet gösterdikleri siyasi bağlamı yansıtacak şekilde büyük farklılıklar gösterir. Bazı partiler karar alma mekanizmasının birkaç liderin elinde toplandığı son derece merkezîyetçi bir yapıya sahipken, diğerleri sıradan üyelere önemli girdilere izin veren daha ademi merkezîyetçi ve demokratik bir yapıya sahiptir. Bir partinin örgütsel yapısı onun davranışını, stratejisini ve siyasi

hedeflerini gerçekleştirmedeki etkinliğini etkiler. İdeoloji, siyasi partilerin bir diğer kritik boyutudur. Partiler tipik olarak sosyal, ekonomik ve siyasi konularda farklı perspektifleri temsil eden ideolojik çizgiler boyunca hizalanırlar. Bu ideolojiler partinin politika pozisyonları ve stratejileri için bir çerçeve oluşturarak seçmenlerin farklı kesimlerine hitap etmelerini şekillendirir. Partilerin ideolojik spektrumu sol kanattan sağ kanada kadar uzanır ve aradaki birçok varyasyon ve nüans toplumdaki siyasi inanç ve değerlerin çeşitliliğini yansıtır (Özdemir ve Atılğan, 2018, s.247).

Siyasi partiler aynı zamanda vatandaşların siyaset konusunda sosyalleşmesi ve eğitilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Siyasi iletişimde bulunurlar, kamusal tartışmayı çerçevelerler ve kamuoyunu etkilerler. Bu rol, bilgili bir seçmen kitlesinin ve farklı fikir ve politikaların tartışılıp müzakere edilebildiği canlı bir kamusal alanın teşvik edilmesi için elzemdir. Siyasi partilerin karşılaştığı zorluklar ve eleştiriler önemli ve çeşitlidir. Partiler genellikle halkın daha geniş çıkarlarını temsil etme pahasına iktidara ve seçim başarısına fazla odaklandıkları için eleştirilmektedir. Parti finansmanı, yolsuzluk ve özel çıkarların etkisi gibi konular tekrarlanan endişelerdir. Buna ek olarak, popülizmin yükselişi ve birçok ülkede geleneksel parti bağlılıklarının azalması, geleneksel parti yapılarının modern siyasi ortamdaki uyumluluğu ve uygunluğu hakkında sorular ortaya çıkarmıştır.

2. AK PARTİ DÖNEM ÖNCESİ TÜRKİYE SİYASİ KONJONKTÜRÜ

AK Parti'nin tek parti iktidarından önce Türkiye'nin siyasi ortamı parçalanmışlık, istikrarsızlık ve sık sık yaşanan askeri müdahaleler ile karakterize edilmektedir. AK Parti'nin iktidara gelmesinden önceki döneme bir dizi zayıf koalisyon hükümeti, ekonomik çalkantılar ve siyasi skandallar damgasını vurmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türk toplumu içindeki laik ve İslamcı güçler arasında süregelen ve kökleri cumhuriyetin kuruluş ilkelerine ve modern tarihine dayanan bir çatışma ile şekillenmiştir. Özellikle 1990'lı yıllar Türk siyaseti için çalkantılı bir dönem olmuştur. Bu on yıl, hiçbir istikrarı koruyamayan ya da ülkenin acil ekonomik ve sosyal sorunlarını etkili bir şekilde ele alamayan bir dizi koalisyon hükümetine sahne olmuş; bu dönemde siyasi partiler genellikle ideolojik olarak kutuplaşmış ve kalıcı koalisyonlar kuramamaları sık sık hükümet değişikliklerine ve siyasi belirsizliğe yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye'deki ekonomik durumun da aynı derecede zorlayıcı olduğu görülmektedir. Ülke yüksek enflasyon, artan kamu borcu ve en şiddetlisi 2001 yılında meydana gelen bir dizi ekonomik krizle karşı karşıya kalmış; bu kriz bir dönüm noktası olmuş ve Türk ekonomisinin uluslararası finans kuruluşlarının rehberliğinde önemli ölçüde yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. Kriz aynı zamanda halkın mevcut siyasi partilere olan güvenini sarsarak yeni siyasi güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Aslan, 2018).

Buna ek olarak, 1990'lı yıllar Kürt sorununun yoğunlaştığı ve Türk devleti ile Kürdistan İşçi Partisi (PKK) arasındaki çatışmanın zirveye ulaştığı yıllar olmuştur. Bu çatışmanın önemli siyasi, sosyal ve insan hakları sonuçları olmuş ve zaten istikrarsız olan siyasi ortamı daha da karmaşık hale getirmiştir. Ordunun siyasetteki rolü bu dönemin bir diğer belirleyici özelliği olmuştur. Kendisini cumhuriyetin laik ilkelerinin koruyucusu olarak gören Türk ordusu sık sık siyasete müdahale etmiştir. Bu müdahalelerin en dikkat çekenini, o dönemde İslamcılarının liderliğindeki hükümetin istifasına yol açan 1997 "post-modern darbesi" olmuştur. Bu müdahaleler ülkenin siyasi dinamikleri üzerinde derin bir etki yaratmış, demokratik kurum ve süreçlerin gelişimini sık sık sekteye uğratmıştır (Aktan ve Yay, 2016, s.63).

1.1. AK Parti Öncesi Koalisyon Hükümetleri ve Türk Siyasi Hayatına Etkileri

Türkiye, uzun yıllar tek bir siyasi partinin mecliste yeterli koltuk sayısına ulaşamamasıyla, birden fazla siyasi partinin bir araya gelerek oluşturduğu koalisyon hükümetleriyle yönetilmiş; bu hükümetler arasında yaşanan çıkar çatışmaları ve uyumsuzluk Türk siyasi hayatını da olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin CHP ve AP'nin birleşmesiyle tanıştığı ilk koalisyon hükümeti 1961'de kurulmuş, 1962'de son bulmuş ve Türk siyasi tarihinde Birinci İnönü Koalisyonu olarak anılmıştır. Bu koalisyon hükümetini CKMP, YTP ve CHP koalisyonu takip etmiş; İkinci İnönü Koalisyonu olarak adlandırılan bu hükümet de uzun ömürlü olamamıştır. Üçüncü İnönü Koalisyonu ise CHP ve Bağımsızlar arasında kurularak iki yıl istikrarı sağlamıştır. Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Millet Partisi birleşerek dördüncü koalisyon hükümetini kurmuştur. 1974-1975 döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Milli Selamet Partisi (MSP) arasında bir koalisyon oluşturulmuş, bu durum Birinci Ecevit Koalisyonu olarak adlandırılmıştır. 1975 ve 1977 yılları arasında ise Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi arasında koalisyonlar kurulmuş, bu süreç Türk siyasi tarihinde Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu olarak adlandırılmıştır. 1977-1978 yılları arasında AP, MSP ve MHP arasında İkinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu oluşurken; 1978-1979 yılları arasında CHP, CGP, Demokrat Parti (DP) ve bağımsızlar arasında İkinci Ecevit Koalisyonu kurulmuştur (Çakır, 2020, s.22).

90lı yıllarda ise istikrarsızlığın en derinden hissedildiği, bu sebeple de koalisyon hükümetlerinin sıkça değiştiğini söylemek mümkündür. 1991 yılından itibaren 11 yıl içerisinde tam 7 koalisyon hükümeti değişmiş; hükümetler kısa süre içerisinde birbirleriyle birçok sorun yaşamış; yaşanan siyasi çatışmalar ve sorunlar topluma da yansımıştır. 1991 yılında Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin birleşmesiyle kurulan koalisyon hükümeti, 1995 yılına kadar iki kez kurulmuş; ve 90lı yıllarda kurulacak diğer koalisyon hükümetlerine nispeten daha uzun ömürlü olmuştur. 95-96 yılları Cumhuriyet Halk Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin birleşimiyle, yine aynı yıl Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin ortaklığı ile; 96-97 yılları Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin birleşimi, 97-99 yılları Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti, Demokrat Türkiye Partisi'nin ortaklığı ve

son olarak 1999- 2002 yılları arasında Demokratik Sol Parti, Anavatan Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin bir araya gelmesiyle Türk siyasi tarihi yoğun ve değişken bir koalisyon hükümetleri dönemi yaşamıştır. Görüldüğü üzere farklı ideoloji ve siyasi kültürden gelen partilerin kurmuş olduğu ortaklıklar, uzun süreli ve başarılı olamamıştır (Kara, 2004, s.225).

1991 yılında yapılan genel seçimler sonrası Tansu Çiller ve Erdal İnönü öncülüğünde kurulan DYP- SHP koalisyon hükümeti, ekonomiyi canlandırmak, enflasyonu düşürmek ve reformlar gerçekleştirmek için çeşitli ekonomik programlar uygulamaya çalışan, özellikle ekonomik istikrarsızlıkla mücadele etmeyi hedef belirlemiş, ancak yüksek enflasyon, dış borçlar ve işsizlik gibi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmış bir koalisyon hükümeti olmuştur. Bu hükümetle Tansu Çiller, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı unvanını almıştır. DYP'nin SHP'ye nazaran daha muhafazakar bir çizgide yer alması çeşitli uyumsuzluklara yol açmıştır. Koalisyonun etkinliğinin azalmasının temelinde ideolojik sebeplerden doğan, ekonomik yönetimde ve toplumsal politikalar üzerine yaşanan anlaşmazlıklar yatmaktadır. Turgut Özal'ın vefatı sebebiyle iki kez kurulan DYP-SHP Hükümeti 27 ay görevde kalmış; bu süre boyunca hükümet yetkilileri dönemin gündeminin merkezinde yer alan terör ve serbest piyasa ekonomisi hususlarında gerilim yaşamışlardır (Yılmaz, 2018, s.66). DYP ve SHP serbest piyasa ekonomisini canlandırma, kamu kurularını özelleştirme, enflasyonla ve gelir eşitsizliği ile mücadele gibi konularda ortak mutabakata varsalar da Kürt sorununda uzlaşmaya varamamışlardır. SHP, DYP'nin güneydoğu politikalarını eleştirmiş; DYP zamanla MHP'ye yaklaşmış ve daha milliyetçi bir çizgiye kaymıştır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 385-288).

Dönemin toplumu etkileyen çarpıcı olaylarından biri de Sivas Katliamı-Madımak Olayı olmuştur. Pir Sultan Abdal şenlikleri kapsamında Madımak Otel'de bir araya gelen sanatçılar, Aziz Nesin'in İslam dinine ve Müslümanlığa yönelik söylemlerinin ardından; bir grup radikal İslamcının saldırılarıyla karşı karşıya kalmış; bu saldırı otelin ateşe verilmesi ve 37 kişinin yanarak can vermesiyle son bulmuştur. Seçmen kitlesinin çoğunluğunu alevilerin oluşturduğu SHP'nin bu katliamda etkisiz kalması, SHP'ye duyulan güvenin kırılmasına sebep olmuştur. Sivas Katliamı, hemen ardından yaşanacak olan Gazi Mahallesi olaylarının fitilini

ateşlemiştir. Yaşanan şiddet olaylarında koalisyon hükümetinin pasif bir rol sergilemesi toplumda güvensizlik ve kaygı duygularını körüklemiştir. Partilerin ideolojik olarak farklı iki kutupta yer alması, karar alma ve uygulama süreçlerini yavaşlatmış; politikalar arasında çelişkilere sebep olmuş; istikrarın zedelenmesine sebep olmuştur (Çakır, 2020, s.23). Çillerin ekonomi politikaları da yetersiz kalmış, Türk Lirasının değeri giderek düşmüş; bu da Başbakan Tansu Çiller'i IMF'nin kapısını çalmaya zorlamıştır. Çiller'in açıkladığı ve tarihe 5 Nisan kararları, 'Acı Reçete' olarak geçen ekonomik paket ile de köklü bir ferahlama olmamış; kemer sıkma politikaları, vergi artışları, mali disiplin önlemleri halkta büyük tepkiye yol açmıştır.

50. hükümetin sona ermesiyle Tansu Çiller bir azınlık hükümeti kurmayı denemiş ancak güvenoyu alamadığından, erken seçime gitmek zorunda kalmıştır. 95 seçimlerinde DYP ve CHP'nin ortaklığı ile yine Tansu Çiller başkanlığında 52. Hükümet kurulmuş; bu hükümet DYP- SHP koalisyonuna nazaran çok daha kısa ömürlü olmuştur. 1995 seçimlerinde Refah Partisi'ni birinci sıraya taşıyan en önemli etken, dönemin siyasi partilerinin halkın yararına siyasi ekonomik ve sosyal gelişmelerde eksik kalan yönleri olmuştur. Refah Partisi herhangi bir parti ile ortaklık kuramadığından, DYP ve CHP bir araya gelerek 52. Hükümeti kurmuştur. Zıt kutuplu iki partinin bir araya gelmesiyle, muhalefet partileri arasında yer alan Refah Partisi ve ANAP, 52. Hükümetin uygulamalarına karşı sert eleştirilerde bulunmuş; özellikle Refah Partisi hükümetin ekonomik politikalarını ve laiklik konusundaki tutumunu eleştirmiş; hükümetin toplumun hassasiyetlerini ve taleplerini göz ardı ettiğini dile getirmiştir. Anavatan Partisi ise, hükümetin dış politikada yetersiz kaldığını savunmuştur. Tansu Çiller ve Deniz Baykal iş birliği ile Avrupa Birliği Gümrük Birliği anlaşması imzalanmış; böylelikle AB'ye uyum sürecinde ilk adım atılmıştır (Akşin, 2014, s.168). Ancak vatandaşın halen ekonomik sıkıntılar içerisinde olması, işsizlik ve enflasyonun yüksek olması, Çiller hükümetinin giderek zayıflamasına neden olmuştur. Çiller'in sunmuş olduğu özelleştirme politikalarının bir kısmı yeterli kalmamakla birlikte; bir diğer kısım da Anayasa Mahkemesince reddedilmiştir.

İşsizlik, enflasyon, gelir adaletsizliği gibi ekonomik durumlar devam ederken, toplumda da merkez sağ ve merkez sol gruplarının giderek kutuplaştığı

görülmektedir. Siyasal İslam giderek yükselmekte, toplumda yeni ve muhafazakar oluşumlar giderek artmaktadır. Farklı ideolojik temellere dayanarak kurulan koalisyon hükümetlerinin başarısızlığı da Refah Partisi gibi radikal İslamcı bir partinin yükselişine sebep olmuştur (Bölügiray, 1999, s.38). Koalisyon içerisinde yaşanan gerilimler hükümetin son bulmasına sebep olmuş, böylelikle ANAP- DYP ortaklığının önü açılmıştır.

Refah Partisi ile bir araya gelmeyeceğini açıklayan DYP, yeni ortaklığını ANAP ile kurmaya karar vermiş; böylelikle Türk siyasi hayatında yalnızca 4 ay etkinlik gösteren ANAP- DYP koalisyonu kurulmuştur. Hükümet başkanlığını Mesut Yılmaz'ın yürüttüğü bu koalisyon ANAYOL Hükümeti olarak da bilinmektedir. Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller arasında açıkça görülen gerilim; hükümetin kısa süreli ve başarısız olmasının en çarpıcı etkenidir. Zira Refah Partisi, Tansu Çiller'i yolsuzluk iddiaları ile suçlamış, örtülü ödenekten yapılan harcamaları açığa çıkarmış; ancak Yılmaz, ortaklık kurduğu Çiller'i mecliste savunmamıştır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 424). Tüm bunların ardından ANAP milletvekillerinin de DYP'nin yolsuzluk iddialarına ilişkin soruşturma açılmasını mecliste desteklemesi; ANAYOL Hükümetinin sonunu getirmiştir. Merkez sağ partilerde bu krizler yaşanırken; SHP ve CHP'nin birleşmesi, kamuoyunda büyük değişimlere sebep olmamış, DSP'nin ANAP-DYP koalisyonuna dışardan destek vermesi de merkez solda ikilemler yaşandığını göstermektedir. (Bila, 1999, s.408). İdeolojik olarak aynı tarafta yer alan merkez sağ partilerinin (ANAP-DYP) koalisyon hükümeti kurduklarında sürekli olarak çatışma halinde olması, aslında tek parti iktidarı sağlanamadığında istikrarsızlığın devam edeceğine yönelik bir göstergedir. Çıkar çatışmaları hem yönetimi hem de ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Anayasa Mahkemesi kararı ile son bulan ANAYOL Hükümetinden sonra, REFAHYOL Hükümeti kurulmuş; böylelikle Çiller- Erbakan ortaklığı başlamıştır. Hükümet başkanlığını Erbakan'ın yürüttüğü 54. Türkiye Hükümetinde, Refah Partisi Kürt sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak PKK ile demokratik yollarla uzlaşma önerisi, Süleyman Demirel tarafından reddedilmiştir. Yine Erbakan döneminde, Developing 8 grubu kurulmuş, gelişmekte olan 8 ülke bu grubu oluşturmuş ve Türkiye de bu grup içerisinde yerini almıştır (Akşin, 2014, s.171).

Döneme damga vuran bir diğer olay, Susurluk Faciası olarak bilinmektedir. Tarihler 3 Kasım 1996'yı gösterdiğinde, Mercedes markalı bir aracın Susurluk ilçesinde yapmış olduğu kaza ile, devlet siyaset mafya üçgeni açığa çıkmış; zira aracın içinden birçok suça karışmış ve uyuşturucu kaçakçılığında aranan Abdullah Çatlı ve sevgilisi Gonca Us, ve emniyet müdürü Hüseyin Kocadağ ölü olarak çıkmıştır. Bu korkunç kazada araç içinden birden fazla tabanca ve susturucu, uyuşturucu madde, sahte kimlik, ehliyet gibi evraklar çıkmış; bu durum, dönemin hükümetine yönelik bazı suçlamaların ortaya çıkmasına yol açmış ve yasadışı faaliyetlerle bağlantılı olabileceği yönünde şüpheler doğmuştur. DYP milletvekili Sedat Bucak kazadan sağ kurtulduğundan daha sonra hakkında soruşturma açılarak iki yıl hapsi istenmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın istifasının sebebinin de Susurluk Skandalı olduğu düşünülmektedir. Erbakan- Çiller hükümetinde yaşanan 'mafya-hükümet' ilişkisinin açığa çıkması, toplumda infiale yol açmış, "Sürekli ışık için bir dakika karanlık" sloganı ile halk her akşam belirli bir saatte evinin ışıklarını kapatarak protesto düzenlemiştir. Bu skandal REFAHYOL Hükümeti için küçümsense de Mesut Yılmaz Susurluk Raporları hazırlatarak olayı aydınlatmaya çalışmıştır (BBC, 2024).

REFAHYOL Hükümetinin sonunu, 28 Şubat sürecinin getirdiğini söylemek mümkündür. Refah Partisi'nin ve Erbakan'ın radikal sağ ideolojisine sahip olduğu elbette bilinmektedir lakin; Erbakan'ın bazı tarikat ve cemaatlerle sürekli bir araya gelmesi, laiklik tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Ordu ve Refah Partisi arasındaki gerilim tırmanmış, bu tırmanış 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu'nun aldığı kararlarla son bulmuştur. Refah Partisi her ne kadar bu kararı onadığına dair imza atsa da Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının Refah Partisi'ni kapatma davası açması sonucu, Erbakan istifasını vermek zorunda kalmış, yeni hükümetin Çiller tarafından kurulması beklenirken, dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümet kurma görevini Mesut Yılmaz'a vermiştir. Böylelikle 55. Türkiye Hükümeti ANASOL-D kurulmuştur (Dünya Bülteni, 2012).

ANASOL-D Hükümeti, Mesut Yılmaz başkanlığında kurulmuş; DTP, ANAP ve DSP ortaklığı ile bir araya gelmiş; Cumhuriyet Halk Partisi'nin de dışarıdan desteklediği bir koalisyon hükümeti olmuştur. Her ne kadar CHP'nin ANASOL-D Hükümetine destek verdiği görülse de, keskin muhalefet izlediğini

söylemek de mümkündür. CHP’li Deniz Baykal, Mesut Yılmaz’a Susurluk Skandalı’nın aydınlatılması için baskı kurmuş; Yılmaz bu sebeple Susurluk Raporlarını hazırlatmıştır. Bunun yanı sıra, ordunun ve Milli Güvenlik Kurulu’nun irtica endişesi devam etmekte; bu sebeple de toplumsal alanda yeniliklere imzalar atılmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarında irtica sempatisine sebep olacak her harekete müdahale edilmiş; türban yasağı uygulanmış; 4306 sayılı kanunla ilk ve ortaokul birleştirilerek 8 yıllık eğitim zorunlu hale getirilmiştir (Kara, 2004, s.355) ANASOL-D Hükümeti, CHP’li Deniz Baykal’ın büyük desteği ile, alınan kararları hızlıca uygulamaya koymuş ve nispeten başarılı olmuştur.

Mafya lideri Alaaddin Çakıcı’nın Fransa’da yakalanmasının ardından ANAP’lı Korkmaz Yiğit ile telefon konuşmalarının ortaya çıkması; Korkmaz Yiğit’in banka ihalesine Alaaddin Çakıcı aracılığı ile fesat karıştırması, yeniden mafya-hükümet-siyaset tartışmalarını gündeme getirmiş; bu durum Mesut Yılmaz’ın kurduğu hükümetin de son bulmasına sebep olmuştur (Yılmaz, 2018, s. 102).

56. Hükümet, Süleyman Demirel’in görevlendirmesiyle, Ecevit tarafından kurulmuş, ancak 1999 seçimleri sebebiyle uzun ömürlü olamamıştır. 1999 yılında DSP’nin genel seçimlerden birinci parti olarak çıkmasıyla Ecevit, MHP ve ANAP ile ortaklık kurarak, 57. Hükümeti kurmuştur. Bu hükümet Türk siyasi tarihinde ANASOL-M Hükümeti olarak anılmaktadır. En uzun koalisyon hükümeti sıfatını taşıyan bu hükümet, kamuoyunda, farklı ideolojik temellerden geldiği için, yeniden eleştiri odağı olmuştur. Zira milliyetçi ve merkez sağ sayılabilecek MHP’nin DYP ile ortaklık kurmayarak DSP ile uzlaşması; geçmişte MHP’yi faşizmle suçlayan merkez sol DSP’nin bu ortaklığa sıcak bakması hem toplumda hem de muhalefette eleştiri konusu olmuştur. Sağ tandanslı olmasına karşın Fazilet Partisi ile ortaklık kurulmasının istenmeme sebebi henüz yaşanmış olan 28 Şubat süreci olarak görülmektedir (Çelik ve Çetiner, 2015).

1999 Depremi, başta Kocaeli ve İstanbul olmak üzere Marmara bölgesini, ardından da tüm Türkiye’yi derinden sarsmış, acı bir hadisedir. Bu yıkıcı depremde, hükümetin başında olan DSP-ANAP-MHP koalisyonu, depreme hazırlıksız yakalanmış, yurtdışından ve sivil toplum kuruluşlarından gelen yardımlarla depremin yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu deprem, birçok can kaybına

sebepe olmuş, ülke ekonomisini derinden sarsmıştır. Sanayi kenti İstanbul ve Kocaeli’nde yaşanan bu yıkım, kamu kaynaklarının harcanmasına sebepe olmuştur (Kızıldaş, 2015, s.69).

Terör rgt lideri Abdullah calan’ın Küba’da yakalanıp Türkiye’ye getirilmesi Ecevit hükümetinin oldukça önemli bir başarısı olmakla birlikte; Avrupa Birliği’ne uyumlanabilmek adına idam cezasının kaldırılması söylemi, muhalefette seslerin yükselmesine sebepe olmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi kendi içerisinde görüş ayrılığı yaşamaktadır; bir grup calan’ın idamını desteklerken, diğer grup calan’ın asılmasının terör sorununa pozitif fayda sağlamayacağı düşüncesindedir. Sonuç olarak; calan’ın idam cezası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen bir kararla, idam cezasının infazının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırı olduğu gerekçesiyle durdurulmuş ve hükmün infazı ertelenmiştir (Aydın ve Taşkın, 2004, s.454).

Ecevit dönemi, Avrupa Birliği kapısını aralayan bir dönemdir zira 1999 yılında Helsinki Zirvesi’yle Türkiye, resmi olarak aday ülke statüsüne gelmiştir. Bu adım, hem demokratikleşme ve insan hakları adına, hem de standartların yükselmesi adına oldukça önemli bir gelişmedir.

Süleyman Demirel’in görev süresinin dolmasıyla, yerine yeni Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer seçilmiş, Sezer Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ‘Anayasa Krizi’ olarak adlandırılacak tarihi bir krize imza atmıştır. Büyük bir ekonomik buhranla karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti’ni bu buhrandan kurtarabilmek adına Ecevit hükümeti birtakım reformlar gerçekleştirmek isterken; Cumhurbaşkanı Sezer ile yaşanan anayasaya uygunluk tartışmaları krizin ateşini fitillemiştir. Kamu kurumlarının ve kamu bankalarının özelleştirilmesi, yabancı sermayenin Türkiye’ye girişi üzerine çıkan çatışmada Ecevit, Sezer’in yasama yetkisini ihlal ettiğini savunmuş, gerilim giderek tırmanmış ve Sezer’in Ecevit’in önüne anayasa kitapçığını fırlatması ile son bulmuştur. Bu olay, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülen en ağır ekonomik krize sebepe olmuştur. Türk lirasının değeri gittikçe düşerek dolar iki katına çıkmış; borsa iflas etmiş, faizler tavan yapmış, birçok banka iflas etmiştir. Bu kriz, ancak Kemal Dervış’in hazinenin başına getirilmesiyle çözüme kavuşmuş, IMF ile anlaşma yapılarak ekonomik krizin etkileri hafifletilebilmiştir (Akyol, 2018).

2002 yılına gelindiğinde ise, Bülent Ecevit'in sağlık sorunları, ANASOL-M hükümetinin ekonomik krizi ağır hasarlı yönetmesi, koalisyon hükümetinin yetersizliği erken seçimin kapısını aralamıştır. Dönemin önümüzdeki 22 yılı etkisi altına alacak en önemli olayı, Refah ve Fazilet Partilerinin kapatılmasının ardından, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurulmasıdır. Bu partiyle beraber, koalisyon hükümetleri devri sona erecek, AK Parti uzun yıllar tek başına iktidarda kalacaktır.

2.1.1 28 Şubat Süreci: Post Modern Darbe

Türk siyasi tarihinde, özellikle Mustafa Kemal ve İnönü dönemlerinin sonrasında, 1960lı yıllardan itibaren, ordunun çeşitli gerekçelerle siyasete, hükümete, iktidara müdahalesini görmek mümkündür. 28 Şubat'ı askeri darbelerden ayıran en önemli husus, bu girişimin direkt olarak asker ve silah aracılığı ile değil, daha dolaylı yollarla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu darbe, Türk toplumunda bundan sonra yaşanacak değişimlerin fitilini ateşlemiştir. Bu darbenin post modern darbe olarak Türk siyasi tarihine geçmesi, askerin silahlı müdahalesinin direkt olarak yönetimi ele geçirmesi ile gerçekleşmeyerek, tam aksine askerin sivil hükümete baskı uygulayarak, basın ve medyayı, yargıyı ve yargı organlarını bir araç olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır (Yılmaz, 2012, s.237).

Türk Silahlı Kuvvetleri, her zaman Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, Türk milletçiliğini özümsemiş, laik ve çağdaş değerler üzerine kurulmuş bir askeri kurum olmakla birlikte, 1950'li yıllardan itibaren, laiklik ilkesini tehdit eden iktidarlara karşı her zaman önlem almaya odaklı olmuştur. 60 ve 80 darbelerinde yönetime direkt el koymuş, 71'de ise hükümet istifaya zorlanmıştır. Refah Partisi'nin doğuşu ve 95 seçimlerindeki elde etmiş olduğu zafer, TSK için yeni bir tehdit oluşturmaktadır. Zira Erbakan, radikal sağın bir temsilcisi olarak görülmektedir. Refah Partisi, hem laik sisteme karşıt söylemleri ile gündem olmuş, hem de şerri hukuk temelli yönetim anlayışını benimsemiştir. REFAHYOL koalisyon hükümetinde Erbakan başbakan olmuş; ilk yurtdışı seyahatini İran'a yaparak, eleştirileri üzerine çekmiştir. Sağ- sol çatışmalarının tavan yaptığı, Kürt sorununun ve PKK terör örgütünün eylemlerinin hız kesmeden devam ettiği karanlık 90lı yıllarda Erbakan'ın Libya'yı ziyaret ederek Kaddafi ile görüşmesi de muhalefet tarafından büyük tepki toplamıştır. Üstelik Erbakan, Türkiye Cumhuriyeti'ni

Kürtlere eziyet etmekle suçlamış, Erbakan bu suçlamalar karşısında sessizliğini korumuştur (Yiğit, vd. 2023, s.2148). Refah Partili Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin İl toplantısında yapmış olduğu konuşmada, *'Süslü püslü görüldüğüme bakıp da benim laik olduğumu sanmayın. Zaman zaman içinde bulunduğumuz şartlarda, mecburiyet karşısında gittiğimiz yerde inancımıza küfredilirken, milletimize küfredilirken, bütün değerlerimize küfredilirken içimize kan akıyor ama resmî görevimiz icabı orada bulunmak zorunda kalıyoruz. Tek parti rejiminin kalıntısı, çağ dışı olmuş, insanları köle gibi gören ve rey verip de yöneticisini seçen insanlara hiç muamelesi yapan bu düzen mutlaka değişmelidir! Ve Müslümanlar, sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, bu nefreti, bu imanı eksik etmeyin!'* demesi üzerine, Refah Partisi zihniyetinin tamamen laik ilkelere uzak olduğu bir kez daha anlaşılmıştır (32. Gün Youtube, 2017)

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün 58. Yıl dönümünde irtica ile mücadelesi ile tanınan İkinci Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu'nun Sultanbeyli'de izinsiz, onaysız Atatürk heykeli dikmesi ile Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak, Silahçioğlu hakkında suç duyurusunda bulunarak, Refah Partisi'nin bu konudaki görüşünü bir kez daha göstermiştir. Silahçioğlu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, adına dava açılan ilk asker olmuştur (32. Gün Youtube, 2017). TSK için laiklik ilkesi bu denli önem arz ederken; dönemin Rize Milletvekili Şevki Yılmaz, laiklik karşıtı söylemleri ile tüm dikkatleri Refah Partisi'nin üzerine çekmiş; sürekli olarak Milli Görüş çağrısı yapmış, Kemalizm görüşünün karşısında yer aldığını belirtmiştir. *'Türk ceza kanunu İncil'e göredir, Türk Medeni Kanunu İncil'e göredir', 'Hizbullah olmaktan gurur duyuyorum'*, söylemleri laiklik karşıtı görüşlerini beslemiştir. Milli Görüş temsilcilerinden ve dönemin milletvekillerinden Hasan Hüseyin Ceylan'ın *'Kemalizm korkunç bir zulüm çarkı hâline dönüyor. 23'ten önce, 23'ten sonra. 1923'ten önce, 29 Ekim'den önce Doğu'da; ne Bingöl'de, ne Bitlis'te, ne Hakkâri'de, ne Diyarbakır'da, ne El Aziz'de, ne Adıyaman'da, ne Artvin'de bir tane katliam yok. Asker kalkmış diyor ki: 'PKK'lı olmanıza müsaade ederiz ama şeriatçı olmanıza asla!'* diyor. *Bu kafayla çözemezsin onu sen. Çözüm mü istiyorsunuz? Şeriatçılıktır.'* söylemleri açıkça laikliğe karşı açılmış bir savaş, ve şeriat rejiminin uygulanmasına yönelik gerçek bir taleptir (32. Gün Youtube, 2017).

Refah Partisi'nin açıkça şeriat güzellemesi ve yapması ve toplumda radikal değişimler talebi, 28 Şubat sürecinin fitilini ateşleyen en önemli hususlardır. Bu radikal değişimler içerisinde laiklik anlayışının zayıflayarak din odaklı bir devlet yönetimi anlayışı benimsenmesi yer almaktadır. Erbakan'ın cemaat ve tarikatlarla sürekli içli dışlı olması, şeyhlere iftar yemeği düzenlemesi dönemin muhalefet partileri tarafından eleştirilmiş; Türk Silahlı Kuvvetleri ise Gölçük'te düzenlenen bir toplantı ile iktidarda gerici bir rejim olduğunu dile getirmiştir. SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın, Refah Partisi'nin uygulamalarını eleştirirken, *'Türkiye'nin laik yapısına tehdit oluşturan bir durum var'* diyerek, partinin faaliyetlerinin cumhuriyet rejimine ve laiklik ilkesine aykırı olduğuna dikkat çekmiştir (Karayalçın, 1997). Ankara Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs Gecesi'ne İran Büyükelçisi davet edilmiş; etkinliğin düzenlendiği salon Hamas fotoğrafları ile süslenmiş, şeriat ve İslami yönetim çağrıları yapılmış; TSK bu şovu tehdit olarak algılayarak harekete geçmiş; büyükelçi yurtdışına gitmek zorunda kalmış ve Belediye Başkanı Bekir Yıldız tutuklanmıştır. Bu olaylı gece, *Sincan Skandalı* olarak Türk siyasi tarihine geçmiştir (Milliyet, 2011). Tarihler 4 Şubat 1997'yi gösterirken; TSK, 20 tank ve 15 zırhlı araçla Sincan'dan geçerek İslamcı göstericilere karşı güç gösterisi yaparak, hükümetin laiklik ilkesine olan tehditler karşısında kararlılığını ortaya koymayı amaçlamış; Dönemin Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Çevik Bir, *"Sincan'da demokrasiye balans avarı yaptık"* demiştir. TSK'nın bu gösterisi adeta bir uyarı niteliğindedir. Bu uyarı sonrası Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Erbakan'a gönderdiği mektupla *laik düzeni koruma* çağrısında bulunmuştur (32. Gün, Youtube, 2017).

Yaşanan tüm bu gelişmeler Post Modern darbenin birer tetikleyicisi niteliğinde olmuş; bu bağlamda Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat günü toplanması ile, darbe süreci resmen başlamıştır (Öcal, 2009, s.15). Kuruldan çıkan kararlar, 28 Şubat sürecinin neden post modern darbe olarak anıldığını açıkça göstermektedir. Zira bu kararlar sonucunda hükümet, askeri müdahaleye gerek duyulmaksızın istifaya zorlanmıştır. 9 saat süren toplantı boyunca mevcut hükümet irtica yönetimi olduğu hususunda suçlanmış, çıkan kararlar irtica ile mücadele kapsamında çıkarılmıştır. Türk Ordusu, laik, çağdaş ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti devletine vurgu yapmıştır. 20 maddelik bildiride;

- 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmesi
- Tarikatların kapatılması, faaliyetlerine son verilmesi,
- Kur'an kurslarının Diyanete bağlanarak kaçak kursların kapatılması,
- Kılık kıyafet yasası,
- Yeşil sermayeye kısıtlama getirilmesi,
- Basın ve medyanın kontrol altına alınması, özellikle irtica propagandalarının önüne geçilmesi
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun harfiyen uygulanması,
- Kurbanların ve kurban derilerinin derneklere verilmesinin önüne geçilmesi,
- Atatürk aleyhine yapılan eylemlere caydırıcı cezalar verilmesi
- Eğitim kurumlarında dini içerikli etkinliklerin kısıtlanması, na yönelik kararlar yer almaktadır (Haksöz, 1999).

Alınan bu kararların asıl amacı, laiklik ilkesinden oldukça uzak görülen mevcut hükümeti düşürmektir. Başbakan Erbakan, başta kararları imzalamayarak muhalefet partilerinden yardım istemiş, ancak herhangi bir destekçi bulamayınca 5 Mart günü bildiriği imzalamak durumunda kalmıştır. Dönemin başbakan yardımcısı koltuğunda oturan, DYP lideri Tansu Çiller, her ne kadar *'Bu tür kararlar, hükümeti baskı altına alır ve demokrasiyi tehdit eder'* dese de, MGK kararlarının uygulanacağını açıklamıştır (Kahraman, 2010, s.45). SHP lideri Murat Karayalçın, *'Bu kararlar, Türkiye'nin demokratik yapısına büyük bir tehdit oluşturuyor'* ifadesini kullanmış ancak yine de Erbakan'ı desteklememiştir. Karayalçın, sorunların çözümünün askeri müdahale değil, diyalog ve uzlaşma ile sağlanması gerektiğini belirtmiştir (Aksu, 2009, s.123) BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu, MGK kararlarını eleştirirken, *'Bu tür uygulamalar, otoriterleşmeyi beraberinde getirir ve Türkiye'nin demokratik yapısını tehdit eder'* şeklinde bir açıklama yapmış olsa da, Erbakan'a destek vermemesi, onun siyaseten daha bağımsız bir duruş sergileyerek, Türk siyasetinin temel değerlerine saygı

duyduğunu, özellikle de laiklik ilkesine karşı olan bir tutumdan uzak durduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2015, s.78)

Erbakan kararları uygulamamış; Adalet Bakanı Şevket Kazan, Erbakan'ın tüm bildiriye değil, yalnızca 4 maddeyi imzaladığını iddia etmiştir. Erbakan'ın bu ısrarcı tutumu Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş'ın laiklik karşıtı söylemleri ve eylemleri gerekçe göstererek Refah Partisi'nin kapatılması istemiyle dava açması ile sonuçlanmıştır. Kapatma davasının açılmasının ardından irtica karşıtı yaptırımlar uygulanmaya başlamış, Genelkurmay *'irticaya karşı gerekirse silah kullanacağını'* dile getirmiştir. Erbakan, Tansu Çiller ile hükümet başkanlığını dönüşümlü devam ettirecekleri savını gerekçe göstererek istifa etmiş; ancak Süleyman Demirel hükümet kurma görevini ANAP'lı Mesut Yılmaz'a vermiştir. Böylelikle ANASOL- D Hükümeti kurulmuştur (32. Gün, Youtube, 2017).

28 Şubat askeri müdahalesini 'post modern' olarak nitelendiren en temel unsur, askerin yönetime doğrudan silahla müdahale etmek yerine, toplumu, basın ve medyayı kullanarak, hükümeti istifa etmeye zorlamasıdır. Refahiyol hükümeti istifa etmez ise, askerin yönetime el koyup koymayacağı günümüzde halen belirsizliğini korumaktadır. Milli Güvenlik Kurulu'nun aldığı kararlar doğrultusunda İslamcı şirketlere aktarılan paranın kaynağının kesilmesi ve bu grubun 'yeşil sermaye' olarak adlandırılması ile, bankalar yeşil sermayeye kredi vermeyi durdurmuştur. 28 Şubat süreci aynı zamanda 2001 senesinde yaşanan ekonomik krizin ve devalüasyonun sebeplerinden biri olmuştur. Bankalar batmış, faizler yükselmiş, enflasyon tavan yapmıştır (Yiğit vd., 2023, s.2152).

Toplumsal alanda birçok değişime sebep olan 28 Şubat süreci, başörtüsü tartışmalarının fitilini yeniden ateşlemiştir. İş yerlerinde ve kamu kurumlarında fişleme süreci başlamış, türbanlı kadın öğrencilerin eğitim alma hakkı engellenmiştir. İmam hatip liselerinde okuyan öğrencilere getirilen katsayı kuralı gereği, imam hatipli bir öğrenci, sınavda gösterdiği başarıya rağmen, katsayı problemi yüzünden dilediği üniversiteye ve bölüme yerleşememekte, başörtüsü yasağı sebebiyle devlet üniversitelerini tercih edemeyen türbanlı öğrenciler, vakıf üniversitelerinde de aynı problemle karşılaşmış; YÖK kararı ile vakıf ya da devlet fark etmeksizin bütün üniversitelerde başörtüsü ile eğitim yasaklanmıştır (Yıldız, 2021).

28 Şubat süreci ordunun siyasette ve hükümet yönetiminde daha aktif olduğu bir döneme girilmesine sebebiyet verse de, 1999 yılı itibariyle AB uyumluluk süreci başladığından, Kopenhag Kriterleri kapsamında, ordunun siyasette etkinliği azalmış; AK Parti'nin 2002 yılında kazandığı seçimle ve tek başına iktidar olduğu dönem boyunca ordunun siyasetteki etkinliği giderek zayıflamıştır (Yiğit vd., 2023, s.2155).

2.1.2. Refah ve Fazilet Partilerinin Kapatılışı

Refah Partisi ve onun devamı niteliğindeki Fazilet Partisi, Türkiye'nin siyasi tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olan 28 Şubat sürecinin doğrudan etkisi altında kalmıştır. Laiklik ilkesinin korunması adına, özellikle 1990'ların sonları ve 2000'lerin başlarında, bu partilerin kapatılması, Türkiye'deki siyasi dinamiklerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Refah Partisi, 1996-1997 yılları arasında iktidara gelerek, radikal değişim talepleri ve din temelli politikalarıyla tartışmalara neden olurken, Fazilet Partisi ise benzer bir çizgide ilerlemesine rağmen, farklı bir siyasi kimlik ve söylem geliştirme çabası içinde olmuştur. Bu sebeple her iki parti de aynı ideolojik kökenin getirmiş olduğu sona mahkum olmuştur.

Milli Görüş Hareketinin kökeni, 69 yılıyla başlayan Bağımsızlar Hareketidir ve Milli Görüş, aynı zamanda Erbakancılık olarak nitelendirilen bu siyasi akım, Refah Partisi'nin ve devamı niteliğinde olan Fazilet Partisi'nin ideolojik yapısını oluşturmaktadır. Necmettin Erbakan tarafından ortaya atılan bu siyasi akım, İslamiyet'in siyasi bir referans olarak, yine siyaset sahnesinde yer aldığı ilk akımdır. Erbakan bu görüşü yalnızca siyasi bir akım değil, bir inanç meselesi olarak görmüştür. Bu görüş, laiklik ilkesini eleştirerek, dinin siyasette ve sosyal hayatta daha fazla etkin olması gerekliliğini savunmaktadır. Erbakan, '*Adil Düzen*' kavramıyla, ekonomik ve sosyal adaletin sağlanmasını, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını ve milli kalkınmayı hedeflemiştir. Bu ideolojinin temel bileşenleri arasında; sosyal adalet, milli ekonomi ve İslamî değerlerin toplumda yaygınlaştırılması yer almaktadır (Baykal ve Çaha, 2017, s.793).

1980 askeri darbesinden sonra, halk yeniden kendilerini temsil edecek siyasi güç arayışına girmiş; bu arayış doğrultusunda Refah Partisi sağ tandanslı kitlelere kimlik aidiyeti veren bir parti olarak doğmuştur. Milli Nizam ve Milli Selamet

Partilerinin seçmenleri tarafından desteklenen Refah Partisi, sağ partilere duyulan güvenin sarsılması ile oluşan siyasi boşluktan faydalanarak 1991 seçimlerinde meclise girmeyi; 1995 seçimlerinde de birinci parti olmayı başarabilmiştir (Arpacı, 2017, s.209). Refah Partisi'nin yükselişi, sadece sağ tandanslı kitlelerin desteği ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sorunların derinleştiği bir dönemde, bu sorunlara çözüm önerileri sunmasıyla da ilişkili olmuştur. 1990'ların başlarında Türkiye, yüksek enflasyon, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik krizlerle karşı karşıya kalırken, Refah Partisi, bu sorunlara yönelik dinamik ve pratik politikalar geliştirmiştir. Erbakan'ın liderliğindeki parti, halkın ekonomik sıkıntılarını gidermeye yönelik sosyal yardımlar ve milli ekonomi vurgusu ile toplumda önemli bir karşılık bulmuştur. Bu bağlamda, Refah Partisi'nin sunduğu "Adil Düzen" kavramı, sosyal adaletin sağlanması ve yoksullukla mücadelede bir yol haritası olarak benimsenmiştir (Aydiner, 2018, s. 145). Partinin, özellikle yerel yönetimlerdeki başarılı uygulamaları, seçmenlerin güvenini artırmış ve Refah Partisi'ni Türkiye siyasi tarihinde etkili bir güç haline getirmiştir. 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde kazanılan belediye başkanlıkları, partinin yönetim anlayışını pratikte göstermesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu başarı, halkın İslamcı bir partiye olan güveninin artmasına ve Refah Partisi'nin 1995 genel seçimlerinde büyük bir zafer elde etmesine zemin hazırlamıştır (Yavuz,1996, s.48). Refah Partisi'nin, siyasi boşluktan faydalanarak kazandığı bu başarı, Türkiye'deki laik-seküler yapı ile İslamcı değerler arasında süregelen çatışmanın da bir yansımasıdır. Parti, bu süreçte, kendisini toplumun muhafazakar kesimlerinin temsilcisi olarak konumlandırarak, geniş bir seçmen tabanı oluşturmayı başarmıştır. Bu durum, Türkiye'deki siyasi arenada İslamcı hareketlerin yeniden güçlenmesine ve Milli Görüş anlayışının popülaritesinin artmasına yol açmıştır (Bulaç, 2009, s.210).

95 seçimlerinden sonra ANAP- DYP Hükümetinin son bulmasıyla 96 yılında Refahyol Hükümeti kurulmuş; kısa ömürlü bu koalisyon hükümeti sosyal ve ekonomik dönüşümlere başlamış; ancak laiklik üzerine yaşanan ideolojik tartışmalar, hükümetin asıl gündemi haline gelmiştir. Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, 21 Mayıs 1997 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak Refah Partisi'ne kapatma davası açmış; dava 8 ay sürmüş; 8 aylık süreç sonunda Parti kapatılmış ve birçok isme siyaset yasağı getirilmiştir (BBC, 2021). Partinin

kapatılmasına parti mensuplarının ve hükümet başkanı Erbakan'ın birçok eylem ve söylemi gerekçe gösterilmiştir. Anayasa değişikliği konusunda gerçekleşen üçüncü meclis toplantısında Refah Partisi Genel Başkanı statüsünde olan Erbakan'ın: *'Benim inandığım şekilde sen yaşayacaksın' tahakkümüünün ortadan kalkmasını istiyoruz. Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensiplerin içerisinde kendi istediği hukuku kendisi seçmeli, bu bizim tarihimizde de olagelmıştır. Bizim tarihimizde çeşitli mezhepler olmuştur. Herkes kendi mezhebine göre bir hukuk içinde yaşamıştır ve de herkes huzur içinde yaşamıştır. Niçin ben başkasının kalıbına göre yaşamaya mecbur olayım'* sözleri laik hukuk devleti düzenine aykırı bir söylemdir (anayasa.gov.tr, 1998). 1996 yılında Refah Partisi Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan, *'Asker kalkmış diyor ki, PKK'lı olmanıza müsaade ederiz ama, şeriatçı olmanıza asla, bu kafayla çözemezsiniz. Çözüm isterseniz şeriatçılıktır'* demiştir. Necmettin Erbakan'ın tarikat liderlerine, cübbe ve sarıklı din adamlarına -ki kıyafet devrimine aykırı kostümlerdir- Başbakanlık konutunda iftar yemeği düzenlemesi de şeyh ve tarikat liderlerine devlet katında itibar ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Dönemin Rize Milletvekili Şevki Yılmaz *'Bizim derdimiz Lise-İmam Hatip ayrımı değil liselileri de aynı imam hatip ruhuyla yetiştirmek. İnsanlara din dersi yetmez. Birde ahiret hazırlık dersi konulmalıdır. Bu ülkede en büyük terör, en büyük isyan Allah'a ve Resulüne yapılıyor. Gelin bu ülkede hep birlikte Başbakan'ından Cumhurbaşkanı'na kadar hepimiz ölüm ve ölümden sonraki hayata hazırlık yaptıralım. Samsun sporun taraftarı olur da Allah'ın taraftarı olmaz mı bu dünyada. Elhamdülillah şimdi kilit taşı omzumuzda. Belediyeler merdiven kurdu. Köprüünün ortasına ulaştık. Bir buçuk milyar İslam kurtuluş ordusu koruyor. Bak Erbakan hocayı tanımayanlar duysun, o bu köprüünün kuruluş ustası ve mimarıdır.'* diyerek açıkça laik düzenin ve çağdaş eğitim sisteminin karşısında olduklarını; din temelli eğitim sistemini benimsediklerini ve uygulamaya çalıştıklarını belirtmiştir (anayasa.gov.tr., 1998).

Necmettin Erbakan, çeşitli mitinglerde yaptığı konuşmalarda, 'İslami bir devlet' hedefinden bahsederek laiklik ilkesine açıkça karşı olduğunu ifade etmiştir. Üniversitelerde başörtüsü takma hakkını savunarak, laiklik ilkesinin eğitim alanındaki uygulamalarına karşı durmuştur. Eğitim müfredatında İslami değerlerin ön plana çıkarılması gerektiğini savunmuş, laik eğitim sistemine alternatif önerilerde bulunmuştur.

Dönemin Kayseri Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, 10 Kasım'da gerçekleşen Atatürk'ü anma programına katıldığı sırada *'Hakim güçler 'ya bizim gibi yaşarsınız, ya da her türlü fitneyi, fesadı içinize sokarız.'* diyorlar. Bu yüzden de Refah Partili bakanlar bile kendi dünya görüşlerini bakanlıklarına yansıtamıyorlar. Bu sabah ben de, resmi görevim, sıfatım nedeniyle bir törene katıldım. Süslü püslü görünüşüme bakıp da lâik olduğumu sakın sanmayın. İncamıza saygı duyulmadığı, sövüldüğü bir dönemde, içim kan ağlayarak, bu günkü törenlere katıldım. Belki Başbakan'ın, bakanların, milletvekillerinin bazı mecburiyetleri vardır. Ancak sizin hiçbir mecburiyetiniz yok. Bu düzen değişmeli, bekledik, biraz daha bekleyeceğiz. Gün ola, harman ola, Müslümanlar içlerindeki hırsı, kini, nefreti eksik etmesin' demiş, orada bulunan Kayseri Milletvekili Memduh Büyükkılıç *'Başkanımız duygularımıza tercüman oldu'* diyerek Mustafa Kemal'i anmaktan dahi rahatsız olduklarını, İslami değerlerin, tüm değerlerin üzerinde olduğu bir yönetim anlayışını arzu ettiklerini beyan etmiştir. 30 Ocak 1997'de düzenlenen Kudüs Gecesi de, Refah Partisi'ni kapatılmaya götüren önemli skandallardandır (anayasa.gov.tr, 1998).

Refah Partisi, tüm bu suçlamalara karşılık söylemlerinin demokrasi ve insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini, özgürlüklerin genişletilmesi adına tüm bu söylem ve eylemlerin düşünce özgürlüğü niteliğinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş olsa da, parti 8 ay süren mahkeme sürecinin ardından kapatılmış; Necmettin Erbakan, Şevket Kazan, Ahmet Tekdal, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve İbrahim Halil Çelik 5 yıl süreyle siyasetten men edilmiştir (Sabah, 2008).

Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından yine Milli Görüş'ün önemli temsilcilerinden İsmail Alptekin, Fazilet Partisi'ni kurarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Siyasi yasaklı olmayan Refah Partililer, Fazilet Partisi'ne geçerek aktif siyaset yapmaya devam etmiştir (Karaalioğlu, 2010, s.11). Fazilet Partisi siyaset sahnesine demokrasi ve insan hakları gibi evrensel duygulara vurgu yaparak, daha liberal söylemlerle çıkmış; yönetimde eski ANAP'lılara yer vererek, Refah Partisi'nden farklı bir çizgide yer aldığını sergilemiştir (Poyraz, 2010, s.326). Genel Başkanlık koltuğunda oturan Recai Kutan, Avrupa Birliği ile uyumluluk üzerine birçok konuşma yapmış, Fazilet Partisi'nin yüzünü batıya döndüğüne dair sinyaller

vererek Refah Partisi'nden farklı olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır (Tetik, 2000, s.26).

1999 yerel ve genel seçimlerde, Refah Partisi'ne nazaran daha az bir başarı elde eden Fazilet Partisi, aynı yıl İstanbul Milletvekili Merve Kavakçı'nın meclise başörtüsü ile girmesiyle yeniden irtica suçlamaları ile karşı karşıya kalmıştır. Kavakçı, yemin törenine başörtüsü ile girmek istemiş ancak DSP'li milletvekilleri tarafından büyük bir protesto ile karşılamıştır. Bülent Ecevit '*Burası devlete meydan okunacak yer değil, lütfen bu hanıma haddini bildirin.*' diyerek tartışmalara son noktayı koymuş, muhalif partilerin '*dışarı, dışarı*' diye bağırımları sonucu Kavakçı'nın yemin etmesine müsaade edilmeden meclisten dışarı çıkarılmıştır. Merve Kavakçı, 1992 yılında kazandığı Green Card çekilişi ile ABD vatandaşı olduğu, ve bunu TBMM'ye bildirmediği gerekçe gösterilerek, Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararla T.C. vatandaşlığından da çıkarılmıştır (Toruk, 2011: 488).

Partiyi kapatılmaya götüren tek husus Kavakçı olayı değil; aynı zamanda parti içerisindeki yöneticilerin Refah Partisi kökenli olmasıdır. Partinin genel başkanlığına Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan gibi Refah Partisi kökenli adayların isimleri düşünülmekle birlikte, daha geleneksel yaklaşımıyla tanınan Recai Kutan, parti başkanlığı görevini üstlenmiştir. 7 Mayıs 1999'da Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak Fazilet Partisi'nin kapatılması istemiyle dava açmıştır (Karaalioğlu, 2001, s.81). Vural savaş hazırladığı iddianamede laiklik ilkesinin ihlal edildiğine vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Erbakan'ın siyasi yasaklı olduğu halde, dışardan Fazilet Partisi'ni yönettiği, Fazilet Partisi yetkilileri ile görüştüğü, Fazilet Partisi'nin birçok vekilinin Refah Partisi'nden geçtiğini ve Fazilet'in Refah Partisi'nin ardılı olduğunu dile getirmiştir. Anayasa Mahkemesi, 2 yıl süren dava sürecinin ardından Fazilet Partisi'nin kapatılmasına karar vermiş; gelenekçi ve yenilikçi olarak ikiye ayrılan Fazilet Partililerin gelenekçi kesimi Recai Kutan önderliğinde Saadet Partisi'nde, yenilikçi kesimi ise Abdullah Gül önderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nde bir araya gelmiştir (Hürriyet, 2001).

2.1.3. Erdoğan'ın Siyasi Yasaklılığı

Türk siyasi tarihinde, liderlerin siyasetten men edilmesi, yasaklanması ve siyasi mücadelenin sınırları sıkça tartışılan konular arasında yer almıştır. Günümüz Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklılığı, ülkenin demokratik süreçleri ve siyasi istikrarı açısından kritik bir dönüm noktası olmakla beraber yalnızca Erdoğan'ın kariyerini değil, aynı zamanda Türkiye'nin siyasi dinamiklerini, toplumsal kutuplaşmasını ve uluslararası ilişkilerini de etkilemiştir.

Siyasi Kariyerine, ideolojik olarak yakın olduğu sağ tandanslı Milli Selamet Partisi ile başlayan Recep Tayyip Erdoğan, partinin kapatılması ise Refah Partisi çatısı altında yoluna devam etmiştir (Sarıbay, 1985, s.217). Önceleri partisinin Beyoğlu İlçe Başkanı, ardından Beyoğlu Belediye Başkan adayı olan Erdoğan, 1994 seçimlerinde İBB Başkanı seçilerek partisine büyük bir zafer kazandırmıştır. Belediye başkanı olduğu dönem yaptığı yatırımlar, köprü, geçit ve çevre yolu inşaları kendisini başarılı bir başkan yapsa da, bu dönemde hakkında birçok suçlama ile dava açılmıştır. Bu davaların başında Türk siyasi tarihine Akbil Skandalı olarak kazınan yolsuzluk davası gelmektedir. Dokunulmazlığı sebebiyle herhangi bir ceza almayan Tayyip Erdoğan; dönemin ulaşım aracı akbilden elde ettikleri gelirleri gizleyerek, bu gelirlerin yeni kuracağı siyasi parti için bir fon olarak kullanılacağı hususunda yargılanmış, davaya yalnızca akbil değil; İsfalt, İstaç, İdo gibi büyükşehir belediyesine ait kurumlar da konu olmuştur (Radikal, 2003).

Tarihler 6 Aralık 1997'yi gösterirken, eşi Emine Erdoğan'ın memleketi Siirt'te düzenlenen bir miting sırasında, Ziya Gökalp'in 'Asker Duası' adlı şiirini okuyan Erdoğan hakkında soruşturma açılmış; Erdoğan'ın siyasi yasaklı günleri başlamıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ı siyasetten men eden söz konusu şiirin satırları şu şekildedir: *'Minareler süngü, kubbeler miğfer, camiler kışlamız, müminler asker'*. Sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *'Bir şey bizi sindiremez, gökler yerler açılrsa, üzerimize tufanlar yanardağlar saçılrsa, biz oyuz ki imanıyla övündüğümüz ecdadımız titretici şeylere hiçbir gündüz çekmemiş.'* (Milliyet, 1998).

Erdoğan'ın bu konuşmasından sonra, dönemin Refah Partisi'ni kapatma davasında da adı geçen yargıtay başsavcısı Vural Savaş, Erdoğan'ı *'halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etmek'* suçundan yargılanması için

Anayasa Mahkemesine başvurmuş, Erdoğan'ın suçu 2 ay gibi kısa bir süre içerisinde onanarak on ay hapis cezası almıştır. Ceza infaz yasası gereği sadece 4 ay hapis cezası yatan Erdoğan, 4 yıl süreyle siyasetten men edilmiştir (Avcu, 1999, s.17).

Bu yasak sürecinde, her ne kadar Erdoğan siyasi hayattan uzak kalmış olsa da bu dönem, aynı zamanda Türkiye'nin siyasi ikliminin değişmeye başladığı bir zaman dilimidir. Refah Partisi'nin ardından, aynı gerekçelerle Fazilet Partisi'nin de kapatılmasıyla, parti yetkilileri ve üyeleri fikir birliğine varamayarak iki farklı kola ayrılmış; iki farklı parti ile siyasi hayatlarına devam etmiştir. Bunlardan biri, Fazilet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan önderliğinde, 'gelenekselci' olarak nitelendirilen, daha merkez sağ olarak adlandırılabilir Saadet Partisi ve üyeleri; bir diğer grup ise, o dönem Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olmasından kaynaklanan boşluk sebebiyle Abdullah Gül önderliğinde daha 'yenilikçi' sayılabilecek, ılımlı sağ olarak adlandırılabilir Adalet ve Kalkınma Partisi üyeleridir (Sabah, 2003).

2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yenilikçi vizyonu, toplumda kısa süre içerisinde destek bulmaya başlamış ve bu desteğin ilk meyvesi 2002 genel seçimlerinde toplanarak, Adalet ve Kalkınma Partisi, uzun yıllar sonra tek başına iktidar olabilme zaferini elde etmiştir. Erdoğan, siyasi yasaklılığından dolayı milletvekili seçilememiş, hükümet kurma görevi de Abdullah Gül tarafından yerine getirilmiştir (Sarıhan ve Taşçıoğlu, 2022, s.93) Hükümetin ilk icraatı siyasi yasaklılığı halen devam eden Recep Tayyip Erdoğan'ın yasaklılığını kaldırmak üzerine adım atmak olmuştur. Ak Parti, yasa teklifi hazırlayarak meclise sunmuş, mecliste oy çokluğu ile bu teklif kabul edilmiştir. Dönemin muhalefet partisi CHP, ve CHP lideri Deniz Baykal Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılması için TBMM'ye sunulan yasa teklifine destek vermiş; Baykal, demokrasinin gereği olarak, Erdoğan'ın siyasi kariyerinin devam etmesi gerektiğini savunarak bu durumu olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir. CHP, bu süreçte siyasi uzlaşmanın önemine vurgu yaparak, muhalefetin demokratik değerler çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Sezer, veto yetkisini kullanmıştır. Sezer'in veto etmesinin asıl gerekçesi, bu yasa teklifinin, ve teklife konu olan talebin öznel ve kişisel olmasıdır. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi bu

yasa teklifini tekrar sunup onaylatınca, Ahmet Necdet Sezer de kabul etmek durumunda kalmıştır (Habersol, 2011).

Erdoğan'ın yasaklılığının kalkmasının hemen akabinde, yine Erdoğan'ın siyasi yasaklılığını sebebiyet veren şiiri okuduğu Siirt ilinde, 3 sandık kurulunun oluşmadığı ve bir sandığın kırıldığı öne sürülerek seçimler iptal edilmiş; o güne dek milletvekili seçilenlerin vekilliği düşürülmüş, yeniden seçime gidilmiş ve Erdoğan, rekor denebilecek oy oranıyla (%84,8) milletvekili seçilmiştir. Bu durum, Erdoğan'a başbakanlık yolunun da açılacağı şeklinde söylentilere sebep olmuştur. Dönemin muhalifleri, bunu Erdoğan'ın aklanması için yapılan danışıklı bir dövüş olarak yorumlamıştır (Yenişafak, 2019).

Erdoğan'ın o dönem siyaset sahnesine geri dönebilmesinin ve milletvekili seçilebilmesinin en önemli destekçilerinden biri muhalefet partisi lideri Deniz Baykal'dır. Baykal, Erdoğan'ın başbakan seçilebilmesinin önünü açan ara seçim formülünü öne sürmüş, hatta bu ara seçim formülünün seçimden 30 ay geçmeden gerçekleşmeyeceği kuralını bir defaya mahsus, Erdoğan için esnetmek istemiştir. Tarihler 2007'yi gösterirken, Zülfü Livaneli yazdığı bir yazıda Erdoğan ve Baykal arasında ne denli bir danışıklı dövüş olduğunu dile getirmiş; Baykal'ı asıl hedefinin iktidar olmak değil, rakip sol partileri eleyerek ana muhalefet partisi konumunda kalmakla suçlamıştır. Erdoğan ve Baykal'ın Siirt seçimlerinden önce bir araya geldiğini ve bu buluşmada milletvekillerinin istifasını sağlayarak, Anayasayı ihlal ederek, nasıl Erdoğan'ı vekil ve ardından başbakan yapacakları yönünde uzlaştıklarını iddia etmiştir. (Sabah, 2007). Deniz Baykal *'Tayyip Erdoğan'ın parlamentoya girmesine yol açmakla iftihar ediyorum, bunu demokrasinin gereği olarak önemsiyor ve karşı çıkanları önemsemiyorum'* diyerek Erdoğan'a desteğini bir kez daha dile getirmiştir (Habersol, 2011).

Sonuç olarak Erdoğan, 4 sene süren siyasi yasaklılığın ardından, kurucusu olduğu partinin ve muhalefet partilerinin desteğiyle, hükümeti Abdullah Gül'den devralarak 59. Hükümeti kurmayı başarmıştır.

3. AK PARTİ’NİN DOĞUŞU

3.1. Refah Partisi’nden Kopan Reformcular ve Siyasi Stratejileri

Necmettin Erbakan’ın öncülük ederek başlattığı Bağımsızlar Hareketi ve ardından Milli Görüş ideolojisi, temelinde toplumu ve bu toplumdan doğacak her türlü sanayi, kalkınma, ekonomi politikaları ve projelerini din ile bağdaştıran geleneksel muhafazakar bir görüştür. Erbakan, ideolojisini hiçbir alanda gizlemeyerek bu ideolojinin gerekliliklerini de her fırsatta dile getirmiştir. Ona göre, Milli görüşe itaat etmeyen ‘patates dininden’ sayılır; kendisine oy verenlerle ülkedeki ‘Müslüman sayımı’ gerçekleşmektedir; Müslümanlık ‘en üstün medeniyet’ tir (Yavuz, 2005, s.592). Diğer siyasi partilerin birer lideri ve seçmenleri varken; Erbakan’ın itaat edenleri, müritleri vardır. Bu görüşe göre, ülkenin ve toplumun sorunlarının temelinde gayri millilik olarak nitelendirdikleri batılı ve reformcu anlayış yatmaktadır. Bu sebeple, ‘yerli ve milli’ anlayışla ivedilikle geleneksel yöntemlere dönmek gerekmektedir (Özet, 2024, s.4).

Erbakan’ın ortaya attığı bu görüş, Erbakan’ın yetişmiş olduğu kültür ve gelenekten kaynaklanmaktadır. Necmettin Erbakan, modern eğitim sisteminden faydalanmış ancak bunun yanında Nakşibendi tarikatının İskenderpaşa cemaatinin önemli üyelerinden biri olmuştur. Şeyhi Zahid Kotku ile temaslarını hiçbir zaman koparmayarak, ardından kitleleri sürükleyecek Milli Görüş Hareketini ve bu görüşten doğan ideolojiyi bu cemaatin ideolojik yapısına ve inanç sistemine dayandırarak ortaya çıkarmıştır (İnceoğlu, 2009, s.58). Milli Nizam Partisi’nin kurulmasıyla da bu görüş, Türk siyasi tarihinde temsil olanağı bulmuştur.

Bu görüşe göre, İslamiyet benimsenerek ve özümşenerek, İslamiyet’in ilkeleri yeniden canlandırılarak, toplumda ahlaki gelişme sağlanacak, böylelikle de ülkenin maddi ve manevi refahı sağlanacaktır (Heper, 2011, s.409). Bu anlayışla Erbakancılık görüşü tamamen batıya sırtını dönmüştür. Bunun altında yatan sebep, Erbakan’ın da her zaman dile getirdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğuna duyduğu büyük hayranlık ve özlemdir. Zira, Türkiye yeniden Osmanlı gibi çok uluslu yapıyla kıtalar ötesi toprağa hükmedebilecek güçtedir; ancak Avrupa buna en büyük engeldir (Yavuz, 2005, s.594).

Milli Nizam Partisi ile kendine temsil şansı bulan Milli Görüş, henüz herhangi bir seçime dahi katılamadan, laiklik karşıtı ilke ve söylemleri sebebiyle kapatılarak, yerini Milli Selamet Partisi'ne bırakmış; MSP, MNP' ye nazaran daha keskin, radikal sağ siyaset izleyerek, Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı İslamiyet mottosu ile siyasal hayata katılmıştır (Yavuz, 2005, s.286).

Milli Görüş her ne kadar 80ler sonrasında parlamışsa da, 12 Eylül darbesi ile ilk darbeyi yemiş, ardından Refah Partisi adı ile örgütlenerek siyasal hayatına devam etmiştir. 50li yıllara kadar yalnızca küçük kesimlere hitap eden sağ görüş, Refah Partisi ile geniş kitleleri etkilemeyi başarmıştır (Çarkoğlu ve Toprak, 2006, s.15). 90lı yıllarda Refahyol Hükümetinin bir dizi siyasi stratejik hatası, kendi içerisinde de bölünmelere giden yolu aralamıştır. Refah Partisi'nin kısa süreli REFAHYOL iktidarından sonra, koalisyon hükümetinin son bulması ve Refah ve Fazilet partilerinin kapatılmasının gündeme gelmesiyle, parti içerisinde de görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. 28 Şubat süreci ise, adeta Erbakancılık görüşünün sonunu getiren, ancak toplumda da muhafazakar görüşü yeniden yapılandıran önemli bir hadise niteliğindedir. Refah Partisi'nin kapatılması ile yeni kurulan Fazilet Partisi'nin başına Recai Kutan getirilmiş, Kutan gelenekçi anlayışı devam ettirerek yenilikçi anlayıştan uzak durmuştur. Bu gelenekçi anlayış, 99 seçimlerinde partinin %6 gibi büyük bir oy kaybına yol açmıştır. Fazilet Partisi'nden ayrılan, ve siyaseten yasaklı olmayan üyeler arasında iki hakim görüş söz konusudur. Biri, merkez sağ olarak nitelendirilebilecek ve muhafazakar görüşün daha keskin olduğu milli görüşçüler, diğeri ise liberal ekonomi politikalarını benimseyerek, daha ılımlı muhafazakar görüş çizgisinde yer alan reformculardır. Bu iki siyasi oluşum, radikal sağda Saadet Partisi'nin; ılımlı sağda ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin doğuşunu sağlamıştır (Kaçmazoğlu, 2014, s.26).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin doğuşunda etkili olan bu reformcu anlayış, modern bir Türkiye için çağdaş reformlar düzenleyen stratejiler izlemiştir. 2000'li yılların başlarında meydana gelen bu değişim, geleneksel Milli Görüş anlayışını sorgulayarak Türkiye'nin demokratikleşme sürecine ve ekonomik liberalleşmeye yönelik daha modern ve pragmatik bir yaklaşım geliştirmiştir. Toplumsal ve kültürel alanlarda da ciddi değişimler yaşanmış, merkez sağ partilerin zayıflayarak,

Adalet ve Kalkınma Partisi'ni tek başına iktidara taşıyan süreç başlamıştır (Zarîç, 2016, s.232).

Recep Tayyip Erdoğan'ın Siirt mitinginde yaptığı konuşma sonrası tutukluluğu ve dört yıl sürecek siyasi yasaklılığı sebebiyle yenilikçi grubun başına Abdullah Gül getirilmiş; ancak Gül ve destekçileri parti içerisinde gerekli desteği bulamayarak kongreyi kaybetmiş ve Fazilet Partisi'nin de kapatılmasıyla Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi, 28 Şubat Post Modern darbeden çıkarılacak tüm dersleri çıkararak, yenilikçi ve reformcu bir yapıyla ortaya çıkmıştır. Böylelikle kaderi, Refah ve Fazilet Partileri gibi kapatılmak olmamıştır (Çarkoğlu ve Toprak,2006: 15).

3.2. Merkez Sağ Partilerin Zayıflaması ve AK Parti'ye Yöneliş

Cumhuriyetin ilk yıllarından, 50'li yıllara kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı elinde bulundurması sebebiyle; Türkiye'de sağ partilerin yükselişinin 50li yıllardan itibaren, özellikle de Demokrat Parti'nin iktidar oluşu ile başladığını söylemek mümkündür. Adnan Menderes'in sağ kesime karşı daha olumlu tutum sergilemesi ve ılımlı dini politikalar gütmesi ile Demokrat Parti iktidarında, özellikle ekonomik ferahlama ve tarım alanındaki gelişmeler, belediyelerin başarısı, sağ partilere olan güveni artırmıştır. 27 Mayıs darbesi sonrası toplumda sağ ve solun giderek kutuplaşmasıyla sağ tandanslı partiler siyaset sahnesinde daha keskin tutumlar sergilemiştir. Komünizme ve sosyalizme karşı, anti komünizmin çatısı altında milliyetçilik, muhafazakarlık, İslami geleneksellik toplanmıştır (Özet, 2024, s.3). Özellikle Milliyetçi Hareket Partisi'nin yine milliyetçi söylemlerle sağ tandanslı partileri de yanına çekmesiyle, sola karşı stratejik muhalefet izlenmiştir. 70'lerden itibaren sağ tandanslı partilerin daha aktif siyaset izlediği görülmüştür. 80 darbesi de, sağ partilerin yeniden yapılandırılmasının önünü açarak, Anavatan Partisi gibi milletçi, sağ, geleneksel partilerin doğuşuna ve yükselişine sebep olmuştur. 90'lı yıllarda da bu yükselişin devam ettiğini Refah Partisi'nin birinci çıktığı seçimlerden görmek mümkündür. Ancak Refah'ın kapatılması ile merkez sağda sarsıntılar yaşanmış, böylelikle keskin, radikal, merkez sağ ideolojilerinin yerini daha ılımlı stratejiler almıştır (Şükür, 2020, s.687).

Merkez sağ partilerini sarsan olaylar arasında, liderlik sorunları ve içeride yaşanan sorunlar olduğunu söylemek mümkündür. Demokrat Parti'de Adnan

Menderes'e karşı çıkanlar, Anavatan Partisi'nde Özal'ın vefatı sonrası liderlik tartışmaları, Doğru Yol Partisi'nde Demirel sonrası liderlik yarışı da bu sorunlara örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda 90lı yıllar başarısız koalisyon hükümetlerinin çıkar çatışmaları sebebiyle ekonomik sarsıntılarla geçmiş; alım gücü giderek düşmüş, Türk lirası tarihinde hiç olmadığı kadar değer kaybetmiştir (Çakır, 2020, s.25).

90lı yılların sonuna gelindiğinde Türkiye'de Refah ve Fazilet Partilerinin de kapatılmasıyla merkez sağ partilerin zayıfladığı, sağ tandanslı partilerin iç yönetimde yaşadıkları sorunlar sebebiyle de, toplumda yaşanan değişimi fark edemedikleri, toplumun istek ve ihtiyaçlarına cevap veremedikleri görülmüştür. Toplumun gündeminde 90'lı yıllardan itibaren daha modern ve çağdaş reformlara yöneliş ve Avrupa Birliği'ne üyelik hayalleri, ekonomik kalkınma varken, sağ tandanslı partilerde hala başörtüsü tartışmaları, irtica gibi konular gündemde olduğundan toplumla siyasi partiler arasında kopukluk yaşanmıştır. Refah Partisi'nden ayrılan reformcu grubun, başta Erdoğan, Gül, Arınç, Yıldırım gibi isimlerin toplumun istek ve ihtiyaçlarına hitap eden söylemleri, yeni kurulacak partinin yükselişe geçişinin en önemli etmenleridir (Akdoğan, 2003, s.6).

Refah Partisi'nin kapatılması, parti içinden birçok ismin siyasetten men edilmesi ile, Fazilet Partisi kapatma davasıyla karşı karşıya kalmamak adına Demokrat Parti ve Anavatan Partisi ilkelerini benimsediklerini açıklayarak, parti içindeki siyasi geçmişlerinden arınmayı ve yeni bir kimlik oluşturarak, daha geniş bir seçmen kitlesine hitap etmeyi hedeflemiştir. Fazilet Partisi'nin söylemleri İslamcı çizgiden uzakta, insan hakları, demokrasi ve modernleşme kelimeleriyle süslenmiş, batılı ve çağdaş bir hukuk devleti olmayı hedefleyen sistematik ifadeler üzerine kurulmuştur (Uzun, 2011, s.153). Fazilet Partisi'nin bu tutumu, Anayasa Mahkemesi'nin kendilerine laiklik karşıtı eylem ve söylemleri gerekçe göstererek kapatma davası açmasını engellemeye yöneliktir. Bu durum, Merve Kavakçı'nın 99 seçimlerinden sonra, meclise başörtüsü ile gelmesiyle son bulmuştur. Kavakçı, yıllar sonra vermiş olduğu röportajda dava arkadaşlarının kendisine sahip çıkmadığını açıkça dile getirmiştir (32. Gün, 2005). Kavakçı, Fazilet Partisi'nin bir vekili olarak yemin etmeye kalkmış, ancak muhalefet partilerinin tepkisi ile karşı karşıya gelerek, apar topar meclisten dışarı çıkarılmıştır. Her ne kadar partili

vekillerin arkasında durmadığını dile getirirse de, bu olay '*parti kapattıran türban*' olarak tarihe geçmiştir (Belgenet, 1999).

Fazilet Partisi kapatılmadan parti içerisinde yaşanan görüş ayrılıkları yenilikçi ve gelenekselci iki grubun ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu iki grup gelenekselcileri temsilen Recai Kutan ve yenilikçileri temsilen Abdullah Gül ile kongrede karşı karşıya gelmiştir. Kutan önderliğinde gelenekselciler kongreyi kazanmış, ancak partinin kapatılmasıyla bu iki grup, yeni siyasi parti oluşumuna gitmiştir (Uzun, 2011, s.154). Merkez sağ partilerinin ideolojik durumlarında tutarsızlık ise zamanla yenilikçilerin muhafazakar, demokrat, liberal söylemleri ile toplumu kendisine çekmiştir. Merkez sağ partilerin kitle iletişim araçlarını etkili kullanamaması da seçmenin yeni bir görüşe yönelişinde etkili olmuştur. Yadsınamayacak bir diğer gerçek ise, Recep Tayyip Erdoğan gibi bir siyasi figürün, karizmatik lider özelliği taşımasıdır. Tüm bu etmenlerin bir araya gelmesiyle, merkez sağ partilerin gücü zayıflayarak, yenilikçi, reformcu, Adalet ve Kalkınma Partisi'ne yöneliş başlamıştır (Zariç, 2016, s.233).

3.3. Milli Görüş Anlayışına Yeni Bir Yorum: AK Parti'nin İlkeleri ve Vizyonu

Refah ve Fazilet Partileri ile öne çıkan Milli Görüş, Türkiye'deki siyasi hareketlerin önemli bir parçası olmuştur. 2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi, Milli Görüş'ün temel değerleri ile moderniteyi harmanlayan ve geniş bir kitleye hitap eden siyasi bir vizyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel muhafazakar anlayışa yeni bir soluk getiren Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucu ve yönetici liderlerinin Milli Görüş geleneğinden geldiğini söylemek mümkündür (Çaha, 2003, s.103).

Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Milli Görüş Hareketinin temel değerlerini benimseyerek, bu değerleri modern bir siyasi vizyonla harmanlayarak Türkiye'nin demokratikleşmesi ve ekonomik kalkınması için yeni bir yol haritası oluşturmuştur. Siyaset yolculuğuna MSP ile başlayan Erdoğan'ın kariyeri, Siirt mitinginde okuduğu şiir sonrası tutukluluğu ile sekteye uğrasa da, Adalet ve Kalkınma Partisi ile aktif siyasi hayata geri dönmüştür (Zariç, 2016, s.235).

Fazilet Partisi'nden kopan yenilikçi grup, 14 Ağustos 2001'de Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurarak, Türk siyasal hayatına adım atmıştır. Siyasal kimliğini '*muhafazakar demokrasi*' olarak tanımlayan Erdoğan, böylelikle Milli Görüş'e yeni bir soluk getirerek, yalnızca İslamcı, muhafazakar değil aynı zamanda demokrat olduklarını da dile getirmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005:4-5). Lider merkezli yapılanarak büyüyen, Milli Görüş hareketinin tabanına hitap ederek kitleleri etkileyen Ak Parti'yi yalnızca kitle ya da kadro partisi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Zira üye sayısı dikkate alındığında ve partinin üyelerini muhafazakarların oluşturduğu düşünüldüğünde kitle partisi olarak değerlendirilebilirken; partiyi Fazilet Partisi'nin üyelerinden seçkin bir grubun bir araya gelerek kurması da kadro partisi olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermektedir (Duverger, 1974).

Adalet ve Kalkınma Partisi çatısı altında bir araya gelen bu seçkin grup, merkeze siyasal İslam'ı yerleştirmek yerine, ekonomi ve demokrasi gibi konuları gündeme alarak, çözüm bekleyen muhafazakarları seçmen tabanı haline getirmeyi başarmıştır (Karaaslan, 2011:79). Milli Görüş'ten Adalet ve Kalkınma Partisi'ni ayıran en önemli etmen budur. Erbakan'ın seçmenini birer mürit olarak gördüğü ve kendisine oy verildikçe müminlerin sayıldığını iddia ettiği anlayıştan, halkın sorunlarına kulak veren ve bu sorunlara çözüm arayan anlayışa geçilmiştir. Elbette ki AK Parti'nin kurucu ve yöneticileri, hitap ettiği seçmen kitlesi muhafazakarlardan oluşmaktadır; lakin bir çatı altında bulunmayı sağlayan tek etmen din olgusu değildir (Safi, 2005, s.195).

Ağustos 2001'de kurularak Kasım 2002 seçimlerine yetişen Adalet ve Kalkınma Partisi, genç bir parti olmasına rağmen %34,28 gibi bir oy oranıyla uzun bir aradan sonra tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Bu başarının altında 2001 ekonomik krizinde iktidar koalisyonunu oluşturan partilerin başarısızlığı yatmaktadır. Erdoğan, ekonomik krizde son derece yıpranan halkın desteğini alarak seçimleri kazanmış; AK Parti vizyon ve misyonu halktan güvenoyu almıştır. Seçim zaferinin ardından yaptığı açıklama ile Erdoğan, asıl gündemlerinin başörtüsü değil, halkın gerçek sorunları olduğunu vurgulamış; bireylerin hayat tarzına müdahale edilmeyeceğinin altını çizerek '*muhafazakar demokrat*' kimliklerine vurgu yapmıştır (Akdoğan, 2003, s.6).

Erdoğan'ın siyasi yasaklılığından ötürü AK Parti iktidarının ilk hükümetini kuran isim Abdullah Gül olmuş; 2003 yılında Siirt seçimlerinin yenilenmesiyle, Erdoğan için adeta bir rövanş sahnesi yaşanarak siyasi yasaklılığının başladığı yerden yeniden milletvekili seçilerek, hükümeti Gül'den devralmıştır. Erdoğan her fırsatta '*Milli Görüş gömleğini çıkardığını*' dile getirse de, partiye meşruiyet kazandıran ve seçim zaferinin temelini oluşturan etmen yenilikçi bakış açısı, Avrupa Birliği uyum süreci, ekonomik kalkınma politikaları olmuştur (Erdoğan, 2011).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin köklerini muhafazakar ideolojiye dayandırsak da, *Menderes- Özal – Erdoğan* çizgisi altında geleneksellikle demokrasinin harmanlandığı, reformcu, toplumsal kalkınmaya dayalı bir yapılandırma içerisinde olduğunu söylemek gerekmektedir. Partinin doğduğu süreçte devlet düzeninin karmaşık yapıda olduğu; uzun yıllar sürekli değişen koalisyon hükümetleri ile idare edildiği ve bu düzende askeri gücün sürekli hakimiyet kurarak demokratik yönetimi sekteye uğrattığı, siyasi partilerin zayıf, muhalif vekillerin yetersiz olduğu görülmektedir. Ekonomi IMF, DTÖ, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların etkisi altında kalarak giderek zayıflamış; ulusal alandaki hareketler NATO ve AB gibi uluslararası kuruluşların talepleri sebebiyle sınırlanmış durumdadır. Tüm bu gelişmeler ışığında, Adalet ve Kalkınma Partisi, geçmiş ideolojik çatışmalardan sıyrılarak daha geniş bir kitleye hitap eden, uzlaşıcı ve kapsayıcı bir politika anlayışı geliştirme hedefleriyle doğmuştur (Bilgin, 2020).

2002 seçimleri süresince Adalet ve Kalkınma Partisi, seçim propagandası içerisinde '*farklı inanç ve kültürleri ülke için zenginlik kabul ettiği, değişik dil, din, soy ve soysal statüden insanın kanunların eşit koruyuculuğun altında özgürce yaşamasını ve siyasete katılmasını gerekli gördüğü*' ifadesi ile de, aslında Milli Görüş'ün keskin muhafazakar anlayışından sıyrıldıklarını, herkese kucak açan bir parti olduklarını vurgulamıştır (Coşkun ve Yanar, 2020, s.274). 2002 seçimlerinden büyük bir zafer elde etmenin ardından Erdoğan, '*Bu ordu bizim ordumuzdur, gözbebeğimizdir. Kimse ordumuzla bizim aramıza girmesin. Bu konuda aracı ve tefeci istemiyoruz*' sözleri ile TSK ile iyi ilişkiler gütmeyi hedeflediklerini belirtmiştir. Bu konuşmanın asıl amacı aynı kökten geldiği Refah ve Fazilet

Partileri gibi, laiklik ilkesine aykırı hareket ettikleri gerekçesi ile kapatılmanın önüne geçmektir (Koyuncu, 2013, s.131).

Partinin ismi ve ortaya çıkış hikayesi dikkate alındığında, vizyonunu oluşturan temel ilkelerinden birinin demokrasi olduğu, bunun da adalet ile sağlanabileceği söylenebilir. Demokrasi ve adaleti sağlayabilmek adına, halkın taleplerine kulak verilerek devlet ve toplum arasında organik bir bağ kurulacaktır. Bu bağ, kişi hak ve hürriyetlerinin genişletilmesi ile mümkündür. AK Parti vizyonunun ikinci temeli de, tıpkı isminde yer aldığı gibi kalkınma meselesidir. Türkiye uzun yıllardır, ekonomik mücadele içerisinde bir hayli yıpranmış durumdadır. Her ne kadar 2001 krizi sonrası Kemal Derviş politikaları sayesinde gayri safi milli hasıla 300 milyar dolara yakın da olsa, toplumda ekonomik sıkıntılar devam etmekte ve ülke ekonomisi gelişmiş ülke ekonomilerinden bir hayli uzaktadır. Bu sebeple Adalet ve Kalkınma Partisi, sanayileşme seferberliği başlatmış, yabancı yatırımcıların ilgisi canlı tutularak ekonomiyi hızla büyötmeyi hedeflemiştir (Bilgin, 2020).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin temel hedefleri arasında Avrupa Birliği üyeliğı de yer almaktadır. Bu, yalnızca bir hedef değil, aynı zamanda AK Parti için bir seçim vaadidir. Avrupa Birliği'ne üyeliğın ilk adımı olan Kopenhag Kriterlerini karşılayabilmek adına Milli Görüşten tamamen sıyrılarak yüzünü batıya dönmüştür. Laiklik, partinin vazgeçilmez bir ilkesi olarak sürekli vurgulanmış; parti liderleri bir süre başörtüsü sorununu dahi gündemlerinden çıkarmıştır (Akyüz, 2016, s.45).

Adalet ve Kalkınma Partisi resmi parti programında yer alan, *'İnsanı yaşat ki devlet yaşasın'* felsefesinden hareketle partimiz, bütün politikalarının merkezine bireyi koymuştur. Başta düşünce, ifade, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlükleri olmak üzere bütün sivil ve siyasi özgürlükleri, çoğulculuğın, barış ve uzlaşmanın temel şartı olarak görüyoruz. Tüm bu özgürlükler Türkiye'yi herkes için yarınlarından emin olacakları büyük bir umut haline getirmenin de olmazsa olmaz şartlarıdır.' sözleriyle partinin asıl hedefinin insan hak ve özgürlüklerini merkeze alarak, toplumu daha demokratik, katılımcı ve özgür bir hale getirmek olduğu vurgulanmaktadır (AK Parti Programı, 2002).

Bunun yanı sıra, AK Parti vizyon ve misyonunun Batı ile ilişkiler konusunda da Milli Görüş'ten sıyrılarak, modern bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Erbakan'ın batıya adeta sırtını döndüğü ve Osmanlı özlemi duyarken Avrupa'nın bu hususta en büyük engel olduğu yönündeki inanış tamamen terk edilmiş; Avrupa Birliği üyeliği AK Parti'nin hedefleri arasında yer almıştır. AK Parti, kuruluşundan itibaren AB ile ilişkileri geliştirmeyi ve Türkiye'nin batı ile entegrasyonunu hedeflemiştir. Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile iyi ilişkiler terk edilmemiş ancak Avrupa'ya yönelik ekonomik kalkınma ve demokratikleşme açısından önemli bir strateji olarak görülmüştür. Ayrıca, AK Parti, dış politikada daha pragmatik bir tutum benimseyerek, uluslararası ilişkilerde esnek bir anlayışla hareket etmeyi tercih etmiştir (Çarkoğlu ve Toprak, 2006:15).

AK Parti piyasa odaklı bir ekonomi politikası benimsemiş, özel sektörün teşvik edilmesine ve serbest piyasa ekonomisine ağırlık vermiştir. Ekonomik büyümeyi sağlamak için büyük altyapı projelerine ve yabancı yatırımlara odaklanarak, Türkiye'yi küresel ekonominin dinamiklerine entegre etmeyi hedeflemiştir. Bu hedef, aynı zamanda Türkiye'nin gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler listesinden çıkarılıp artık gelişmiş ülkeler arasında yer alması açısından da önemli bir hedeftir (Doğanay, 2007, s.73).

AK Parti'nin ilkeleri adalet, demokrasi, ekonomik kalkınma ve bireysel özgürlükler üzerine inşa edilmiştir. AK Parti, geçmiş ideolojik çatışmaları aşarak, daha kapsayıcı ve uzlaşıcı bir yaklaşım benimsemiş, bu sayede geniş bir seçmen kitlesine ulaşmayı başarmıştır. Ayrıca, sosyal ve ekonomik politikalarıyla, toplumsal refahı artırmayı ve demokratikleşmeyi hedefleyerek, Türkiye'yi daha güçlü bir ülke haline getirmeye çalışmıştır. Milli Görüş'ün köklü değerlerine yeni bir soluk getirilmiş, bu değerler AK Parti vizyonu ile birleştirilmiş, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısında önemli bir dönüşüm yaratmış ve yeni bir siyasi perspektif sunmuştur. Böylelikle Adalet ve Kalkınma Partisi'ni tek başına iktidara taşıyan vizyon ve misyon oluşmuştur (Zariç, 2016, s.241).

3.4. AK Parti'nin İlk Uygulamaları: Hızlı Reform Dönemi

2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) zaferiyle Türkiye'de hızlı ve kapsamlı reformlar yapılmıştır. Bu reformlarla hedeflenen, ekonomik, hukuki ve toplumsal konularda Türkiye'nin gelişimine destek vermek

ve AK Parti'nin siyaset sahnesinde uzun yıllar iktidar partisi olarak kalmasını sağlamaktır. 2001 kriziyle yaşanan enflasyon düşürülmeye çalışılarak, istikrarın sağlanması hedeflenmiş, kamu harcamalarına kısıtlamalar getirilerek hazinenin halkın yararına akması sağlanmaya çalışılmıştır. (Acar, 2015, s.51). Özelleştirme politikaları, serbest ticaret antlaşmaları, serbest piyasa ekonomisini canlandırma, rekabet piyasasını destekleme de bu dönemin önemli ekonomik politikalarındandır (Korkmaz & Erdem, 2016, s.31)

Avrupa Birliği'ne uyum süreci başlamış, bu hususta insan haklarını geliştirme konusunda önemli adımlar atılmıştır. Anayasa değişiklikleriyle hedeflenen, Avrupa standartlarına uyumlu, Kopenhag kriterlerini özümsemiş bir demokratik devlet yaratabilmektir (Öztürk, 2018, s.83)

Sağlık, eğitim, sosyal yardımlar ve daha birçok konuda atılan adımlar, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni iktidara geldiği bu dönemde, kamuoyunda ılımlı ve olumlu bir hava yaratmak, daha demokratik bir Türkiye oluşturmak, uluslararası platformlarda daha prestijli bir konuma gelmek amacını taşımaktadır.

3.4.1. 1 Mart Tezkeresi

2000'lerin başında, ABD'nin Irak'ı nükleer silah sahibi olmak ve terörizme destek vermekle suçlaması, 11 Eylül sonrası dünya siyasetinde yeni bir dönemin işaretçisi niteliğindedir. Bu dönem, özellikle ABD'nin Afganistan'daki terörle mücadelede belirli bir uluslararası desteği almış olmasına rağmen, Irak üzerinde benzer bir uluslararası konsensüsün oluşmamasıyla dikkat çekmektedir. ABD'nin Irak'a yönelik iddiaları, genellikle belirsiz istihbarat bilgilerine dayanmakta ve bu bilgilerin çoğu yeterli kanıtlanma desteğine sahip değildir. Bu bağlamda, ABD'nin Türkiye'den beklentisi oldukça büyük olmakla birlikte, Türkiye, hem tarihsel olarak ABD'nin müttefiki olarak hem de jeostratejik konumu itibarıyla, Irak konusunda ABD için kritik bir ortak konumda yer almaktadır. ABD, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak için diplomatik, siyasi ve ekonomik bazı adımlar atmış, bu süreçte, 13 Ocak 2003 tarihli ve on beş sayfalık bir belge ile ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığının detayları açıklanmıştır. Belgede, ABD askeri birliklerinin, uçaklarının ve savaş gemilerinin Türkiye'deki çeşitli havaalanları ve limanları kullanmasının yanı sıra, Güneydoğu Anadolu'da lojistik, taktik toplanma ve kolordu destek alanları kurulması planlanmaktadır (Bölükbaşı, 2008).

Belgede bahsedilen havaalanları arasında Afyon, Adana, Batman, Çorlu, Diyarbakır, Malatya, Erzurum, İncirlik, Mardin, Muş, Gaziantep ve Sabiha Gökçen; limanlar arasında ise İskenderun, Mersin, Taşucu ve İzmir bulunmaktadır. Bu yerleşimler, ABD'nin Irak'a yapacağı olası askeri harekât için stratejik öneme sahip olmakla birlikte, özellikle Güneydoğu Anadolu'da planlanan lojistik ve taktik destek alanlarının oluşturulması, ABD'nin Irak'ın kuzey bölgelerine yönelik askeri harekâtı için önemli bir adım niteliğindedir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir kırılma noktası oluşturmakta, Türkiye, ABD ile tarihi ittifakının yanı sıra kendi ulusal çıkarlarını ve bölgesel istikrarı da göz önünde bulundurmak zorunluluğunda kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasında dengeli bir yaklaşım sergilemesini gerektirmektedir. ABD'nin Irak'a yönelik planları ve Türkiye'nin bu planlardaki rolü, hem iç politikada hem de uluslararası arenada geniş çaplı tartışmalara neden olmakla beraber, Türkiye'nin bu zorlu dönemde aldığı kararlar, hem ülkenin iç dinamiklerini hem de uluslararası ilişkilerini derinden etkilemiştir (Bölükbaşı, 2008).

Washington'dan gönderilen belge, Türkiye ve ABD arasında başlayan yoğun müzakere sürecinin fitilini ateşlemiştir. Her iki taraf da kendi çıkarlarını ve güvenlik endişelerini dikkate alarak bu süreci yönlendirmiştir. ABD, 13 Ocak'ta Türkiye'ye gönderdiği ve bu ülkeden geniş yetkiler beklediği on beş sayfalık belgenin müzakerelerinin hızla tamamlanmasını arzularak Türkiye'ye gelecek ABD askeri personelinin statüsü ve operasyonel detaylarını açıklamıştır. Müzakerelerin hızlı bir şekilde ilerlemesiyle, ABD birliklerinin Türkiye'ye intikali kısa sürede başlamıştır. 11 Şubat itibarıyla, ABD askeri personelinin Türkiye'ye gelişi başlamış; 1 Mart'a gelindiğinde, Türkiye'ye gönderilmesi planlanan 3497 personelden 2015'i ülkeye ulaşmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin hem iç politikasında hem de uluslararası ilişkilerinde dikkat çeken bir dönem olmuş; Türkiye, ABD'nin talepleri ve kendi ulusal güvenlik öncelikleri arasında denge kurmaya çalışırken, bu durum ülke içinde geniş çaplı tartışmalara yol açmıştır. ABD askeri varlığının Türkiye'ye intikali ve bu sürecin yönetimi, her iki ülkenin diplomatik ilişkilerinde ve stratejik ortaklıklarında yeni bir sayfa açmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir dönemeç olarak tarihe geçmiştir (Krugman, 2003).

1 Mart sürecinde, Türkiye ve ABD arasındaki müzakerelerde askeri mutabakatın yanı sıra, siyasi ve ekonomik boyutlara da odaklanılmıştır. Bu süreçte iki önemli belge gündeme gelmiştir: "siyasi belge" ve "ekonomik yardım paketi". Siyasi belgede, Irak'ın bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne vurgu yapılırken, insan haklarına saygı gösteren, demokratik bir yönetimin tesisi, sosyal ayrımların ortadan kalkması, yeni bir ordunun kurulması ve terörizmden arındırılmış bir Irak'ın inşası gibi konular ele alınmıştır. Ancak 1 Mart tezkeresinin kabul edilmemesi nedeniyle bu siyasi belge imzalanamamış ve hayata geçirilememiştir. Öte yandan, ekonomik yardım paketi, ABD'nin Türkiye'ye yapmayı planladığı ekonomik desteği içermektedir. ABD'nin analizlerine göre, Irak'a yapılacak askeri harekât durumunda Türkiye'nin ekonomik olarak 6 ila 15 milyar dolar arasında bir kaynağa ihtiyacı olacağı tahmin edilmekte, bu bağlamda da, ABD 15 milyar dolarlık bir yardım paketini Türkiye'ye sunmuştur. Ancak bu paket, Türkiye'nin Irak işgaline tam destek vermesi, IMF şartlarını yerine getirmesi ve belirlenen ekonomik programları sürdürmesi gibi koşullara bağlanmıştır. 1 Mart tezkeresinin reddedilmesiyle birlikte bu ekonomik yardım paketi de uygulanamamıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasında ve ekonomisinde önemli etkiler yaratmış, Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir döneme işaret etmiştir (Mardini, 2007).

Bu süreç, Türkiye ve ABD'nin kendi bakış açıları, beklentileri ve endişeleri doğrultusunda ilerlemiştir. Tezkerenin tartışıldığı dönem, her iki tarafın da kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve olası zararları en aza indirmek için stratejiler geliştirdikleri bir dönem olmuştur. Türkiye tarafından bakıldığında, bu süreç çok yönlü olarak ele alınmıştır. Askeri, siyasi ve ekonomik görüşmelerin sürmesi, endişe ve tereddütlerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Paul Krugman, Türkiye'nin Afganistan'daki gelişmeler ve 11 Eylül sonrası New York'a verilen destek konuşmalarının maddi destekle sonuçlanmadığının farkında olduğunu belirterek, karşılıklı güven eksikliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Türkiye'nin jeostratejik konumunun hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceği, bu durumun Türkiye'nin bölgesel durumunu değerlendirmede önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin dış politikasında ve ABD ile ilişkilerinde önemli bir dönemeç olarak görülmüştür.

Bu süreçte Türkiye'nin Irak ve ABD ile olan iyi ilişkilerinin, özellikle kriz zamanlarında önemli bir avantaj sağladığı görülmektedir. Türkiye, İran, Suriye ve Suudi Arabistan gibi diğer ülkelerle kıyaslandığında daha avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Bu süreçte, Türkiye'nin Irak'taki imar faaliyetlerinden ve petrol indirimlerinden yararlanma potansiyeli bulunmakla birlikte, ABD'nin ekonomik yardımlarından da faydalanması beklenmektedir. Ancak bölgesel istikrarın bozulması ve Kürtlerin bağımsızlık talepleri gibi durumlar Türkiye için risk oluşturabilir ve halkın tepkisini çekebilir durumdadır. Türkiye'nin bu süreçte belirlediği kırmızı çizgiler de dikkate değerdir. Birincisi, komşusuna karşı savaşa girmemek ve bölgesel istikrarı korumaktır. Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Avrupa Birliği ve NATO gibi uluslararası kuruluşlarda görülen bölünmeler ve savaşa yaklaşımlardaki farklılıklar göz önüne alındığında, bölgesel bir çatışmanın parçası olmaktan kaçınmaya çalışmıştır. İkinci önemli nokta ise, ABD ile olan ilişkileri zedelememektir. Türkiye, NATO'nun tarihi bir destekçisi ve ABD'nin önemli bir müttefiki olarak, uluslararası arenada etkin bir rol oynamaya çalışmış, bu nedenle AB ile olan ilişkilerinde bile ABD'nin desteğini aramaktan çekinmemiştir. Ancak Türkiye, bölgesel istikrarı koruma konusunda hassas bir politikaya sahip olduğundan bu istikrarı bozacak herhangi bir eyleme karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin bu bölgesel istikrar yaklaşımı ve sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi yönündeki tutumu, ABD ile olan ilişkilerinde farklı bir yaklaşım sergilemesine neden olmuştur. Bu farklılıklar, iki ülkenin tehdit algılamaları arasındaki temel ayrılıkları ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2014)

ABD'nin bakış açısından, Türkiye'nin Irak operasyonundaki kuzey cephesine katılmamasının önemli sonuçları olacağı düşünülmektedir. ABD için bu durumun getireceği maliyetler, siyasi, askeri ve ekonomik boyutları içermektedir. Askeri olarak, operasyonun uzaması, Kürt güçlerinin eylemleri ve ABD birliklerinin kuzeyde sıkışıp kalması gibi riskler ön planda bulunmaktadır. Bu durum hem operasyonel süreyi uzatacak hem de ABD birlikleri için daha fazla can kaybı riski taşıyacaktır. Ekonomik açıdan, operasyonun hava ve deniz yoluyla sürdürülmesinin maliyeti, Türkiye'ye sunulması planlanan mali yardımdan daha yüksek olacaktır. Ancak asıl önemli maliyet siyasi alanda görülmektedir. ABD, Irak'ta Müslüman nüfusa sahip, Batı yanlısı, laik ve parlamenter bir cumhuriyet görmek istemekte, ancak bu süreçte elli yıldır müttefiki olan Türkiye'yi ikna edememiş olması büyük

bir sıkıntı olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, zaten Birleşmiş Milletler, NATO ve Avrupa Birliği'nde meşruiyet konularında zorluklar yaşayan ABD'nin uluslararası arenadaki zorluklarını daha da artıracaktır. ABD'nin bu süreçte karşılaştığı zorluklar, Türkiye'nin stratejik önemi ve uluslararası ilişkilerdeki rolü açısından da dikkate değerdir. Bu durum, ABD'nin bölgesel politikalarında ve Türkiye ile olan ilişkilerinde önemli bir dönemeç oluşturmuştur. (Bush, 2003).

ABD'nin, Avrupa müttefiklerinin Irak politikasına karşı çıkmasının kendisi için sürpriz bir gelişme olduğu bir dönemde, Türkiye'nin de benzer bir tutum sergilemesi, ABD'nin stratejilerinde zorlanmasına neden olmuştur. Türkiye, Saddam Hüseyin rejiminin değiştirilmesine yönelik ABD'nin güç kullanımına karşı çıkarken, ABD'nin küresel vizyonu ile Türkiye'nin bölgesel odaklı yaklaşımı arasında bir farklılık bulunmaktadır. Bu durum, ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. ABD'nin Irak işgaline yönelik Türkiye'den desteği talep ettiği bu dönemde, Başkan Bush'un Başbakan Abdullah Gül'e gönderdiği mektup önemli bir adım olmuştur. Mektupta, ABD ile Türkiye arasındaki tarihi ve stratejik iş birliğinin altı çizilmiş ve iki ülkenin bu süreçten önemli çıkarlar elde edebileceği vurgulanmıştır. Başkan Bush, mektubunda, güvenlik ve uzun vadeli barışın yanı sıra NATO müttefikliği ve Türkiye'nin Afganistan'daki rolüne duyduğu memnuniyeti dile getirerek, Türkiye'den Irak operasyonuna açık destek talep etmiştir. Bu talep, ABD ve Türkiye arasındaki iş birliğinin geleceği ve iki ülkenin bölgesel ve küresel düzeydeki ortaklıklarını vurgulayan stratejik bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu mektup, ABD-Türkiye ilişkilerinin stratejik yol haritasında yeni bir kavşak noktası olarak değerlendirilmiştir (Tunalı, 2010).

1 Mart 2003'te Türkiye'de gerçekleşen kritik parlamento oylamasında, ABD askerlerinin Türkiye topraklarında konuşlanmasına yönelik tezkere, beklenmedik bir şekilde reddedilmiştir. Oylamada 533 milletvekilinden 264'ü tezkerenin lehine oy kullanmış, 250'si karşı çıkmış ve 19'u çekimser kalmıştır. Gerekli olan 267 oy sayısına ulaşamadığı için tezkere kabul edilmemiştir. Bu sonuç, Türkiye hükümetinin parlamentodaki güvenoyunu bile aşamadığı anlamına gelmektedir. Daha önce ABD'nin Türkiye'deki üs ve liman kullanımına izin veren tezkere, 308'e karşı 193 oyla kabul edilmişken, bu sefer Adalet ve Kalkınma Partisi'nden ciddi bir

fire yaşanmış ve 97 milletvekili tezkereye karşı oy kullanmıştır. Bu gelişme hem Türkiye hükümeti hem de ABD için beklenmedik bir durum oluşturmuştur (Öztop, 2015,s.42).

Batı medyası, bu olayı çeşitli açılardan analiz etmiştir. The Washington Post gazetesi, tezkerenin reddedilmesinin Bush yönetiminin savaş stratejilerini yeniden gözden geçirmesine yol açabileceğini belirtmiştir. Gazetede yer alan bir analizde, bir Amerikan yetkilisinin bu sonucu 'çok büyük bir mesele' olarak nitelendirdiği ve ABD'nin Türkiye'nin bir sonraki adımını beklemekle veya askerleri alternatif bir plan olarak Kuveyt'e yönlendirmekle karşı karşıya olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun, ABD'nin Irak savaşında uluslararası destek kazanma çabalarına bir darbe olduğu vurgulanmıştır. Eğer Türkiye seçeneği devre dışı kalırsa, ABD'nin daha hafif bir gücü havadan indirme yoluyla Kuzey Irak'a yerleştirmesi gerekeceği, ancak Türk üsleri olmadan askerlere cephane, yiyecek ve yakıt sağlamanın zorlaşacağı belirtilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin stratejik kararının uluslararası siyasette ve özellikle ABD'nin Irak politikasında önemli etkiler yarattığını göstermektedir. New York Times gazetesi, Türk parlamentosunun ABD askeri birliklerine ülke sınırlarını açmama kararını, Bush yönetiminin savaş planlarına ağır bir darbe olarak nitelendirmiştir. Amerikalı yetkililerin, Türk liderlerin partilileri tezkereye destek vermeye ikna edeceği konusunda emin olmalarına rağmen yaşanan şok, tezkerenin reddiyle siyasi anlamda da büyük bir darbe olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin ABD için stratejik bir müttefik, NATO üyesi ve Müslüman bir laik demokrasi olmasının altını çizmiştir (Kesgin ve Kaarbo, 2010,s.26)

ABD için bu gelişme, askeri stratejilerin zorlaşması ve ekonomik maliyetlerin artmasının ötesinde, siyasi anlamda da önemli bir mevzi kaybı olarak görülmektedir. Uluslararası arenada giderek izole bir pozisyona sürüklenen ABD, Türkiye'nin ret kararıyla İslam dünyası ve Avrupa'nın Almanya ve Fransa liderliğindeki bloğu, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin karşısında daha kırılgan bir duruma düşmüştür. Bu ret kararı, BM ve NATO içinde ABD'ye karşı direnişin artmasına yol açacak, ABD'nin Güvenlik Konseyi'nden Irak müdahalesine yeşil ışık yakacak bir karar almasını zorlaştıracak ve NATO'yu bir yedek güç olarak kullanma planlarını sekteye uğratacaktır. Ayrıca Arap dünyasında ve bölgedeki diğer

devletlerde işgale karşı tereddüt ve şüphelerin artması beklenmektedir. Bu durum, ABD'nin Türkiye'ye yönelik ciddi bir hayal kırıklığına uğramasına ve kızgınlığa neden olmuştur. ABD Savunma Bakanı Paul Wolfowitz, savaşın uzamasının sorumlusunun Türkiye olacağını ve Türkiye'nin bu büyük hatadan dolayı özür dilemesi gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer üst düzey Amerikan yetkilisi ise Türkiye'nin nötr bir pozisyon bile koruyamadığını ifade etmiştir. Bu açıklamalar, iki ülke arasındaki ilişkilerin ne derece gerildiğini gösteren önemli işaretler olarak kaydedilmiştir (The Economist, 2003).

Türkiye'de yaşanan anti-Amerikan duygular, 11 Eylül olayları ve ardından gelen Afganistan'daki karmaşık durumun netleşmesiyle yükselişe geçmiş, uluslararası meşruiyetten yoksun Irak işgaliyle zirveye ulaşmıştır. Bu tepki, toplumun çeşitli kesimlerinde; İslamcılardan milliyetçilere, kürtçü ve solcu gruplardan, alt sınıflardan orta sınıfa, entelektüellerden akademik ve medya çevrelerine kadar yayılmış ve genel bir kanı olarak, bu işgalin neo-kolonyal bir hegemonya çabası olduğu düşüncesi hâkim olmuştur. Türkiye'nin bu süreçte ABD ile farklı tehdit ve çıkar algılarına sahip olduğu vurgulanmalıdır. Dejevsky, Irak konusunda ABD ve Türkiye'nin çıkarlarının farklı olduğunu, Türkiye'nin önceliklerinin (tehdit olmaktan çıkıp istikrarlı, birleşik ve borçsuz bir Irak olmak) Avrupa ve Avrupa kamuoyuyla daha fazla ortak noktası olduğunu belirtmektedir. Türkiye, bölgesel istikrarı savunan bir ülke olarak, yanı başında bir komşu ülkeye yapılan askeri müdahaleyi kendi bakış açısından değerlendirmiş, bu müdahalenin Saddam rejiminin devrilmesinden öteye giderek bölge istikrarını bozabileceği, olası İran ve Suriye'ye yönelik saldırılarda da Türkiye'nin cepheye sürülebileceği, İslam dünyasında “işgalci güçler” ile işbirliği yapan bir ülke olarak algılanabileceği ve Türkiye'nin saygınlığına zarar verebileceği endişelerini doğurmuştur. Ayrıca bu işgalin aslında bir hegemonya savaşı olduğu yönünde ciddi inançlar bulunmaktadır. Bu noktalar, Türkiye açısından, ABD tarafından yeterince anlaşılamayan ve kısmen göz ardı edilen temel kırılma noktalarını oluşturmakta ve algı farklılıkları bu hususlar etrafında yoğunlaşmaktadır (Dejevsky, 2003).

Tezkerenin reddi, sadece askeri bir mesele değil, aynı zamanda Türkiye'nin iç politikası ve iktidar-muhalefet ilişkileri açısından da etkiler yaratmıştır. Tezkere, her ne kadar hükümet tarafından mecliste oylamaya sunulsa da, iktidar partisinden

önemli isimler de tezkereye karşı çıkmıştır. Tayyip Erdoğan'ın tezkerenin geçmesinin önemi üzerine yaptığı demeçlere rağmen, parti içerisinde yer alan kritik isimlerden Beşir Atalay, Mehmet Aydın, Bülent Arınç tezkereye karşı çıkmıştır. Tezkereyi destekleyen isimler arasında Erdoğan ve Gül'e danışmanlık eden önemli isimler Ömer Çelik, Egemen Bağış ve Cüneyt Zapsu olmuştur. Ahmet Davutoğlu da barışçıl yöntemleri benimseyerek savaş karşıtı olduğunu dile getirmiştir (İnat ve Duran, 2006: 40-41). Hükümetin Irak'ta meydana gelebilecek bir boşlukta, Türkiye'de de terörizmin artacağını vurgulamasına karşın, dönemin muhalefet partileri ortak bir görüşte buluşarak Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlık haklarını gözeterek tezkereye ret vermişlerdir. Muhalefetin argümanları arasında Irak'a asker göndermenin Türkiye'nin bölgedeki güvenliğini tehlikeye atacağı, halkın savaş karşıtı duyarlılığının göz ardı edildiği ve uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin konumunu zayıflatacağı yer almış; muhalefetin bu tutumu toplumda büyük bir yankı bularak savaş karşıtı bir hareketin güçlenmesine yol açmıştır. Özellikle, barış ve demokrasi talebiyle sokaklara dökülen gruplar, muhalefetin argümanlarını destekleyici bir zemin oluşturmuştur (Yetkin, 2004, s.267).

Tezkereye sesini en fazla yükselten muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Özellikle CHP ve MHP tezkere karşıtı tutumlarıyla kamuoyundan büyük bir destek görmüş; bu iki partinin gelecekte bir araya gelerek daha kesin muhalefet yapabileceklerine dair bir umut doğmuştur. Ancak iki parti arasındaki ideolojik farklar ve siyasi hedefler bunu imkansız hale getirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarlığına muhalif seslerin ilk yükselişi bu tezkere ile olmuş; iktidar ve muhalefet arasındaki dinamikleri değiştirmiştir. 1 Mart tezkeresi hem askeri hem de siyasi sonuçları itibarıyla, Türkiye'nin gelecekteki uluslararası noktası olmuştur.

3.4.2. Avrupa Birliği'ne Bakıştaki Değişim ve AB Üyelik Süreci

Avrupa Birliği, kuruluşu itibarıyla, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kıtasında bulunan ülkeler arasında ekonomik ve siyasi iş birliği başta olmak üzere, insan hak ve özgürlüklerini koruma altına almak, barış ortamının istikrarını sağlamak, ortak parayı, ülkeler arası serbest geçişi desteklemek amacını gütmüştür. Bu amaç doğrultusunda, 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan bu kuruluşlar,

Avrupa sınırları içerisinde yer alan ve Avrupa ile sınır komşusu olan ülkelerin dikkatini çekmekle beraber gelişmekte olan ülkeler, ortak para politikaları, ülkeler arası serbest dolaşım, ortak siyasi ve ekonomik politikaların, ülkelerinde refah seviyesini arttıracaklarını, demokratikleşme adına sağlam adımlar atılacaklarını, ve insan hak ve özgürlüklerinin genişleyeceğini bildiğinden bu topluluklara katılabilmek için büyük çabalar sarf etmiştir. Türkiye’de Avrupa Birliği’ne katılma hususunda büyük adımlar atan, uzun yıllar çaba sarf eden ülkelere biridir (Nas ve Özer, 2012, s.11-14)

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne, o dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) ilk resmi ve tam başvurusu 1987 yılında gerçekleşse de Avrupa Türkiye ilişkilerinin temelini atılımı 1963 Ankara Antlaşması olarak kabul edilmektedir (Özer, 2009, s.90) Türkiye’nin Batı ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmek ve Batı ülkeleri içerisindeki var olan konumunun sürekliliğini sağlamak için AET’ye başvurması oldukça kritik bir önem taşımaktadır. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girme çabaları arasında iki dünya savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve güvenlik problemleri temel olarak görülse de bunların yanı sıra Türkiye’nin Batı ile kurulacak ilişkilerde dışarda kalmama isteği de önemli bir unsurdur. Başta Yunanistan olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin hızla topluluğa üye olma talebi, Türkiye’nin de bu toplulukta yer alma isteğinde önemli bir roldür.

Türkiye – AB ilişkileri 1960’da resmîlik kazanarak; gümrük birliği ilkesi, Türkiye’nin AET’de temsili, Türkiye’ye 200 milyon dolarlık yardım, Türkiye’nin gümrüklerini sıfırlama hususlarında ortak karara varılmıştır. Ancak bu durum, tam üyelik niteliği taşımamaktadır. 1963 Ankara Antlaşması ile de desteklenen ve tam üyelik hususunda sağlam adımların atılmasını sağlayan hazırlık süreci, 1980 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşanan karışıklıklar ve Avrupa’da yaşanan işçi göçleri sebebiyle baltalanmış; Avrupa’nın Türkiye üyeliğine bakışı oldukça değişmiştir (Manisalı, 2002/b, s.28). 1980 askeri darbesiyle oluşan sisli ve kara bulutlu, anti demokratik havanın ilerleyen yıllarda dağılmasıyla 14 Nisan 1987 yılında Türkiye yeniden tam üyelik başvurusunda bulunmuş; ancak karar AB’nin Türkiye konusundaki kesin kararının ertelenmesiyle sonuçlanmıştır. 90’lı yıllarda AB – Türkiye ilişkilerinin yeniden canlanmasıyla Türkiye ve Avrupa Topluluğu

arasında gümrük birliği kurulmuş; böylelikle tam üyelik konusunda bir adım daha atılması sağlanmıştır ( zer, 2009, s.93).

Gümrük birliği kararının ardından gelişen süreçte Türkiye ve AB ilişkileri iyi ilerlemiş, Türkiye 1999 yılı itibariyle aday ülke kabul edilmiştir. Aday  lke statüsü, Türkiye için hem AB ile aday ülkeler arasında gerçekleşecek toplantılara katılım sağlayabilme, hem de tam üyelik hususunda gerçekleştirilecek tüm desteklerden faydalanabilme anlamı taşıtmaktadır. Helsinki Zirvesiyle Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesi'ne dahil olmuştur. Bu belge Kopenhag Kriterleri'ni sağlayabilmek için gerekli mali yardımı içermektedir. 19 Mart 2001 tarihinde de AB Müktesebatının  stlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı kabul edilmiştir. Ulusal Program, Katılım Ortaklığı Belgesi'nin hayata geçirilmesine yönelik, AB  yelik sürecinde yapılacak olan değişiklikleri, idari yapıları, mali ve beşeri unsurları içermektedir (DPT, 2004, s. 2-3)

2005 yılına giden süreçte Türkiye, hem Kopenhag kriterlerini sağlamak, hem de Avrupa Birliği standartlarına uygun bir ülke haline gelebilmek adına yoğun bir çaba sarf etmiştir. İnsan haklarını güçlendirmek ve hukukun üstünlüğünü sağlamak amacıyla yargı alanında; ifade özgürlüğünü genişletmek amacıyla özellikle medya ve basın alanında; demokratikleşme adı altında Kürt sorunun ele alarak; ekonomik iyileşme amacıyla enflasyonla mücadele, serbest piyasa ekonomisini benimseme ve benimsetme, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi adına sivil toplumu güçlendirmeyi amaçlayan birçok reform gerçekleştirilmiştir. 3 Ekim 2005'e gelindiğinde ise Lüksemburg'ta yapılan konferans ile artık resmi olarak Türkiye-AB tam üyelik müzakereleri başlamıştır (Uysal, 2001, s.140-153)

AK Parti'nin doğuşundan itibaren Avrupa Birliğine bakışı oldukça olumlu olmuştur. Hükümet, Avrupa Birliği ile ilişkilerin güçlendirilmesinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkıda bulunacağına ve ekonomik kalkınmayı hızlandıracağına inanmıştır. Bu  er evede, AB  yeliği hedefi, AK Parti'nin siyasi programının temel taşlarından biri haline gelmiş ve reformların gerçekleştirilmesinde önemli bir motivasyon unsuru olarak g r lm ştir. Ayrıca, AB ile yapılan müzakereler, Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu güçlendirmeyi ve batılı değerlerle bütünleşmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla

Kopenhag Kriterlerini gerçekleştirmek önemli bir hedef haline gelmiştir (Ak Parti Tüzüğü, 2002, s.22-23).

Siyaset sahnesine çıkışından itibaren, yöneticileri, yetkilileri ve üyelerinin Milli Görüş geleneğinden gelmesi sebebiyle gerici olmakla yaftalanan Adalet ve Kalkınma Partisi, bu önyargıyı yıkmak amacıyla da yüzünü modern dünyaya dönmüştür. Kopenhag kriterlerini karşılamak amacıyla da, partinin laiklik ilkesinden uzaklaşması söz konusu dahi değildir. Dönemin parti genel başkanı Gül, *'devletin dini inançlar üzerinde baskı kurduğu jakoben Fransız anlayışı değil, devletin bütün dini inançlara aynı mesafede olduğu AngloSakson anlayış'* olduğu ifadesiyle de laiklik ilkesini benimsediklerini vurgulamıştır. Bu vurgu, AK Parti'nin AB üyeliği hedefi doğrultusunda, laiklik ilkesini demokratikleşme ve bireysel hakların korunması bağlamında bir araç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Parti, Avrupa'nın değerleriyle uyumlu bir şekilde, din ve devlet işlerinin ayrımını sağlamanın, Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki önemli bir kriter olduğunu kabul etmiş ve bu ilkeye bağlı kalarak reformlarını sürdürmüştür (Akyüz, 2016, s.45).

Dönemin ana muhalefet partisi CHP, AK Parti'nin Kopenhag Kriterlerini karşılama amacıyla gerçekleştirdiği reformları yetersiz bulmuş; MHP lideri Bahçeli Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik hakları üzerinden değerlendirmelerde bulunarak AB'nin Türkiye'ye yönelik eleştirilerine karşı çıkmıştır. DSP, Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesini desteklemiş, ancak hükümetin süreci yönetmesine yönelik eleştirilerde bulunmuştur (Erdem, 2008, s.102).

AK Parti'nin AB üyeliğine bakışındaki değişim, Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu, iç politikadaki dinamiklerini ve toplumsal beklentileri yansıtmaktadır. Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri, sadece ekonomik ve siyasi bir süreç olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve kimliklerin yeniden şekillenmesine katkı sağlayan bir platform olmuştur (Erdem, 2008, s.104).

3.4.3. 2004 Yerel Seçimleri: AK Parti'nin Güç Tazelemesi ve Yerel Yönetimlerideki Yükseliş

Türkiye'deki 2004 yerel seçimleri öncesinde, 1 Ocak 2004 itibarıyla aktif olan siyasi parti sayısı 46'dır. Seçim günü olan 28 Mart 2004'e gelindiğinde, bu sayı 48'e

yükselmiştir. Yüksek Seçim Kurulu, seçime katılmaya hak kazanan partilerin sayısını 22 olarak belirlemiş, ancak bu partilerden DEHAP ve ÖTP, seçimlerden çekildiklerini bildirerek katılmaktan vazgeçmişler, böylece nihai olarak 20 parti seçimlere katılmıştır. Seçime katılma hakkı kazanan ve gerçekten katılan siyasi partilerin listesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.1: Seçime Katılma Hakkını Elde Eden/Seçime Katılan Siyasi Partiler

AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi	GP	Genç Parti
ANAP	Anavatan Partisi	İP	İşçi Partisi
ATP	Aydınlık Türkiye Partisi	LDP	Liberal Demokrat Parti
BTP	Bağımsız Türkiye Partisi	MP	Millet Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi	MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	ÖTP	Özgür Toplum Partisi
DP	Demokrat Parti	ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi	SP	Saadet Partisi
DSP	Demokratik Sol Parti	SHP	Sosyal Demokrat Halk Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi	TKP	Türkiye Komünist Partisi
EMEP	Emeğin Partisi	YTP	Yeni Türkiye Partisi

Kaynak: 29 Aralık 2003 günlü ve 1312 No'lu YSK Kararı (31 Aralık 2003 günlü ve 25333 sayılı Resmi Gazete). Ekim 01, 2024 tarihinde resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031231M3.htm adresinden alındı.

Tablo 1.2: İl Genel Meclisi Seçimi Sonuçları

Oy Oranı (%)		Oy Oranı (%)		Oy Oranı (%)	
AKP	41,6	ANAP	2,5	YTP	0,25
CHP	18,2	DSP	2,1	EMEP	0,06
MHP	10,4	BBP	1,1	ÖDP	0,04
DYP	9,97	BAĞIMSIZ	0,7	MP	0,03
SHP	5,15	BTP	0,4	DP	0,02
SP	4,02	TKP	0,2	ATP	0,01
GP	2,60	İP	0,2	LDP	0,00
				TOPLAM	100,0

Kaynak: 11 Mayıs 2004 günlü ve 2002 sayılı YSK Kararı (12 Mayıs 2004 günlü ve 25460 sayılı Resmi Gazete). Ekim 01, 2024 tarihinde resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040512.htm adresinden alındı

Tablo 1.3: Siyasi Partilerin Kazandıkları Belediye Başkanlıklarının Statülerine Göre Dağılımı

	Büyükşehir Belediyesi	İl Merkezi	İlçe	Belde	Toplam
AK Parti	12	46	425	1.216	1.762
CHP	2	6	111	332	469
SHP	1	4	28	29	65
DSP	1	2	5	23	31
MHP	-	4	70	171	247
DYP	-	1	87	298	388
BGZ	-	1	17	34	52
SP	-	1	12	50	63
ANAP	-	-	26	73	100
GP	-	-	3	10	13
BBP	-	-	3	7	10
ÖDP	-	-	11	2	
DP	-	-	1	-	1
YTP	-	-	-	5	5
BTP	-	-	-	1	1
Toplam	16	65	789	2.250	3.209

Kaynak: 11 Mayıs 2004 günlü ve 2002 sayılı YSK Kararı (12 Mayıs 2004 günlü ve 25460 sayılı Resmi Gazete), Ekim 01, 2024 tarihinde resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040512.htm adresinden alındı

2004 yerel seçimleriyle, halkın 2002 AK Parti iktidarı öncesi yaşanan ekonomik krizinden sonra artık mevcut siyasi yapıdan çok uzaklaşmadan istikrar arayışı içinde olduğunu söylemek mümkündür. Koalisyon hükümetleriyle iktidar şansını tek tek denemiş olan mevcut muhalefet partilerine yerel seçimlerde de olsa bir şans verilmemiştir. AK Parti, seçim kampanyası süresince yalnızca yerel yönetimlerin idaresi üzerinde durmuş; türban, zorunlu eğitim süresi, dış ilişkiler ile ilgili konuları seçim kampanyasına dahil etmemiştir. AK Parti'nin yürüttüğü temiz seçim kampanyası genel seçimlerde elde ettiği zaferi yerel seçimlere taşımasını da sağlamıştır (Gönenç, 2005, s. 1).

Sabah gazetesi 29 Ekim tarihli haber başlığında Adalet ve Kalkınma Partisi için '*Türkiye Partisi*' ifadesini kullanarak, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bu seçimde Türkiye'nin birçok yerinde zafer elde ettiğini vurgulamıştır. '*Üç Renk Yerine Her Yer Ampul*' başlığı altında AK Parti'nin özellikle Güneydoğu'da DEHAP'ın etkinliğine karşı birçok ilde başarı gösterdiğini; '*Güneydoğu Girilmez*

Geleneği Bozdu' başlığıyla da, genellikle Kürt halkları temsil eden bölgelerde yalnızca DEHAP'ın zafer kazanması geleneğinin bozulduğuna dikkat çekmiştir (Sabah, 2004).

CHP lideri Baykal, parti yönetiminde revizyon olmayacağını dile getirerek, 2004 seçimlerini 1999 seçimleriyle kıyaslamış, partisinin yaklaşık %7 oy artırdığını dile getirerek parti içerisinde herhangi bir sorun olmadığı üzerinde durmuştur (Milliyet, 2004).

AK Parti'nin tek başına iktidar olduğu genel seçimlerden yalnızca 2 yıl sonra gerçekleşen yerel seçimler, yine AK Parti'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. 2004 seçimleri, gelecek seçimlerde de AK Parti'nin yerel yönetimlerde söz sahibi olacağının sinyallerini vermektedir. Bunun altında, henüz yeni iktidara gelmiş bir siyasi partinin yerel yönetimlerde de söz sahibi olmasının oluşturacağı güven duygusudur. Seçim sonuçları muhalefet partileri için yeniden yapılanma gereksinimi doğururken; CHP ve MHP içerisinde de siyasi stratejileri yeniden gözden geçirme gereksinimi doğmuştur. CHP karizmatik lider kavramını keşfederek, daha etkili adaylar seçmeye yoğunlaşmıştır. MHP milletçi söylemlerini arttırarak seçmen kitlesini genişletmeyi hedeflemiştir (Damlapınar ve Balcı, 2013, s.75).

4. AK PARTİ İKTİDARININ İKİNCİ DÖNEMİ

4.1. AK Parti İktidarı İkinci Dönemi Siyasi Konjonktür Işığında 367 Krizi

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk dönemi, uzun bir süre sonunda gelen tek parti iktidarı, hızla yapılan reformlar, AB üyelik süreci, enflasyonla mücadele gibi etmenler sebebiyle halkta olumlu etkiler uyandırır da; iktidarın sağ tandanslı oluşu, başörtüsü tartışmaları, laiklik üzerine tartışmalar sebebiyle, halkın sol görüşlü kesiminde ve Sivil toplum kuruluşlarında birtakım güven problemlerine yol açmıştır. Bu güven problemleri neticesinde muhalif görüşten kesimler, Cumhuriyet Mitingleri düzenleyerek, Türkiye'nin birçok ilinde, laiklik vurgusu yapan, sağ tandanslı bir Cumhurbaşkanı adayını protesto eder nitelikte mitingler düzenlemiştir. Bu mitinglerin amacı, kulislerde Cumhurbaşkanı adayı olarak ismi geçen Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün aday olmasının önüne geçerek, seküler ideolojiye sahip tarafsız bir ismin aday olmasını sağlayabilmektir.

Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 7 yıl süren görev süresinin Mayıs 2007'de dolacak olmasıyla TBMM'de yeni bir cumhurbaşkanı arayışı başlamış, sağ tandanslı iktidar partisinde Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül isimleri öne çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 102. Maddesine göre '*Cumhurbaşkanı TBMM tarafından seçilecektir. Seçilen adayın ilk iki turda TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunu (367 oy), üçüncü turda ise üye tamsayısının salt çoğunluğunu (276 oy) alması gerekmektedir.*' Ancak dönemin iktidarı AK Parti, mecliste ilk turda salt çoğunluğu sağlayabilecek koltuğa sahip değildir. (Gözler, 2024) Eski Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun seçimden aylar önce beyan ettiği, yalnızca karar sayısının salt çoğunluğu sağlaması gerekmeyeceği, aynı zamanda toplantı katılımının da en az 367 vekille gerçekleşmesi gerektiği iddiası dönemin ana muhalefet partisi CHP başta olmak üzere, mecliste sandalyesi olan ya da olmayan tüm muhalefet partileri üzerinde etkili olmuş; Recep Tayyip Erdoğan'ın aday olmayarak, Abdullah Gül'ün adaylığını açıklamasının ardından, muhalefet kanadında yeniden laiklik, demokrasi, cumhuriyet söylemleri gündeme gelmiştir (BBC, 2019) Sabih Kanadoğlu'nun seçimden aylar önce ortaya attığı toplantı yeter sayısının 184 değil, 367 oy olduğu iddiası muhalefet kanadı tarafından geçerlilik görmüş; Abdullah Gül'ün aday ilan edilmesinin ardından başta

CHP lideri Deniz Baykal olmak üzere muhalif birçok isim seçime katılmayarak; toplantı yeter sayısının sağlanamaması için çaba göstermiştir. İlk tur katılımı 361 vekille sınırla kaldığından ve Abdullah Gül 357 oy aldığından ne toplantı yeter sayısı sağlanabilmiş, ne de Cumhurbaşkanı adayı gereken oy miktarını alabilmiş; böylelikle seçim ikinci tura kalmıştır. İkinci tur kararının ardından yine dönemin ana muhalefet partisi lideri Deniz Baykal öncülüğünde seçim iptali talebiyle anayasa mahkemesine başvurulmuş; Anayasa Mahkemesi yalnızca Cumhurbaşkanı adayının alması gereken oyun 367 değil, toplantı yeter sayısının da 367 olması gerektiğini onayarak, Türk siyasi tarihine ‘367 Kararı’ nı eklemiştir (Menek, 2017, s.11-12) .

4.1.1. 27 Nisan 2007 E-Muhtıra

Muhtıra kelimesinin anlamını incelediğimizde bildiri, tebligat, uyarı gibi kelimelerle karşılaşsak da Türk siyasi tarihinde muhtıra kelimesinin genellikle askeri kurum ve kuruluş, ordu mensupları tarafından siyasi iktidarı hedef alan, zaman zaman uyarı, zaman zaman tehdit niteliği taşıyan veyahut bir istek ya da talebin iletildiği yazılı bir metin olduğunu ifade etmek mümkündür. Muhtıralar, dönemin şartlarına göre, siyasi gerilim veya krizler sonrasında, iktidar politikalarını eleştiri amaçlı ortaya çıkar. Türkiye siyaset tarihinde askeri darbenin önünü açan ve askerin iktidara, yönetime müdahalesi olarak tarihe geçtiğinden, demokratik bir siyaset hamlesi olarak kabul edilmez (Üzümcü, 2022, s.76).

Türk siyasetinde, muhtırayı askeri darbeden ayıran en belirgin özellik, muhtıraların dönemin hükümetlerini istifaya zorlamasıdır; ancak askeri darbelerin hükümetleri doğrudan devirerek, askeri yönetimin iktidarın başına geçmesi olmuştur. Lakin her iki yöntem de hem ulusal ortamda hem de uluslararası siyaset sahnesinde antidemokratik yöntemler olarak kabul edilir (Üzümcü, 2022, s.78)

Türk siyasetinde 1960 ve 1971 muhtıraları, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik gerilimleri sonucu, iktidara baskı yaparak, hükümeti istifaya zorlamış iki önemli muhtıradır. Nitekim bu 1960 ve 1971 muhtıralarının her ikisinde de hükümet devrilmiştir. 27 Nisan 2007 tarihinde ise Türk siyasi tarihinde daha önce yaşanmamış bir muhtıra meydana gelmiştir. E Muhtıra olarak tarihe geçen Elektronik Muhtıra, dönemin iktidar partisi Adalet ve

Kalkınma Partisi iktidarına açık bir uyarı niteliğindedir ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin internet sitesinde yayımlanmıştır (Salkın, 2010, s.2).

E muhtıraya giden süreç, oldukça uzun ve temelinde ideolojik kaygıların yattığı bir süreç olarak kabul edilebilir. 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanına sembolik ve temsili verilen yetki ve statünün oldukça dışına çıkarak, Cumhurbaşkanına çok geniş yetkiler veren, hatta klasik parlamenter sistemle dahi çelişen değişiklikleri barındırmaktadır. Keza Cumhurbaşkanına bu kadar geniş yetkilerin verilmesi, beraberinde Cumhurbaşkanının halk oylaması ile seçilmesi gerekliliği tartışmalarını da getirmiştir (Coşkun ve Davut, 2013, s.184). 1982 Anayasası kriterlerine göre Abdullah Gül, yükseköğrenim yapmış olma, 40 yaşını doldurmuş olma gibi kriterleri karşılarsa da Cumhurbaşkanının üyesi ya da kurucusu olduğu, herhangi bir görev aldığı, veyahut siyaseten bağlılık duyduğu partisi ile ilişkisinin kesilmesi gerekliliği ve bunların yanında Abdullah Gül'ün Adalet ve Kalkınma Partisi kurucularından olması, tarafsızlığının sorgulanmasına sebep olmuştur (Akıncı, 2013: 51). Nitekim söylentiler gerçek olmuş, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Adalet ve Kalkınma Partisi grup toplantısında, tarihler 24 Nisan 2007'yi gösterirken, Cumhurbaşkanı olarak Abdullah Gül'ü açıklamış ve e muhtıraya giden süreç başlamıştır (Atay, 2019, s.6)

Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmeden önce gerçekleşen Basın Bilgilendirme Toplantısı'nda dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt doğrudan Cumhurbaşkanlığı seçimini kastederek yeni seçilecek Cumhurbaşkanının *"Atatürkçülüğe, laikliğe ve cumhuriyetin temel ilkelerine sözde değil özde bağlı"* olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu vurgu, Türk Silahlı Kuvvetleri adına, TSK'nın seçimle son derece yakından ilgilendiği ve olası bir laiklik ilkesinin zedelenmeye çalışılması durumunda etkin bir rol oynayacağı üzerine bir açıklamadır (Atay, 2019, s.6-7) Takvimler 27 Nisan 2007 gecesini gösterdiğinde, daha önce Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülmemiş olan bir ilk gerçekleşerek Genelkurmay Başkanlığı'na ait internet sitesinden yazılı bir basın açıklaması yayımlanmış; açıklamada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en temel değerlerinden olan laiklik ilkesinin son derece zedelendiği, bu durumdan da dönemin hükümetinin sorumlu olduğu açıkça dile getirilerek; TSK'nın açıkça laiklikten yana saf tuttuğu belirtilmiştir. Dönemin hükümetinin halkın dini

duygularını istismar ettiği, 23 Nisan kutlamaları ile Kur'an okuma yarışmalarının aynı gün düzenlenmesi, Kutlu Doğum Haftası sebebiyle okullarda kız öğrencilerin türbanlı bir şekilde gösterilere katılım sağlaması, yine eğitim kurumlarında vaaz verilmesi gibi örneklerle desteklenmiştir. Laiklik karşıtı tutum ve davranışlar söz konusu olduğunda, TSK'nın laiklikten yana durarak gerekliliği gördüğü hal ve durumlarda harekete geçeceği de E- Muhtırada belirtilmiştir (Doğan, 2020, s.281)

TSK'nın internet sitesi üzerinden vermiş olduğu bu bildiriye cevaben dönemin hükümeti Adalet ve Kalkınma Partisi sözcülerinden, yine aynı dönem Adalet Bakanlığı görevinde yer alan Cemil Çiçek, TSK'nın yayımladığı bu bildiriyi tamamen anti demokratik olduğu yönüyle eleştirerek, hükümet- devlet, hükümet – halk arasında yaşanan tüm sorunların yalnızca demokratik yollarla çözümlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Asker ile hükümeti karşı karşıya getirmenin olumlu bir sonuç vermeyeceği üzerinde durarak, dönemin hükümeti Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de söz konusu muhtırada yer alan laiklik ilkesini son derece benimsediğinin altını çizmiştir (Kapuci, 2015, s.61)

Dönemin en etkili muhalefet partisi CHP, Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu durumun sorumlusunun tamamen dönemin iktidarı AK Parti olduğu üzerinde durmuş; ülke bütünlüğünü korumak adına Cumhuriyet rejimine sahip çıkılması gerektiğini vurgulamıştır. Muhtıra, Doğru Yol Partisi lideri Mehmet Ağar tarafından da eleştirilerek, hükümetle yaşanan her sorunun sandıkta çözülmesi gerektiğini, aksi takdirde millet iradesinin hiçe sayılacağını dile getirmiştir. Her ne kadar mecliste sandalyesi olan ve olmayan partiler fikir birliğine vararak erken seçime gidilmesi gerekliliği üzerinde dursa da; dönemin hükümeti seçim sürecine devam etmiş, 2007 genel seçimleri 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleşerek, asıl yapılması planlanan tarihten yalnızca dört ay önce gerçekleştirilmiştir (Doğan, 2020, s.282)

4.2. 2007 Genel Seçimleri

2007 Genel seçimleri, TBMM 23. Dönem milletvekillerini belirlemek amacıyla 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimdir. Türk siyasi tarihinde özellikle 1980 sonrası dönemde erken seçimler görülsede, erken seçimi perçinleyebilecek 367 krizi ve e – muhtıra yaşansa da, 22. Dönem hükümeti dört yıllık görev süresini tamamlayabilmiştir. Bu dört yıllık görev süresince, Recep

Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklılığından ve milletvekili seçilememesinden dolayı Abdullah Gül tarafından kurulan hükümet, Mart 2003 itibariyle Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklılığının sona erip milletvekili seçilmesiyle, Erdoğan tarafından yeniden kurulmuştur. Abdullah Gül'ün yalnızca 3 ay görevde kalan 58. Hükümeti, Tayyip Erdoğan tarafından 59. Hükümet olarak yeniden kurulunca, görev süresi dolana kadar görevde kalabilmeyi başarmıştır (Tuncer, 2007, s.135-146) Bu seçimde de bir önceki seçimlerde olduğu gibi yine %10 baraj sistemi uygulanmış, barajı geçemeyen siyasi partiler mecliste koltuk sahibi olamamışlardır. Bunun yanı sıra milletvekili seçilebilme yaşı 35'ten 25'e düşürülse de bu seçim bu karar uygulanamamıştır. Bağımsız adaylar, isimlerini ilk kez birleşik oy pusulasında görebilmeyi başarmıştır (Milliyet, 2007).

4.2.1. Seçime Giden Süreçte Siyasal Söylemler ve Muhalefetin Tavrı

5 yıldır tek başına iktidar olmayı başarabilmiş Adalet ve Kalkınma Partisi için bu seçim, hem halkta var olan güvenini tazelemek, hem de istikrarı devam ettirebilmek adına oldukça büyük bir önem teşkil ederken; AK Parti seçim kampanyasını adeta iktidar olduğu 5 yıla yayarak, iktidar süresi boyunca Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan eşliğinde ülkenin dört bir yanına ziyarette bulunarak ve mitingler düzenleyerek geçirmiştir. Ülkenin dört bir yanında mitingler düzenlemiş, mitinglerin içeriği ve kapsamı '*Türkiye'nin Partisi*' olmuş; bu kucaklayıcı söyleme karşılık muhalif kanadın sürekli din ve laiklik eksenini etrafında dönmesi, genel seçimlerin yine iktidardan yana sonuçlanmasına sebep olmuştur (Güdekli, 2008, s.72)

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin '*Yeter, karar milletindir*' ve '*Durmak yok, yola devam*' söylemlerini içeren propaganda çalışmaları, seçimde istikrarın önemini uyandırmıştır. Bunun yanı sıra ana muhalefet partisi CHP'nin seçim kampanyasını yalnızca iktidar partisine muhalif olarak yürütmesinin, CHP seçmeni için bir hayal kırıklığı olduğunu söylemek mümkündür. Deniz Baykal'ın grup toplantısında yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin yeni bir döneme girdiği ve bu dönemde dini inançların Türkiye Cumhuriyeti'nin idaresine, yönetimine müdahale ettiği bir yönetim biçimini benimsemeyeceklerini dile getirmiştir (Belgenet, 2007). 2002 yılı genel seçimlerinde '*Güzel Günler Göreceğiz*' sloganını benimseyen CHP, 2007 seçimlerinde de bu sloganı devam ettirmiş; bunlara ek olarak hedefledikleri

programın *Türkiye'yi rehabilite etme, güçlendirme* programı olduğunu belirtmiştir. Baykal, Türkiye'nin nüfus çoğunluğu Müslüman bir ülke olsa da, laik bir cumhuriyet devleti olduğu üzerinde vurgu yapmıştır (Aksu, 2007)

2007 seçimlerine giden süreçte yaşanan Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı adaylığına gösterilen tepki, 367 krizi, Cumhuriyet mitingleri ve ardından yaşanan e muhtıra sol tandanslı muhalefet partilerinin yararına gelişmeler olsa da; Deniz Baykal'ın laiklik ilkesi altında toplanmak yerine sadece Demokratik Sol Parti ile ittifak halinde olmayı tercih etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin hazırlamış olduğu çağdaş, demokratik, laik Türkiye Cumhuriyeti vurgusu yapan parti programıdır. E Muhtıra sonrası muhalif kanat erken seçim çağrısını vurgulamış olsa da nitekim genel seçim, asıl tarihinden yalnızca 4 ay önce gerçekleşmiş; böylelikle AK Parti hükümeti görev süresini sorunsuz tamamlayabilmiştir (Güdekli, 2008, s.96).

Dönemin Başbakanı Erdoğan ve Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın malvarlıkları, bunun yanı sıra Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın bakanlık ve milletvekilliği koltuğunda oturduğu süre içerisinde bütçe politikaları, vergi politikaları, kamu harcamaları ve istihdam politikaları CHP tarafından sürekli eleştirilmiştir. Muhalefetin tepkilerine rağmen, dönemin Maliye Bakanı Kemal Unakıtan '*Nasıl bir devletiz ki sat sat bitmiyor*' söylemiyle Cumhuriyet kurumlarını özelleştirmiş; aile şirketinin kamu ihalelerini sürekli almasıyla da muhalefetin tepkisini çekmiştir. CHP'nin tüm bu gerekçelerle verdiği gensoru önergesi reddedilse de, muhalefet iktidarı ekonomi politikaları yüzünden de eleştirmekten geri kalmamıştır (Balcı ve Bal, 2016, s.10)

Seçim öncesi dönemde Türkiye gündemini her geçen gün sarsmaya devam eden, giderek tırmanan ve muhalefet tarafından iktidarın sürekli eleştirilmesine sebep veren en önemli husus ise terör olaylarıdır. 2007 genel seçimleri öncesi muhalefetin iktidara karşı en geçerli argümanı PKK terör örgütünün terör faaliyetlerine sessiz kalındığı, bunun da yakın gelecekte Türkiye'nin doğusunda ve Kuzey Irak'ta özerk ya da tam bağımsız bir Kürt devleti kurularak, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tehlike altına girmesi üzerineydi. Her geçen gün artan çatışma, mayın, baskın haberleri, her gün akşam haberlerinin en önemli gündemi olan şehit haberleri, yalnızca doğu ve güney doğuda değil; batıda da bu terör olaylarını takip

eden patlamalar ve bomba haberleri halkta ve muhalefette büyük bir öfke ve eleştiriye sebep olmuştur. Tarihe *Çuval Olayı* olarak geçen ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kara bir leke olan Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi olayı da muhalefet partisi için mevcut iktidarı eleştirmek ve hedef tahtasına oturtmak hususunda önemli bir etken olmuştur. Artan terör olayları, ekonomi politikalarının verdiği güvensizlik, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın kendi partisinden bir isim olan Turhan Çömez tarafından dahi istifaya davet edilmesi ancak bu davetin bir karşılık bulmaması, Recep Tayyip Erdoğan'ın malvarlığını açıklamaması, başta fındık üreticileri olmak üzere birçok tarım üreticisinin isyanı, Başbakan Erdoğan'ın kendisini eleştiren çiftçi Kemal Özcan'a '*anarı da al git*' söylemiyle karşılık vermesi ve bundan doğan üslup tartışmaları; son olarak da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak kendi adayını çıkaracağını açıklayarak muhalefetle işbirliğini reddetmesi de eleştirilmesinde büyük rol oynamış; Adalet ve Kalkınma partisi 2007 genel seçimlerine buhranlı bir ortamda girmiştir (NTV, 2006, s.108)

4.2.1.1. Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi

2007 genel seçimleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin 23. Dönem meclis üyelerini belirleyebilmek adına 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Seçime 14 parti katılmış olup bu partiler; AK Parti, CHP, MHP, DP, GP, SAADET, BTP, HYP, İP, ATP, TKP, ÖDP, LDP ve EMEP'tir. İktidar partisi her ne kadar sağ tandanslı olsa da, iktidara muhalif olan sağ tandanslı muhalif partiler seçim öncesinde birleşme çabalarına girmiş olsa da, bu çabalar yetersiz kalmış; ANAP'ın seçime girmekten vazgeçmesi ile Demokrat Parti bir ittifak oluşturmadan seçime girmiştir. DSP ise sol tandansın en güçlü partisi olduğu için CHP ile ittifak yaparak, seçime girmemiştir. Buradaki iş birliği CHP, olası seçilebilecek DSP adaylarının CHP listelerinden meclise girmesi; meclise girdikten sonra ise yollarına yeniden DSP ile devam etmesi üzerinedir (Tuncer, 2016, s.139)

2007 Genel seçimlerinde de %10 baraj sistemi uygulandığından, parti ile seçime girildiği takdirde mecliste koltuk edinememe endişesi duyan partiler, bağımsız adayları desteklemiş, ardından seçilen adayları meclise girdikten sonra partilerine tekrar dahil olmuştur. BBP'de Muhsin Yazıcıoğlu'nun adaylığı ve seçilmesi; DTP'de de 24 bağımsız adayın seçilerek 22'sinin tekrar partisine üye

olması, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. 2002 yılında DEHAP'ın, üyelerinin ve yöneticilerinin terör örgütü PKK yanlısı olması sebebiyle Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılmasının ardından, DTP adaylarını bağımsız olarak göstermiş; böylelikle yasal engellerin önüne geçmiştir. İllere göre milletvekili dağılımı EK-1'de yer almaktadır. Katılım oranının %84,25 olduğu bu seçimde, Adalet ve Kalkınma Partisi, tüm olumsuzluklara rağmen 1. parti olarak seçimi tamamlamıştır (Haberler, 2007).

Tablo 2.1: 2007 Genel Seçimleri Türkiye Geneli Katılım

Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen	Katılım Oranı	Geçerli Oy Sayısı	Gümrük Kapıları Geçerli	Toplam Geçerli Oy	Milletvekili Sayısı
42.799.303	36.056.293	84,2	34.822.907	226.784	35.049.691	550

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu. Ekim 01 2024 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf> adresinden alındı.

Tablo 2.2: 2007 Genel Seçimleri Siyasal Partilerin Seçim Sonuçları

SIYASİ PARTİ	ALINAN OY SAYISI	OY ORANI	KAZANDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	16.327.291	%46,6	341
Aydınlık Türkiye Partisi (ATP)	100.982	%0,3	0
Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)	182.095	%0,5	0
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	7.317.808	%20,9	112
Demokrat Parti (DP)	1.898.873	%5,4	0
Emek Partisi (EMEP)	26.292	%0,1	0
Genç Parti (GP)	1.064.871	%3	0
Halkın Yükselişi Partisi (HYP)	179.010	%0,5	0
İşçi Partisi (İP)	128.148	%0,4	0
Liberal Demokrat Parti (LDP)	35.364	%0,1	0
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	5.001.869	%14,3	71
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)	52.055	%0,2	0
Saadet Partisi	820.289	%2,3	0
Türkiye Komünist Partisi (TKP)	79.258	%0,2	0
Bağımsızlar	1.835.486	%5,2	26
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	16.327.291	%46,6	341
Aydınlık Türkiye Partisi (ATP)	100.982	%0,3	0

Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)	182.095	%0,5	0
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	7.317.808	%20,9	112
Demokrat Parti (DP)	1.898.873	%5,4	0
Emek Partisi (EMEP)	26.292	%0,1	0
Genç Parti (GP)	1.064.871	%3	0
Halkın Yükselişi Partisi (HYP)	179.010	%0,5	0
İşçi Partisi (İP)	128.148	%0,4	0
Liberal Demokrat Parti (LDP)	35.364	%0,1	0
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	5.001.869	%14,3	71

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu.Ekim 01, 2024 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/izmir.pdf> adresinden erişildi.

Seçim sonuçlarından da görüldüğü üzere, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 genel seçimlerine nazaran oy oranını %12,3 oranında artırdığı; buna müteakip sandalye sayısında 22 vekillik bir eksilme olduğu, bu eksilmenin sebebinin %10'luk baraj sisteminden doğan sonuçla MHP ve Bağımsız adayların da TBMM'de sandalye edinmesinden kaynaklandığı oldukça açıktır. AK Parti'nin başarısı, ülkede istikrar isteğinin ve halkın AK Parti'ye olan desteğinin bir göstergesi olarak görülmüş; iktidar partisine olan güven bir kez daha tazelenmiştir. MHP, 2002 yılında elde edemediği başarıyı 2007 seçimlerinde elde ederek, 71 vekille beraber TBMM koltuklarında yerini almış; milliyetçi ve muhafazakâr ideolojisi ile muhalefet partisi olarak mecliste konumlanmıştır. CHP oy oranını %1'lik kadar artırsa da, ana muhalefet partisi olarak beklenen başarıyı elde edememiş, yine baraj sisteminden kaynaklı 66 vekil kaybetmiştir. Seçim kampanyaları süresince laiklik, demokrasi, cumhuriyet konuları üzerine vurgu yapan CHP'de bundan sonra yaşanacak süreçte parti liderliği ve parti politikaları üzerine bir süreç başlayacaktır. Herhangi bir partiye bağlı olmadan seçime katılan bağımsız adaylar siyasi kimlikleri sebebiyle bazı illerde başarılar elde etse de siyasi partiye bağlı olan adayların, bağımsızlara nazaran daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 7 yıllık Cumhurbaşkanlığı görev süresinin dolmasının ardından, TBMM'de yeni bir Cumhurbaşkanı adayı arayışına girilmiş; bu süreçte de 367 krizi vuku bulmuş ve seçim vaktinde yapılamamıştır. 367 Krizi, seçilecek adayın üye tam sayısının 2/3'ünün oyunu almasının yeterli olmadığı, toplantı yeter sayısının da en az 367 olması gerekliliğini

savunan bir savdır. Yaşanan bu kriz, iktidarın Cumhurbaşkanlığını halk oylamasına sunma talebini de perçinlemiştir (Eroğul, 2007, s.167) Her ne kadar AK Parti 2002 yılında yapılan seçimlerde büyük bir oy oranıyla tek başına iktidar olma başarısını elde etmiş olsa da, 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ardından seçilecek adayın tarafsızlığı adına ciddi endişeler duyulmaktadır. İdeolojisinin temelinde Fazilet ve Refah Partisi gibi radikal sağ görüşlerin yattığı bir partiden aday olacak cumhurbaşkanının taraflı bir yönetim izleyeceği düşünüldüğünden başta CHP olmak üzere dönemin muhalefet partileri aday olacak ismin muhalefetle ortak görüşte olması gerekliliği kanaatindedir (Yılmaz, 2021, s.245) Muhalefet partileri, Necmettin Erbakan tarafından ortaya atılmış Milli Görüş fikrini savunan ve benimseyen herhangi bir parti temsilcisinin Cumhurbaşkanı adayı olmasını, başta Cumhuriyetin temel değerlerinden biri olan laiklik ilkesinin açıkça çiğnenmesi olarak değerlendirmiştir (Ergül, 2007, s.272)

Son seçimden sonra AK Parti'nin mecliste muhalif partilere nazaran oldukça fazla koltuk edinmesi ve Cumhurbaşkanı adayını tek başına belirleyeceğinin oldukça açık olması, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşlarından olan laiklik ilkesinin çiğneneceği hususunda oldukça büyük bir endişe yaratmış; bu endişe halkın muhalefet partilerinin de desteğini alarak '*Cumhuriyet Mitingleri*' düzenlemesine sebep olmuştur. Mitinglerin ana düşüncesi, kurulduğu günden itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin, Atatürk ilke ve inkılaplarının temeli olan laiklik ilkesinin önemine vurgu yapmak, Erbakancı olmayan, tarafsız ve halkın tamamına hitap edebilecek bir adayın, cumhurbaşkanı adayı olmasını sağlamaktır (Acar ve Çelebi, 2012, s.17). Ancak meclis kulislerinde ve Adalet ve Kalkınma Partisi üyelerinin kendi içlerinde en çok geçen isim dönemin AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'dır. Erdoğan MKYK kendisine tam yetki verene kadar aday olmayacağı hususunda hiçbir söylemde bulunmamış, parti içerisinde yaşanan dinamikler ve genel başkanın Erdoğan kalması gerekliliği yönündeki ortak karar sonucu, 24 Nisan 2007'de Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı olarak ilan etmiştir (Kaplan, 2007).

Ana muhalefet partisi konumunda yer alan CHP, Erbakancılık ilkesini benimsemiş, Milli Görüş ideolojisini özümsemiş, eşi başörtülü, üstelik başörtüsü sebebiyle kazanmış olduğu üniversiteye kayıt yaptıramadığından AİHM'ye

başvurmuş bir adayı desteklemeyeceklerini açıklamıştır. Bu sebeple toplantı yeter sayısının 367'yi bulmaması durumunda Anayasa Mahkemesine başvuracaklarını açıklayarak, Abdullah Gül'ün adaylığına olan tepkilerini dile getirmişlerdir (Yılmaz, 2021, s.249)

Anayasamızın 102. Maddesi gereğince ilk iki turda 2/3; ilk iki turda adayın seçilememesi durumunda salt çoğunluğun oyu ile Cumhurbaşkanı adayının belirlenmesi gerekmektedir. 550 vekilin 367'sinin Gül'e oy vermesiyle seçim ilk iki turda tamamlanır ya da üçüncü turda 276 oy ile Abdullah Gül Cumhurbaşkanı olabilmektedir. 27 Nisan sabahı yapılan ilk turda seçime katılan vekil sayısı 361 olduğundan, cumhurbaşkanı seçilememiş; seçim ikinci tura kalmış, CHP toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş, bu başvurudan olumlu yanıt almış ve birinci tur iptal edilmiştir. İkinci turda da yeter sayısı 367'ye ulaşamamış böylelikle Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Olağan şartlarda 3 günde bir yinelenmesi gereken Cumhurbaşkanlığı seçimi genel seçimden de ileri bir tarihe ertelenmiştir. Ağustos 2007'de yeniden başlayan cumhurbaşkanlığı seçim süreci, yine ilk iki turda Abdullah Gül'ün seçilememesinin ardından, 28 Ağustos 2007'de üçüncü tur sonlanmış; seçime MHP vekilleri de katılmış, yapılan oylamada 339 oy ile Abdullah Gül Türkiye Cumhuriyeti 11. Cumhurbaşkanı olmuştur (TBMM, 2007.)

4.4. 2007 Anayasa Değişikliği Referandumu ve Anayasa Değişikliği Paketi

2007 yılı, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidar olduğu ilk dönemin ardından, yeniden genel seçimlerde büyük bir zafer kazandığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik, sosyal ve politika alanlarında geliştiği bir yılı ifade eder. Türkiye hem iç politikadaki düzenlemeler hem de dış politikada aldığı kararlar doğrultusunda büyümeyi, gelişmeyi ve ilerlemeyi hedef edinmiş bir ülke konumundadır. Yüzünü batıya dönmüş, AB üyelik sürecini başlatmış; dünya genelinde sıcak paranın gelişmekte olan ülkelere akmasıyla da ekonomik bir ferahlama dönemine girmiştir. Büyük değişimlerin yaşandığı bu dönemde, 1982 Anayasası demokratikleşme yolunda hukuk devleti olarak temeline oturttuğu prensiplerle eleştiri odağı olmuştur. İç politikada yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçimi krizinin ardından, yeniden, cumhurbaşkanını halkın seçmesi üzerine tartışmalar gündeme gelmiş; bunun yanı sıra 82 Anayasası'nda yer alan Cumhurbaşkanının

görev süresi, seçim yöntemi, vekillerin görev süresi ve meclisin dönem süresi, asker sivil ilişkileri ile ilgili de tartışmalar da gündeme gelmiştir (Yavuz, 2008, s.1175).

4.4.1. Anayasa Değişikliği Paketi, İçeriği, Kapsamı

2007 Anayasa değişikliğine giden süreçte, bu değişikliğe yönelik doğan en büyük etkenin 367 krizi ve ardından yaşanan cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmalarıdır. Zira bu tartışmaların sonucunda muhalefet partisi CHP seçimi Anayasa Mahkemesi'ne taşımış; böylelikle Anayasa değişikliğine giden yolun önü açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde her ne kadar Cumhurbaşkanlığı makamı her daim önemli bir konumda yer alsa da 2007 yılına gelindiğinde iktidar ve muhalefet arasında yaşanan, kamuoyuna da yansıyan kutuplaşma hali; Cumhurbaşkanının halkın tamamına hitap eden biri yerine; sağ tandanslı Erbakancı bir aday olan Abdullah Gül'ün olması sebebiyle Anayasada bir değişiklik yapılarak cumhurbaşkanını halkın belirlemesi gerekliliğine dair tartışmaları doğurmuştur. Muhalefet partisinin, 2007 yılında yapılan ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde 367 katılımın sağlanmaması üzerine Anayasa Mahkemesine başvurması ve mahkeme kararının seçimi iptal etmesiyle Anayasamızın 102. Maddesi yeniden tartışmaya açılmıştır (Doğru, 2011, s.97)

Anayasa değişikliği paketinden önce, 1982 Anayasası'nın hüküm ve gereklilikleri uygulanmakta olup, Cumhurbaşkanı T.C. vatandaşı, üniversite mezunu, 40 yaşını doldurmuş, milletvekili seçilebilme yeterliliğine sahip bir birey olmalıdır. Seçilen aday yalnızca bir defaya mahsus seçilir; 7 yıl görev yapar; tarafsız, partisiz olmalıdır. 1982 anayasasıyla geniş görev ve yetkilere sahip olan Cumhurbaşkanı; yasama yılı açılış konuşmasını yapar; meclisi toplantıya çağırır; Anayasa Mahkemesine iptal davası açabilir; meclisi feshedebilir; başbakanı atayabilir; MGK'ya başkanlık eder; TBMM adına TSK'nın Başkomutanıdır; YÖK üyelerini belirler ve rektörleri atar; Anayasa Mahkemesi, Danıştay AYİM ve HSYK üyelerinin bir kısmını atar (Şahin, 2014: 63) Tüm bu geniş yetkilerin ve görevlerin, halkın seçeceği bir kişi tarafından yürütülmesi fikriyle anayasa değişikliğine gidilmiştir.

Anayasa Değişikliği referandumu hazırlıkları başladığı andan itibaren, dönemin muhalefet partileri çoğunlukla bu değişikliği onaylasa da, CHP 'Hayır' oyu vereceğini belirtmiş ve uygulamıştır. 21 Ekim 2007 tarihinde gerçekleşen

seçimle, Evet grubu %68,95 oy almış; %31,05 hayır oyu anayasa değişikliğine gidilmesine engel olamamıştır (Menek, 2017, s.11-12)

Anayasanın 77. Maddesi değiştirilerek milletvekili seçimlerinin 5 değil, 4 yılda bir yapılmasına; 79. Maddesi değiştirilerek Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine; 96. Maddesi değiştirilerek toplantı yeter sayısının üye tam sayısının 1/3i, karar sayısının üye tam sayısının 1/4inden bir fazla olmasına; 101. Madde değiştirilerek cumhurbaşkanının 5 yıl süreyle en fazla iki dönem seçilebilmesine; 102. Madde değiştirilerek Cumhurbaşkanı seçiminin halk oylamasına giden süreci ince ayrıntıları ile belirtilmiş; Cumhurbaşkanı adayının TBMM içinden veya dışından olabileceği, TBMM içinden olan adayın yapılacak oylama ile salt çoğunluğu elde etmesi gerektiği; TBMM dışından gösterilecek adayın en az yirmi vekilin onayıyla aday gösterilebileceği belirtilmiştir. Anayasaya geçici iki madde eklenmiştir. Bu maddeler 18. ve 19. maddelerdir. 18. Madde ile, meclis tarafından seçilen 11. Cumhurbaşkanının görevine, anayasa değişikliğinden önceki karar ve yükümlölüklerle devam edeceği kesinleştirilmiştir. Meclis tarafından seçilen 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 7 yıl süreyle bir defaya mahsus görev yapacak; 12. Cumhurbaşkanı halkoylamasıyla ve anayasa paketi değişikliğinin kesinleştirdiği kural ve hükümlerle seçilecektir. 19. Madde ile de, Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasının ardından uzun süre koltuğunda kalması ve yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar görevine devam etmesiyle tecrübe edilmiş sorunları çözebilmek adına, 11. Cumhurbaşkanının nasıl seçileceği, görev süresinin nasıl tamamlanacağı, seçimlerin bir, iki ve üçüncü turlarda nasıl ilerleyeceğine yönelik hükümler kesinleştirilerek sorunların çözümlenmesi amaçlanmıştır (Yavuz, 2008, s.62-63)

4.4.2. Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesi

Cumhurbaşkanın halk oylaması ile seçilmesi, temelinde demokratik bir hareketi özümsemiş, halkın kendi kaderini tayin etmede rol almasını hedeflemiş bir uygulamadır. Bu uygulama ile Cumhurbaşkanının halkın çoğunluğunun oy verdiği bir aday olarak belirlenmesi hem yönetimin meşruiyeti hem de kamu yönetiminde şeffaflık açısından oldukça büyük bir önem taşır.

Parlamentar sistemlerin birçoğunda yasama, yürütme ve yargı erki arasında bulunan güçler ayrılığı ilkesi, hükümet sistemini şekillendirir. Yasa yapma ve

değiştirme yetkisi mecliste, yürütme erki başbakan ve bakanlar kurulunda ve yargı erki mahkemelerdedir. Bu tür sistemlerde Cumhurbaşkanı'nın görevleri genellikle sınırlı ve semboliktir. Türkiye'nin parlamenter sisteme geçişi 1876 Kanun-i Esasi ile olmuş; monarşik bir parlamento sistemi kurulmuştur. Yasama organını Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan temsil ederken; yargı organını mahkemeler ve kadılar temsil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti hükümet sistemi incelendiğinde, 1924 Anayasası öncesi dönemde güçler birliği ilkesinin benimsendiğini söylemek mümkündür. 1924 Anayasası ile demokrasinin temel taşlarından biri olan güçler ayrılığı ilkesinin temelleri atılmış, 1961 Anayasası ile de bu ilke genişletilerek yargının bağımsızlığı üzerine tekrar vurgu yapılmıştır. 80 darbesinin hemen ardından hazırlanan ve yürürlüğe giren 82 anayasası ile de yasama organı kısıtlanmış, yürütme erki güçlenmiş; yargının bağımsızlığını sağlanmaya çalışılmıştır (Erat, 2015, s.341)

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olduğu günden bu yana, başkanlık sistemine geçiş üzerine söylemler gündeme gelmiş; Cumhurbaşkanı'nın halkın seçmesi tartışmaları da giderek artmıştır. Yaşanan 367 krizi, e- muhtıra, cumhuriyet mitingleri, iktidar muhalefet arasında yaşanan gerginlik de bu tartışmaları beslemiştir. Dönemin ANAP genel başkanı Erkan Mumcu'nun önerisi ve AK Parti'nin onayı ile cumhurbaşkanını halkın seçmesini öngören anayasa değişikliği paketi referanduma sunulmuş; halkın %68,95'i bu yasa değişikliği paketine 'evet' oyu vererek; cumhurbaşkanını kendisi seçmeye karar vermiştir. Halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının parlamenter sisteme mi ait olduğu, yoksa başkanlık sisteminin bir parçası mı olduğu konusunda tartışmalar yaşanırken; sistemin yarı başkanlık sistemiyle ortak özellikler taşıyan bir parlamenter sistem olduğu görülmüştür. Yasama, yürütme ve yargı organı hala parlamenter sisteme göre işlemekte, yalnızca cumhurbaşkanının seçim yöntemi yarı başkanlık, başkanlık sistemini anımsatmaktadır (Gözler, 2004, s.251) Tüm bu tartışmalar ışığında, 2007 Anayasa değişikliği referandumunun günümüz Türk tipi başkanlık sisteminin kapısını araladığını söylemek mümkündür.

4.5. 14 Mart 2008 Adalet ve Kalkınma Partisi Kapatma Davası

2008 kapatma davası öncesi dönem, AK Parti'nin altın çağı olarak kabul edilebilecek iki seçimden zaferle çıktığı, bunun yanında dönemin öne çıkan siyasi

figürü Recep Tayyip Erdoğan'ın parti liderliğini yürüterek halkın desteğini aldığı bir dönemdir. 2002- 2007 arası dönem hızlı reform dönemi olarak değerlendirilmekte; AK Parti bu süreçte yüzünü batıya dönmüş, AB üyelik süreci ile yakından ilgili, ekonomik, sosyal ve demokratik alanlarda pek çok gelişmenin yaşanmasını sağlayan bir iktidar partisi konumundadır. 2007 yılında ise, iç politikada seçim süreçlerinden dolayı buhranlı bir döneme girilmiş; laiklik tartışmaları, 367 krizi, asker hükümet ilişkisi ve ardından gelen anayasa değişikliği ile buhran giderek artmıştır.

Dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, Adalet ve Kalkınma Partisi hakkında 160 sayfadan oluşan bir dosya hazırlayarak bunu 14 Mart günü Anayasa Mahkemesi'ne sunmuş ve kapatma davası açmıştır. Davanın gerekçesi, AK Parti'nin laikliğe aykırı eylemleri olarak gösterilmiş; parti vizyon ve misyonunun Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşlarından biri olan laiklik ilkesiyle çeliştiği, parti yönetici ve üyelerinin faaliyetlerinin kabul edilemez olduğu yönündedir (Özdemir, 2012, s.201) Yalçınkaya, başta Erdoğan, Arınç ve Gül olmak üzere, birçok isim hakkında iddialarda bulunmuş, toplamda parti üyesi ve yöneticisi konumunda olan 71 kişi hakkında en az beş yıl görevden/siyasetten men edilme istemiyle iddianameyi hazırlamış ve Anayasa Mahkemesi'ne sunmuştur. Mahkeme tarafından kabul edilen iddianame sebebiyle AK Parti 16 Haziran 2008 günü savunma vermek durumunda kalmıştır. Söz konusu davanın davacısı Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, davalı tarafı ise Adalet ve Kalkınma Partisi olarak kayıtlarda geçmektedir. Davanın konusu, *'Davalı Partinin laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği saviyla Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrası, 69. maddesinin altıncı fıkrası ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun 101. maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi ve 103. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca temelli kapatılmasına karar verilmesi istemi.'* olarak kayıtlarda yer almıştır (Resmi Gazete, 2008)

Laiklik, din ve devlet işlerini birbirinden ayıran, ancak kamuoyuna dini inanç ve ibadetlerde özgürlük tanıyan bir ilkedir. Laiklik ilkesini benimsemiş hukuk devletlerinde toplumun dinsel ihtiyaçları, toplum tarafından talep edildiği takdirde siyasal partiler, hükümet ya da devlet tarafından karşılanabilir ancak hiçbir siyasi parti bu istek ve ihtiyaçların karşılanmasını kendi çıkarları yönünde

şekillendiremezler. Aksi takdirde, adaletin zarar göreceği, tarafsızlık ilkesinin çiğneneceği, bu sebeple de kamuoyunda güvenin sarsılacağı; toplumda kutuplaşma meydana geleceği ve bu kutuplaşmanın siyasi istikrar havasını bozacağını söylemek mümkündür. Tüm bunların yanında ilk iktidar olduğu dönemde yüzünü Batı'ya dönmüş ve AB üyelik sürecini başlatmış laik, sosyal bir hukuk devletinin, anti demokratik söylem ve eylemleri uluslararası platformda da itibar zedelenmesine sebep olacaktır.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin davaya konu eylemleri arasında; Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003 Malezya gezisinde söylemiş olduğu *“Modern bir İslam devleti olarak Türkiye, medeniyetlerin uyumuna örnek olabilir”* söylemi; Oxford Üniversitesi'nde verdiği demeçte imam hatip liseleri hakkında *“Bu okullar çok partili dönemden beri var. Dün laikliğe aykırı değildiler, bugün niye aykırı oldular? Bunun laiklikle alakası yok”* söylemi, Türkiye'nin %99'unun Müslüman olduğunu dile getirmesi, kendisinin 7 yaşında Kur'an kursuna gittiğini belirleterek, kurslara yaş sınırı getirilmemesi gerektiğini vurgulaması; türban sorununu aşmak için referanduma gidilmesi gerekliliğini savunması gibi söylemleri, kapatma davasının ek dosyalarında sunulmuştur (Resmi Gazete, 2008.)

Tayyip Erdoğan'ın kızlarının başörtüsü sebebiyle Türkiye'de okuyamadığını belirtmesi, Abdullah Gül'ün yurtdışında yaşayan Fethullah Gülen tarikat lideri ile temasları, Eyüp belediyesine KPSS ile alınacak zabıta memurlarının kabul şartlarında imam hatip mezunu olma şartı aranması, Erdoğan'ın *‘Ben laik değilim, devlet laik’* söylemi de davaya konu olan gerekçeler arasında yerini almıştır (Hürriyet, 2008).

Tüm bu iddialara karşılık AK Parti, açılan bu davada yer alan iddianamenin iktidar partisinin tüm faaliyetlerinin yok sayılarak hazırlandığını, tek başına iktidar olduğu 2002 yılından bu yana, ülkenin ekonomik kalkınma, demokratikleşme ve tüm siyasi platformlarda gelişmesi hususunda ilerlediğini, yalnızca söylemlerden hareketle tek başına iktidar olmuş siyasi bir partinin kapatılarak halkın iradesinin hiçe sayılacağını savunmuştur. Siyasi partinin kapatılarak, önemli pozisyonlarda görevler edinmiş siyasetçilere 5 yıl süreyle siyasetten men edilme cezası verilmesi, son derece hukuka aykırı ve ağır bir yaptırım olarak değerlendirilmiştir. Demokratik ülkelerde, parti kapatma davaları görülmemekte, birçok ülkede parti

kapatmaya yönelik açılan bir davanın emsali de bulunmamaktadır. Demokratikleşme ve çağdaşlaşma adına atılmış en büyük adımlardan biri olan AB üyelik sürecini ilk kez resmi olarak başlatan bir partinin laiklik ilkesine aykırı hareket ettiği gerekçesi gerçekten oldukça uzak, tamamen hayal ürünü olarak nitelendirilmektedir. Parti kurucu, yönetici ve üyelerinin geçmişte ifade ettiği söylemler yalnızca ifade özgürlüğü olarak değerlendirilebilir, ifade özgürlüğüne dayanarak hiçbir siyasi parti kapatılamaz, siyasetçileri siyasetten men edilemez (Balcı, 2008, s.5)

Dönemin muhalefet partileri AK Parti'nin kapatma davası üzerinde birtakım demeçler vermiştir. CHP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Özyürek '*Siyasi parti suç işlemiş ise, başsavcı görevini yapmak zorundadır. Aksi takdirde siyasi partilerin kapatılmasını doğru bulmuyoruz.*' demiştir. Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli, parti kapatma davasının sonucunda yaşanacak siyasi tahribattan duyduğu endişeyi dile getirmiş; partinin kapatılarak değil, siyasilerin bireysel olarak yaptırımlarla karşılaşmasının daha sağlıklı olacağını vurgulamıştır. DTP grup başkanvekili Selahattin Demirtaş, ideolojik sebeplerle yapılan bu kapatma davasının kendi partilerine uygulanan kapatma davası ile benzerlik gösterdiğini; bu sebeple her türlü siyasi partinin dava ile kapatılmasına karşı olduklarını belirtmiştir. BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu da terör eylemi veya söylemi barındırmayan bir partinin kapatılmasının anti demokratik olduğunu dile getirmiştir (AA, 2008)

Tüm bu gelişmeler ışığında Anayasa Mahkemesi, oylama yapmış; Mahkemenin 6 üyesi AK Parti'nin kapatılması yönünde oy kullanırken, 11 üyesi kapatılmaması yönünde oyunu kullanmıştır. Nihai karar olarak Adalet ve Kalkınma Partisi kapatılmamış; ancak hazineden partiye aktarılacak yardım yarı yarıya kesilerek ekonomik yönde bir yaptırım uygulanmıştır (Özdemir, 2008, s.261-262)

4.6. 29 Ocak 2009 Davos Zirvesi

Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) her yıl İsviçre'nin Davos şehrinde düzenlediği ve Davos Zirvesi olarak adlandırılan bu forum; global sorunlara çözümler bulmak, ekonomik ve sosyal sorunlara yönelik stratejiler geliştirmek amacıyla; hükümet liderleri, iş dünyası liderleri, global şirket CEO'ları akademisyenler, uzmanlar, bilim insanlarının bir araya geldiği bir forumdur.

Türkiye'nin ilk kez 1995 yılında Tansu Çiller önderliğinde katıldığı bu forum, ilerleyen yıllarda Türk iş insanlarının da dikkatini çekmiş, Türkiye globalde yaşanan siyasi, ekonomik, kültürel gelişmelerde daha fazla rol almaya başlamıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmeden önce benimsediği ve kamuoyuna aşıladığı Türkiye'nin dış politikada pasif bir role sahip olduğu, Erdoğan'ın, dış siyasette rol alan yetkililerin halktan uzak, halkı dışlayan bir grup seçkin olduğunu ifade etmesi; kamuoyunda başta Erdoğan olmak üzere AK Parti yetkililerin '*halkın çocuğu*' olduğuna dair bir algı yaratmıştır. 2002- 2007 arasındaki beş yıllık iktidar döneminde gerçekleştirdikleri tüm reformlar ve düzenlemeler kamuoyunda güçlü, halktan ve yenilikçi bir AK Parti algısı uyandırmıştır (Yaşlı, 2009.)

29 Ocak 2009 tarihinde gerçekleşen '*Gazze: Orta Doğu'da Barış Modeli*' adlı oturuma konuşmacı olarak katılan dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile yaşadığı tartışma ile gündeme gelmiş; bu tartışma Türk Siyasi tarihine '*Davos Krizi*' olarak kaydedilmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Gazze'ye yönelik saldırılarından dolayı Şimon Peres'i çok sert bir dille eleştirmesinin ardından, oturumun moderatörü Wall Street Journal yazarı David Ignatius Recep Tayyip Erdoğan'ın sözünü kesmiş; bunun üzerine Erdoğan sözünü tamamlama konusunda ısrarcı olarak konuşmasına Türkçe devam etmiştir. İki devlet yetkilisi ve moderatör arasında geçen konuşma şu şekildedir:

Erdoğan: 'One minute, one minute

Ignatius: ıu biliyorsunuz...

Erdoğan: One minute, one minute, one minute, olmaz one minute!

Ignatius: Sadece bir dakika lütfen.

Erdoğan: Sayın Peres, benden yaşlısın. Sesin çok yüksek çıkıyor. Biliyorum ki sesinin bu kadar çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak bunu da böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum. Ülkenizde başbakanlık yapmış olan iki kişinin bana önemli lafları vardır. Tankların üstünde Filistin" e girdiğim zaman kendimi bir

başka mutlu addediyorum diyen başbakanlarınız vardır. Tankların üzerine çıkıp da Filistin'e girdiğim zaman kendimi mutlu addediyorum diyen başbakanlarınız olmuştur. Ve bana sayılar veriyorsunuz. İsim de veririm. Merak edenleriniz vardır belki. Bu zulme alkış tutanları da ayrıca kınıyorum. Çünkü bu çocukları öldürenleri, bu insanları öldürenleri kalkıp da alkışlamak öyle zannediyorum ki o da ayrı bir insanlık suçudur. Bakınız burada bir gerçeği bir kenara atamayız. Ben burada çok not aldım. Ama bu notların hepsini cevaplayacak fırsatım yok. Fakat ben buradan sadece size iki söz söyleyeceğim.

Ignatius: u... Mr. Erdoğan tartışmaya tekrar başlayamayız. Zamanımızı bitirdik.

Erdoğan: bir, bir, sözümü kesmeyin.

Erdoğan: Tevrat, altıncı maddesinde der ki, Tevrat altıncı maddesinde der ki öldürmeyeceksin. Burada öldürme var. İki, bakın bu da çok enteresan, Gilad Atsamoni: İsrail barbarlığı zalimliğin de çok ötesinde bir şey. Bir Yahudi. Bunun yanında İsrail ordusunda askerlik görevini yapan Oxford Üniversitesi Uluslararası ilişkiler profesörü Avi Şalom İngiliz gazetesi Guardian" da şunu söylüyor.

Ignatius: Başbakan..

Erdoğan: Baskın devlet vasfını kazanması gerekiyor. Sana da çok teşekkür ediyorum, benim için de bundan böyle bundan böyle Davos bitmiştir, daha Davos'a gelmem.

Ignatius: İzin verin...

Erdoğan: Bunu da böyle bilesin. Siz konuşturuyorsunuz, 25 dakika konuştu, 12 dakika konuşturuyorsun. Olmaz.' (Özbaş, 2011, s.124)

Erdoğan'ın yaptığı bu çıkış kamuoyunda adeta bir kafa tutma, başkaldırı olarak algılanmış, yıllardır dış politikada pasif siyaset izlemiş olan Türkiye güçlü bir profil çizmiştir. Davos Zirvesi'ni terk eden Erdoğan; gece yarısı binlerce kişi tarafından Atatürk havalimanında karşılanmış; 'Türkiye seninle gurur duyuyor' sloganları ile desteklenmiştir (Güler, 2010, s.216) Davos Krizi, bir diğer adıyla One Minute Krizi, basının gündemini de uzun bir süre meşgul etmiştir.

Öte yandan dönemin muhalefet partilerinin her ne kadar dış politikada yaşanacak krizlere karşı önyargıları olsa da, Erdoğan'ın Davos Zirvesi'nde sergilemiş olduğu tavra yaklaşımları olumludur. Deniz Baykal, yaşanan krizin Türkiye- İsrail ilişkilerini olumsuz yönde etkileme ihtimalinde çekindiğini belirterek Erdoğan'ın sergilediği tutumu haklı bulmuştur. Baykal'ın açıklamaları bu yönde olsa da, CHP içinde Erdoğan'ın bu çıkışını, kendi siyasi otoritesini güçlü göstermek amaçlı kurguladığı yönünde düşünceler de mevcuttur. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli Erdoğan'ın Davos Zirvesi'ndeki çıkışını *'meşru ve yerinde'* olarak nitelendirmiş; DSP Genel Başkanı Zeki Sezer, Erdoğan'ın üslubunu eleştirmiştir. Dönemin Kürt halkları temsilcisi ve savunucusu, aynı zamanda bölücülük ve terör iddiaları ile gündemde olan DTP'nin Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, Erdoğan'ın tutumunun asıl mesele olan Gazze meselesine hizmet etmediğini belirleterek üslubuna eleştirilerde bulunmuştur. BBP Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu, Erdoğan'a destek vermiştir. Bu krizin genel seçimlere çok kısa bir süre kala gerçekleşmesi de muhalif kanat tarafından AK Parti'nin seçimlerden yine zaferle ayrılmak için uyguladığı planlı bir hamle olarak da değerlendirilmiştir (Yeltin, 2021, s.16-17)

4.7. DTP'nin Kapatılması ve Muhalefete Yansımaları

Demokratik Toplum Partisi (DTP), 2005 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından yasa ve anayasaya aykırı faaliyetlerde bulunduğu, terör örgütü PKK ile bağlantısı olduğu ve yasadışı faaliyetler yürüttüğü gerekçeleriyle kapatılan HADEP (Halkın Demokrasi Partisi) yerine kurulmuştur. HADEP'in kapatılmasının ardından bir araya gelen ve siyasi yasaklı olmayan parti üyeleri DTP'yi kurmuştur. HADEP'in devamı niteliğinde olan DTP, aynı siyasi saiklerle siyaset hayatına başlamış olup, yine aynı gerekçelerle 2007 yılında kapatma davasının gündeme gelmesinin ardından 2009 yılında kapatılmıştır. Etnik kökeni Kürt olan vatandaşların temsilciğini yapma amacıyla siyasi bir misyon ve vizyonu benimseyerek yola çıkan DTP, vekillerinin sürekli terör örgütü PKK üyeleri ile ilişki içinde olması eleştiri odağı olmasında büyük rol oynamıştır (Gölcü, 2010, s.107)

AK Parti kapatma davasıyla da adından söz ettiren dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın 2007 yılında Anayasa

Mahkemesi'ne başvurması ve mahkemenin bu başvuruyu kabul etmesi sonucu DTP'nin kapatılma süreci başlamış; süreç 2009 yılında ancak sonuçlanabilmiştir. Resmi belgelerde davacı Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve davalı taraf Demokratik Toplum Partisi olarak kayıtlara geçmiştir. Davanın konusu, devletin bütünlüğü ve milletin bölünmezliği ilkesine karşı faaliyetlerde bulunan, terör örgütü PKK ile ilişkisi bulunan DTP'nin kapatılarak, parti içerisinde üye/kurucu/yönetici statüsündeki birçok ismin beş sene süre ile siyasetten men edilmesine karar verilmesi istemidir. DTP'nin kapatılmasına yönelik hazırlanan iddianamede, yalnızca ailesi ve avukatları ile görüşülmesine izin verilen terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın avukatları aracılığıyla örgüt içerisinde bilgi sızdırdığı, bu bilgiler içerisinde de; yeni bir parti kurulması ve bu partinin isminin DTP olması gerektiği yer almaktadır. Bunun yanı sıra Öcalan, konuşmalarından Ahmet Türk, Remzi Kartal, Murat Bozlak gibi isimlere de yer vererek birtakım talimatlarda bulunmuştur. Yani, açıkça DTP'nin kurulmasının, kuruluşundan çok daha önce planlandığı, Öcalan'ın arka planda parti faaliyetlerini örgütlediği açıkça görülmektedir. Parti üyelerinin Öcalan'ı öven demeçler vermesi, bölücü nitelikli konuşmaları, sözde Kürdistan söylemleri, terör örgütü propagandaları yapması, yasadışı gösteriler, milletvekillerinin terör örgütü kamplarında eğitim almaları gibi eylemler de DTP'nin PKK terör örgütü ile işbirliği içinde olduğunu açıkça gösteren durumlardır. DTP tüm bu iddialara savunma olarak; Türk – Kürt kardeşlik ilkesini benimsediklerini, hiçbir terör faaliyetinde etkili olmadıklarını, demokrasi için mücadele ettiklerini, AB'ye tam üyelik yolunda büyük çabalar sarf edeceklerini belirtmiştir. Ancak bu savunma yeterli olmamış; Anayasa Mahkemesi 2009 yılında nihai kararını açıklamıştır (Resmi Gazete, 2011)

Anayasa Mahkemesi başkanı Haşım Kılıç'ın nihai kararın açıklanmasını 2009 yerel seçimler sonrasında bırakmasıyla muhalefetten de konuya ilişkin sesler yükselmeye başlamıştır. AK Parti kapatma davasında söz konusu partiye karşı daha ılımlı bir yaklaşım içerisinde olan Devlet Bahçeli, DTP'nin yargılanması istemini desteklemiştir. CHP milletvekillerinden Şevket Köse, AK Parti'nin de suçlu bulunduğu lakin kapatılmadığını öne sürerek, hiçbir partinin kapatılmaması gerektiğini, Kürt vatandaşların da temsilinin sağlanması gerektiğini savunmuştur. CHP sözcüsü Mustafa Özyürek ise DTP'nin PKK ile arasına mesafe koyamadığını belirterek, kapatılmasını doğru bulduklarını dile getirmiştir. AK Parti grup

başkanvekili Mustafa Elitaş ise Anayasa Mahkemesinin alacağı karara saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir (NTV, 2009)

Nitekim Anayasa Mahkemesi oybirliği ile partinin kapatılmasına karar vermiş; parti kapatmayla beraber 37 siyasetçiye PKK ile aralarına açık bir şekilde mesafe koymamak ve teröre destek vermekten 5 yıl süreyle siyaset yasağı getirilmiş; partinin tüm geliri ve malvarlığı hazineye devredilmiştir (Hazar, 2018, s.92)

4.8. Oslo Görüşmeleri

PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê, Kürdistan İşçi Partisi); Abdullah Öcalan önderliğinde kurulmuş; Marksizm ve Leninizm ideolojisini benimsemiş bir terör örgütüdür. Siyasi parti niteliği taşımaz; çünkü ilk eylemleri 15 Şubat 1984 tarihli, Siirt ve Hakkari baskınlarıdır. Bu baskının askeri lojmanlara yapılması, Türkiye'nin açıkça bir terör örgütüyle karşı karşıya olduğunun kanıtı niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu saldırılara kara ve hava operasyonlarıyla karşılık vermiş; köşeye sıkışan terör örgütü lideri Öcalan, ABD- Türkiye ortak operasyonu ile 1999 yılında Türkiye'ye getirilmiştir. Fakat 1990lı yıllar Türkiye Cumhuriyeti tarihinin terör olaylarına bu denli tanıklık ettiği en kanlı yıllar olarak kaydedilmiştir (Altunışık, 2002, s.286)

Öcalan'ın Türkiye'ye getirilip tutuklanmasının ardından, gölge liderlik dönemi başlamış; yasal hakkı olan avukatları ve aile bireyleriyle görüşmelerini, planladığı eylemler için araç olarak kullanmıştır. Dışarıda kendisini desteklemeye devam eden terör örgütü üyeleri ilettiği mesajları uygulamaya devam etmiştir. Lakin Türkiye, başta Kuzey Irak'ta KDP ve KYB ile iyi ilişkiler geliştirerek terör eylemlerini engellemek istese de, PKK eylemlerine devam etmiş; Öcalan, şiddet ve terör eylemlerinden uzaklaşarak, siyasi eylemlerini artırmaya karar vermiştir (Hancılar, 2011, s.38)

Öcalan'ın tutukluluğunun terör örgütünün eylemlerini durduramaması, dönemin iktidarı Adalet ve Kalkınma Partisi'ni hareket geçirmiş; Kürt sorununun şiddetle değil, uzlaşma ile çözülmesi için adımlar atılmak istenmiştir. Terörizmle mücadelede müzakere yöntemi gündeme gelmiş; bu sebeple AK Parti hükümeti Kürt Açılımı adı altında, MİT aracılığıyla terör örgütü yetkilileri ile iletişime

geçerek sorunu uzlaşa ile çözmeye karar vermiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Mart 2009'dan itibaren Kürt sorunu ve Kürt açılımı ile ilgili demeçler vermesi, sorunun silahla değil, siyasetle çözümleneceğine dair sinyalleri vermiştir. Dönemin İç İşleri Bakanı Beşir Atalay'ın basına verdiği demeçlerde PKK ile temas halinde olduklarını; görüşmelerin olumlu geçtiğini söylemesi, ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın DTP lideri Ahmet Türk ile görüşmesi de süreç hakkında kamuoyuna çeşitli ipuçları vermektedir. Ancak 2009 yılında yaşanan bu ılımlı hava Anayasa Mahkemesi'nin DTP'yi kapatmasının ardından yerini puslu bir havaya bırakmıştır (Akyürek, 2011, s.18)

Türkiye'nin Güneydoğusunda ve Doğu Anadolu'da yaşayan vatandaşların etnik kökeni ve bu etnik kökenden doğan sosyo- politik sorunların PKK'nın tercih ettiği gibi silahla çözümlenemeyeceği, Türkiye'nin güvenlik politikalarının ihlal edildiği; bunun yanı sıra AK Parti iktidarıyla demokratikleşme adımları atan Türkiye'nin barışçıl yollarla bu sorunu çözmek istediği oldukça aşıkardır. 2009 yılı, PKK ile T.C. devleti yetkilerinin ilk kez bir araya gelerek çözüm sürecini başlattığı bir yıl olarak değerlendirilebilir. 2008 yılı sonunda, kamuoyundan gizli bir şekilde Oslo'da yürütülmeye başlanan bu görüşmeler Türk siyasi tarihinde Oslo Görüşmeleri olarak anılacaktır. Norveç hükümeti bu süreçte arabuluculuk rolünü üstlenmiş, Türkiye'den AK Partili yetkililer ve PKK'den üst düzey yöneticiler görüşmelerde yerini almıştır. Dönemin MİT başkanı Emre Taner, DTP Genel Başkanı Ahmet Türk aracılığı ile Kandil'e çözüm sürecinde adım atılabilmesi için silahların susması gerektiğini vurgulamıştır (Güneş, 2019, s.276) Görüşmelerin temel konusu PKK'nın silah bırakması, Türkiye'de etnik köken sebebiyle problem yaşayan Kürt halkının haklarının genişletilmesi, PKK'nın Kürt bölgesine özerklik talebini kapsamaktadır. Çözüm süreci bağlamında yapılan görüşmeler neticesinde, İç İşleri Bakanı Atalay, İnsan Hakları Paketi'ni kamuoyuyla paylaşarak; Kürt vatandaşlara dil ve lehçe konusunda geniş haklar tanımış; cezaevlerinde Kürtçe konuşulmasına, TV kanallarında Kürtçe yayına, YÖK bünyesinde farklı dil ve lehçelerde araştırma merkezleri kurulmasına izin vermiş; sosyal alanda da yaylalara çıkılma yasağı esnetilmiştir (Milliyet, 2010). Buna karşılık PKK üyeleri Habur'da büyük bir coşku ve halaylarla teslim olmuş; çözüm süreci adı altında özel yetkili hâkim ve savcıların Habur'a atanarak, teslim olan örgüt üyelerini yargılaması ve genellikle silahlı eyleme katılmadıkları, pişman oldukları, silah bıraktıkları

gerekçeleriyle birçoğunun serbest bırakılması; iktidarın PKK'ya teslim olduğu; bu durumun da Türk devletinin itibarının zedelendiği yönünde muhalefet tarafından eleştirilmiştir. Ana muhalefet partisi konumundaki CHP, Habur'da yaşanan talihsiz olayların sorumluluğunu iktidar partisine yükleyerek, İç İşleri Bakanı Beşir Atalay hakkında TBMM'ye gensoru önergesini sunmuş; *'Demokratik açılım diye adlandırılan proje kapsamında, terör örgütü mensuplarının yargı sürecini etkileyen, bu konuda özel yargılama düzeni sağlamak için devletin olanaklarını seferber eden, terör örgütü mensuplarının tutuklanmaması için hukuku çiğneyip, yargıyı yönlendiren pazarlıkları yapan, bu amaçla gizli müzakereler yürüten Bakan Atalay hakkında gensoru açılmasını arz ve teklif ederiz'* denilmiştir. Ancak elbette ki Meclis çoğunluğunun AK Parti hükümetinde olması sebebiyle, reddedilmiştir (CNN, 2010).

Çözüm süreci ile ilgili kamuoyunu ferahlatmak amacıyla zaman zaman ılımlı konuşmalar yapılsa da, görüşmelerin içeriği her zaman gizli tutulmuştur. Ancak 2011 yılına gelindiğinde Türkiye farklı bir senaryo ile karşı karşıya kalmıştır. Dicle Haber Ajansı'nın, Mit Müsteşarı Hakan Fidan ve PKK yöneticilerinden Mustafa Karasu ve Sabri Ok arasında gerçekleşen toplantının ses kayıtlarını yayınlamasıyla, Türkiye gündemi sarsılmıştır. Zira Fidan, PKK yöneticilerine kendisini Başbakan'ın bir temsilcisi olarak tanıtmış; Öcalan'a bir araya geldiğini söylemiş, terör örgütü liderinden Sayın Öcalan olarak bahsetmiş; bu durum hem kamuoyunun hem siyasi partilerin dikkatini çekmiştir. CHP, iktidar partisini şeffaf olmamakla, ulusal güvenliği tehlikeye atmakla ve terörle mücadelede pasif bir rol oynamakla suçlamıştır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, AK Parti'yi kamu güvenliğini tehlikeye attığı bunun siyaseten bir kandırmaca olduğu yönünde eleştirmiş; hükümetin açıkça ülke çıkarlarını koruyamadığını bile getirmiştir.

Görüşmeler süresince PKK birçok kez silahlı eylemlerine devam etmiş; sürecin ılımlı havada ilerlemesi sekteye uğramıştır (Şimşek, 2009, s. 278)

4.9. 2009 Yerel Seçimleri

2009 yılına gelindiğinde Türk seçmenleri yine bir seçim ortamı beklemektedir. AK Parti, birçok ekonomik reforma imza atmış, altyapı hizmetleri, özelleştirme politikaları ve kamu hizmetleri konusunda büyük ilerlemeler

kaydetmiştir. PKK ile girdiği uzlaşma çabaları, Kürt açılımı sonuç vermemiş, eleştiri odağı haline gelmiştir. Anayasa değişiklikleri ise muhalefet tarafından hükümetin yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerindeki etkisini artırma çabası olarak değerlendirilip, eleştirilmiştir. CHP, ana muhalefet partisi konumunu korumakta, globalde yaşanan 2008 krizinden dahi AK Parti'yi sorumlu tutmaktadır. MHP, benimsemiş olduğu ideoloji ile çelişen Kürt açılımını sert bir dille eleştirmektedir. DTP, Kürt açılımını desteklemiş ancak Kürtlere tanınan hak ve özgürlükleri yetersiz görmektedir. Bu sebeple, AK Parti seçim öncesinde istikrarı savunan stratejiler geliştirmiş; CHP, MHP ve DTP, AK Parti'yi eleştiren seçim kampanyaları yürütmüşlerdir (Kiriş ve Gül, 2008, s.140)

2009 yerel seçimlerine 19 parti katılmıştır.

Tablo 3.1: 2009 Yerel Seçimleri Seçime Katılan Siyasi Partiler

AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	BBP	Büyük Birlik Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	ANAP	Anavatan Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi	BTP	Bağımsız Türkiye Partisi
DTP	Demokratik Toplum Partisi	İP	İşçi Partisi
SAADET	Saadet Partisi	TKP	Türkiye Komünist Partisi
DP	Demokrat Parti	ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
DSP	Demokratik Sol Parti	EMEP	Emek Partisi
MP	Millet Partisi	HAK-PAR	Hak ve Özgürlükler Partisi
HYP	Halkın Yükseliş Partisi	LDP	Liberal Demokrat Parti
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi		

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu, 2009. Ekim 01, 2024 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Kararlar/2009Pdf/2009-75.pdf> adresinden alındı.

2009 yerel seçimlerinde 19 siyasi parti ve bağımsız adaylar yarışmış; 3281 üye belirlenmiştir. İl genel meclisi seçim sonuçları değerlendirildiğinde, 11 parti ve bağımsızlar arasında belirlenen üyelerin, il genel meclisinde yerini aldığı; seçimden AK Parti'nin %38,4 oy oranıyla birinci parti statüsünde çıktığı görülmektedir. CHP, bir önceki yerel seçime nazaran oy oranını artırarak %23,1lik oy almıştır. MHP %16, DTP %5,7, Saadet %5,2, DP %3,8, DSP %2,9, BBP %1,2 ANAP %1,7, BTP %0,1, EMEP %0,1, Bağımsızlar %0,3 oranında oy almıştır (YSK, 2009).

Tablo 3.2: İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları

PARTİ	OY ORANI	İL GENEL MECLİSİ ÜYE
AK Parti	%38,4	1889
CHP	%23,1	612
MHP	%16	414
DTP	%5,7	235
SAADET	%5,2	29
DP	%3,8	45
DSP	%2,9	26
BBP	%2,4	18
ANAP	%0,8	4
BTP	%0,4	1
EMEP	%0,1	1
BAĞIMSIZLAR	%0,4	7

Kaynak: YSK, 1 Ekim 2024 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2009MahalliIdareler/ResmiGazete/IlGenel.pdf> adresinden alındı.

Tablo 3.3: Belediye Başkanlıklarının Siyasi Partilere Göre Dağılımı

Parti	Büyükşehir Belediyesi	İl Belediyesi	İlçe Belediyesi
AK Parti	10	35	447
CHP	3	10	170
MHP	1	9	129
DTP	1	7	50
DSP	1	1	10
DP	0	1	39
SP	0	0	23
BBP	0	1	3
ANAP	0	0	4
ÖDP	0	0	1
EMEP	0	0	1
BAĞIMSIZ	0	1	15

Kaynak: (Gül ve Kiriş, 2008, s.142).

2007 sonrası yaşanan tüm krizlere rağmen yerel seçimlerden zaferle çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bu başarısının arkasında iktidar partisi olması ve muhalefetin zayıf bir siyaset izlemesi olarak değerlendirilebilir. 2009 seçimlerinden de görüleceği üzere, CHP yine kıyı kesimlerde zafere ulaşmış, ancak genel

çerçeve de büyük bir başarı elde edememiştir. Bu seçim MHP'nin 2004 yerel seçimlerine nazaran daha başarılı olduğu söylenebilir. Ancak muhalefet partilerinin 2009 seçimlerinden de çıkarması gereken bir ders vardır. Tek başına iktidar olmuş bir parti, halkın güvenini kazanmış bir siyasi parti imajı çizer. Bu sebeple de halk yerel yönetimlerde de iktidar partisini seçme eğilimindedir. Artık ideolojik ve kültürel fikir ayrılıklarının bir kenara bırakılarak gerçek gündemle ilgilenilmesi, ekonomi, güvenlik, hukuk ve eğitim gibi konular üzerinde durulmalıdır. Muhalefet partileri daha kapsayıcı bir çizgide ilerleyerek kutuplaşma fikrinden uzaklaşmalıdır. Aksi takdirde bu seçim, AK Parti'nin son zaferi olmayacaktır (Kiriş ve Gül, 2008, s.148)

5. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 2010 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ REFERANDUMU

Türkiye'deki 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu, ülkenin siyasi manzarasında önemli bir an olarak durmakta ve hükümet girişimleri ile muhalefet dinamikleri arasındaki karmaşık etkileşimi göstermektedir. Türkiye'nin siyasi ve hukuki çerçevesini önemli ölçüde değiştiren bu olay, özellikle geçiş sürecindeki bir demokraside iktidar partileri ile muhalefetleri arasındaki etkileşimi incelemek için zengin bir bağlam sunmaktadır. Bu referandumu analiz ederken, cumhuriyet olarak kurulduğu 1923 yılından bugüne dek defalarca askeri müdahale ve anayasa değişikliği yaşamış olan Türkiye'nin tarihsel ve siyasi arka planını göz önünde bulundurmak büyük önem taşımaktadır. 1980 askeri darbesinin ürünü olan 1982 Anayasası, 2010'dakiler de dahil olmak üzere daha sonraki değişikliklere zemin hazırlamıştır. Bu bağlam, hükümetin anayasa değişikliği için bastırmasının ve muhalefetin buna karşı duruşunun ardındaki motivasyonları anlamak için çok önemlidir (Sevinç, 2021, s.271-272).

Referandumun içeriği, iktidar partisinin demokratikleşme ve AB'ye katılım gündemini yansıtacak şekilde, esas olarak yargının kilit noktalarında reform yapılmasına ve bireysel hakların geliştirilmesine odaklanmıştır. Ancak, önerilen bu değişiklikler, hükümetin özellikle yargı üzerindeki gücünü pekiştirmek için örtülü bir girişimi olarak gören muhalefet partileri tarafından şüpheyile karşılanmış; bu ikilem, anayasal değişikliklerin genellikle demokratik derinleşmeden ziyade siyasi kazanımlar prizmasından görüldüğü demokrasilerde yaygın bir temayı vurgulamaktadır. Hükümetin söylemi, önerilen değişiklikleri Türkiye'nin AB'ye katılım hedefleriyle uyumlu hale getirerek demokratikleşme ihtiyacını karşılamaktır. Bu söylem, referandumun Türkiye'yi Avrupa demokrasi ve insan hakları standartlarıyla uyumlu, Kopenhag kriterlerini yerine getirmiş, daha demokratik bir hale getirmeye yönelik bir adım olarak çerçevelenmesinde etkili olmuştur. Öte yandan muhalefet, referandumu cumhuriyetin laik ve demokratik temellerine bir saldırı olarak çerçevelemiş ve referandumla birlikte otoriterleşmenin artacağından korkmuştur (Mermer, 2012).

Referanduma giden kampanya dönemine yoğun bir kutuplaşma damgasını vurmuş, her iki taraf da kamuoyunda hararetli tartışmalara girişmiştir. Bu dönem

medyanın kamuoyunu şekillendirmedeki önemli rolünü ortaya koymuş, çeşitli yayın organları farklı siyasi grupların yanında yer alarak seçmenlerin önerilen değişikliklere ilişkin algısını etkilemiştir. Referandumun sonucu, değişikliklerin lehine bir çoğunluk, iktidar partisi için önemli bir zafer anlamına gelmektedir. Bu sonuç, siyasi gündemlerinin halk tarafından onaylanması ve 1982 Anayasası ile sürdürülen statükonun reddedilmesi olarak yorumlanmıştır. Ancak sonuçlar aynı zamanda Türk toplumu içindeki derin bölünmeleri de gözler önüne sermiş ve önemli kesimler Türkiye'nin laik ve demokratik temellerinin sağlamlığı üzerine endişelerini dile getirmiştir. Sonrasında, değişikliklerin uygulanması, özellikle yargıda kayda değer değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Eleştirmenler bu değişikliklerin hükümetin yargı atamaları ve kararları üzerindeki etkisinin artmasına yol açarak yargı bağımsızlığını potansiyel olarak zayıflatıldığını ileri sürmüş, ancak bu değişiklikleri savunanlar, uzun süredir laik elitlerin hakim olduğu bir sistemi demokratikleştirmek için bu değişiklikleri gerekli görmüştür. Dolayısıyla 2010 referandumu, kutuplaşmış bir siyasi ortamda anayasa reformunun karmaşıklığı konusunda bir vaka çalışması niteliğindedir. Geçiş sürecindeki demokrasilerin reform ihtiyacı ile demokratik norm ve kurumların korunması arasında denge kurarken karşılaştıkları zorlukların altını çizmektedir. Türkiye deneyimi, anayasa değişikliklerinin nasıl daha geniş siyasi ve ideolojik çatışmaların savaş alanı haline gelebildiğini, derin toplumsal bölünmeleri ve ilerici ve muhafazakâr güçler arasındaki süregelen mücadeleyi yansıttığını ortaya koymaktadır (Köküsarı, 2011, s.166).

5.1. Türkiye’de Referandum Kavramı ve 2010 Anayasa Değişikliği Referandumuna Giden Süreç

Tüm seçmenlerin belirli bir öneriyi oylamaya davet edildiği doğrudan bir oylama olan referandum kavramının Türk siyasi pratiğinde ayrı bir yeri vardır. Türkiye’de referandumlar hem demokratik ifade aracı hem de siyasi manevra aracı olarak kullanılmıştır. 2010’daki Anayasa Değişikliği referandumuna giden süreç bu ikili karakterin bir kanıtıdır. 2010’daki referandumun önemini tam olarak kavrayabilmek için, Türkiye’de bir siyasi araç olarak referandumun tarihsel temellerini incelemek elzemdir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana referandumlar, genellikle siyasi geçiş veya kriz dönemlerinde, önemli anayasal değişiklikleri veya siyasi kararları meşrulaştırmak için ara sıra kullanılmıştır. Bu

tarihsel perspektif, Türkiye siyasetinde referandumların stratejik kullanımını anlamak için çok önemlidir. 2010'daki referanduma giden yolculuk, iktidar partisinin askeri vesayetin bir ürünü olarak görülen 1982 Anayasası'nı elden geçirme gündemiyle başlamıştır. Hükümetin niyeti anayasayı demokratikleştirmek ve Avrupa Birliği standartlarıyla uyumlu hale getirmektir; özellikle de bireysel özgürlükleri artırmaya ve yargıyı yeniden yapılandırmaya odaklanmıştır. Bu girişim, ordunun siyaset üzerindeki etkisini azaltmaya ve uzun süredir devam eden demokratik açıkları gidermeye yönelik daha geniş bir stratejinin parçasıdır (Pınar, 2016).

Önerilen değişiklikler, Anayasa Mahkemesi ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısına ilişkin değişikliklerin yanı sıra bireysel hak ve özgürlükleri geliştiren hükümleri de içermektedir. Önerilen bu değişiklikler hükümetin daha geniş kapsamlı demokratikleşme gündeminden kaynaklanmakla birlikte ancak muhalefet partileri ve yargının bazı kesimleri tarafından şüphe ve dirençle karşılanmıştır. Bu değişiklikleri referanduma götürme kararı hem stratejik hem de taktiksel bir hamledir. Stratejik olarak, muhalefetin direnişinin neden olduğu parlamento çıkmazını aşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Taktiksel olarak ise, hükümetin tartışmayı demokratik bir seçim çerçevesinde çerçevelemesine, doğrudan seçmenlere hitap etmesine ve böylece gündemlerini meşrulaştırmasına olanak sağlamıştır. Referanduma giden kampanya, her iki tarafın da tabanlarını harekete geçirdiği ve görüşlerini yaymak için medyayı kullandığı yoğun siyasi tartışmalarla geçmiştir. Hükümet referandumu demokratik konsolidasyon ve Avrupa entegrasyonuna doğru atılmış bir adım olarak lanse etmiştir. Buna karşılık muhalefet, laik ilkelerin potansiyel erozyonuna ve gücün iktidar partisinin elinde toplanmasına karşı uyarıda bulunmuştur (İnce, 2019, s.446).

Kamuoyundaki tartışmalar ve referandumun nihai sonucu, Türk toplumundaki derin siyasi ve ideolojik ayrışmaları yansıtmıştır. Çoğunluğun değişiklikler lehinde oy kullandığı referandumun başarısı, Türkiye'nin demokratik evriminde önemli bir an olmuş, güç dengesinde bir değişime ve halkın anayasal reform iştahına işaret etmiştir. Dolayısıyla 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu, demokratik arzular, siyasi strateji ve ideolojik çekişme arasındaki karmaşık bir etkileşimi temsil etmektedir. Referandumların hem demokratik katılım hem de

siyasi manevra mekanizmaları olarak Türk siyasetindeki incelikli rolünü vurgulamaktadır. Bu olay, Türkiye'nin demokratik konsolidasyon ve Avrupa ile bütünleşme yolunda devam eden yolculuğunun arka planında yer alan anayasal değişim dinamiklerini anlamak için önemli bir kilit nokta olarak kabul edilebilir. (Bozatay, 2011, s.125).

5.1.1. Anayasa Değişikliği, İçeriği ve Kapsamı

2010 değişiklikleri, askeri ve laik çıkarların büyük ölçüde etkisi altında olan önceki anayasal çerçeveden bir ayrılışı temsil etmektedir. 80 darbesinin en önemli meyvelerinden olan 1982 Anayasası, bireysel haklar ve demokratik özgürlükler açısından kısıtlayıcı olarak algılanmaktadır. İktidar partisinin bu anayasayı değiştirme girişimi, algılanan bu sınırlamalara bir yanıt ve Türkiye'de değişen siyasi ve sosyal dinamiklerin bir yansımasıdır. Bu değişikliklerin referanduma götürülmesi stratejik bir karar olmakla birlikte halkın doğrudan katılımı yoluyla sürecin meşrulaştırılmasını amaçlanmaktadır. Bu yaklaşım hem demokratik niteliği nedeniyle övülmüş hem de parlamento muhalefetini atlatmaya yönelik taktiksel bir hamle olarak eleştirilmiştir. Referandum tercihi, demokrasilerde bu tür mekanizmaların ikili doğasını vurgulamaktadır- güçlendirme araçları ve siyasi manevra stratejileri olarak (Sağlam, 2010, s.32).

2010 Anayasa değişikliği kapsamında yargı ile ilgili değişiklikler şu şekilde sıralanabilir (Yılmaz, 2014):

- **Anayasa Mahkemesi Değişiklikleri:** Yargıçların sayısı artırılmış ve atanma süreçleri değiştirilerek Cumhurbaşkanı ve Parlamento'nun daha fazla etki sahibi olması sağlanmıştır. Bu değişiklikle mahkemedeki bakış açılarının çeşitlendirilmesi amaçlanmış, ancak yargı üzerindeki siyasi etkiye ilişkin endişeler ortaya çıkmıştır.
- **Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu:** Bu kurumun yapısı ve atama süreci önemli ölçüde revize edilmiştir. Değişiklikler, hakim ve savcılarının denetlenmesinde önemli bir rol oynayan bu kurumun demokratikleştirilmesini amaçlamaktadır. Ancak eleştirmenler bu değişikliklerin yargı bağımsızlığını tehlikeye atacağından endişe etmektedir.

Temel hak ve özgürlükler, insan hakları ile ilgili anayasada yapılan değişiklikler ise şu şekilde sıralanabilir (Hakyemez, 2010, s.399-400):

- **Gizlilik Hakları:** Değişiklikler, kişisel veriler ve mahremiyet için daha güçlü korumalar sağlayarak Avrupa standartlarıyla uyumlu bir adım atılmıştır.

- **Çocuk Hakları:** Çocuk işçiliği ve istismarına karşı önlemler de dahil olmak üzere çocuklara yönelik daha iyi korumalar getirilmiştir.

- **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği:** Değişiklikler, kadınlar için olumlu eylem hükümleri, pozitif ayrımcılık kavramının anayasada var olması toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır.

- **Engelli Hakları:** Değişiklikler, engelli bireylerin haklarını artırmak ve korumak ve refah seviyelerini yükseltmek için özel hükümler içermektedir.

Kontrol ve dengelerin güçlendirilmesi kapsamında ele alınabilecek değişiklikler ise şu şekilde sıralanabilir:

- **Cumhurbaşkanlığı Atamaları:** Süreç, denge ve denetleme sistemini güçlendirmek amacıyla parlamento incelemesi ve onayı gerektirecek şekilde değiştirilmiştir.

- **Parlamentar Gözetim:** Yapılan değişikliklerle yürütme organının yasama tarafından denetlenmesi güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca değişiklik kapsamında Askeri yargı yetkisinin kapsamı daraltılarak askeri mahkemelerin yetkisi öncelikle askeri personel ve suçlarla sınırlandırılmıştır (Sevinç, 2010, s.287).

Değişiklikler Türkiye'nin demokratikleşme ve Avrupa Birliği uyum sürecinde pozitif adımlar atmada büyük önem taşımaktadır. Bu değişiklikler, iktidar partisinin Türk siyasetini ve toplumunu daha demokratik, sivil liderlikli bir yönetim yapısı vizyonu doğrultusunda yeniden şekillendirme çabasının bir göstergesidir. Başta AB olmak üzere uluslararası perspektiften bakıldığında bu değişiklikler olumlu bir etki yaratmış ve Türkiye'nin AB'ye katılım perspektifini güçlendirmiştir. Ancak ülke içinde karışık tepkilerle karşılanmıştır. Bazıları bunları Türkiye'yi modernleştirmek ve demokratikleştirmek için gerekli reformlar olarak görürken, diğerleri iktidar partisinin gücünü pekiştirmesi olarak algılamıştır. Yargıda yapılan değişiklikler özellikle tartışmalı olmuştur. Destekçiler bu reformların laik elitin yargı üzerindeki etkisini kırmak için gerekli olduğunu savunmuş; buna karşılık eleştirmenler, değişikliklerin hükümetin yargı üzerinde aşırı etki kurmasına izin

vereceğinden ve böylece bağımsızlığını zedeleyeceğinden korkmuştur. Bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi genel olarak pozitif bir havanın hakimiyetini sağlamış ve Türkiye'de insan haklarına yönelik artan farkındalık ve bağlılığı yansıtmıştır. Ancak bu değişikliklerin uygulamadaki etkinliği tartışma konusu olmuş, bazıları bu hakların tam olarak hayata geçirilmesi için mevzuat ve politika değişikliklerine ihtiyaç olduğunu savunmuştur (Pınar, 2016).

Sonuç olarak Türkiye'deki 2010 Anayasa Değişiklikleri, ülkenin siyasi ve hukuki manzarasını yeniden şekillendirmeye yönelik karmaşık ve çok yönlü bir çabayı temsil etmektedir. Bu değişiklikler her demokratik toplumun doğasında var olan değişim ve süreklilik, mevcut yapıların reforme edilmesi ve temel ilkelerin korunması arasındaki gerilimi yansıtmaktadır.

5.1.2 Anayasa Değişikliği Paketine Muhalefetin Tepkisi ve Seçim Çalışmaları

Türkiye'de 2010 yılında iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) tarafından önerilen anayasa değişikliği önemli bir muhalefetle karşılaşmıştır. Başta Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) başını çektiği bu muhalefet, kamusal söylemin şekillenmesinde ve referandumun sonucunu etkilemede kritik bir rol oynamıştır. Bu muhalefetin doğasını, motivasyonlarını, stratejilerini ve sonuç olarak kamuoyu ve seçim sonuçları üzerindeki etkisini anlamak, Türk siyasi tarihinin bu döneminin kapsamlı bir analizi için çok önemlidir. Kökleri laik Kemalist ideolojiye dayanan CHP, değişiklikleri Türk devletinin laik karakterine yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Özellikle yargı ile ilgili değişikliklerin ulusun laik ve demokratik dokusuna zarar verebileceğini savunmuşlardır. Kökeni askeri darbeye dayanmasına rağmen, muhalefetteki pek çok kişi 1982 Anayasası'nı Türkiye'nin laik ve üniter yapısının koruyucusu olarak görmektedir. Değişikliklerin bu yapıyı ortadan kaldıracağından korkulmuştur. Hükümetin yargı üzerindeki kontrolünün artması ve bunun da demokratik yönetişimin temel unsurlarından biri olan denge ve denetleme mekanizmalarını aşındırma potansiyeli önemli bir endişe kaynağı olmuştur. Muhalefet, değişikliklerin gücü iktidar partisi ve yürütmenin elinde toplayarak otoriterleşmeye yol açacağını savunmuştur (Mermer, 2012).

Muhalefet referandumu, laik, milliyetçi ve demokratik duygulara hitap ederek destek tabanını harekete geçirmek kendi tabanına hitap ederek, hiç fire

vermeden oy toplamayı ve böylece anayasa değişikliğine ‘hayır’ oyunun çoğul olmasını kesinleştirmeyi amaçlamıştır. Muhalefet referandumu Türk demokrasisi adına önemli bir kilit taşı olarak çerçevelemiş ve bu söylemi desteği toplamak ve iktidar partisinin gündemine karşı koymak için kullanmıştır. Muhalefet güçlü bir kampanya yürütmüş, mitingler düzenlemiş ve mesajlarını yaymak için medyayı kullanmıştır. Bu aktif kampanya, özellikle laik ve milliyetçi seçmenler arasında olmak üzere seçmenlerin önemli bir bölümünü harekete geçirmede etkili olmuştur. Seçim araştırmaları, muhalefetin referandumu çerçevelemesinin oy verme kalıplarını etkilediğini göstermiştir. Laik ve milliyetçi duyguların güçlü olduğu bölgelerde değişikliklere karşı oy oranı daha yüksek çıkmıştır. Muhalefetin kampanyası siyasi kimlikleri güçlendirerek seçmenleri referandum tercihlerini daha geniş ideolojik inançlarla uyumlu hale getirmeleri yönünde etkilemiştir (Kalaycıoğlu, 2012, s.18-19).

Referandum süreci Türk seçmenler arasındaki ideolojik bölünmelerin derinleşmesine sahne olmuştur. Muhalefetin kampanyası bu kutuplaşmaya katkıda bulunmuş, halk laikliğe karşı dini muhafazakârlık ve milliyetçiliğe karşı küreselcilik çizgilerinde giderek daha fazla bölünmüştür. Referandum sırasında kullanılan strateji ve söylemlerin sonraki seçimler üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Muhalefetin değişikliklere karşı desteği harekete geçirme becerisi, benzer tema ve konuların öne çıktığı daha sonraki seçim yarışlarına da yansımıştır. Referandum Türkiye siyasetinde bir referans noktası haline gelmiş, muhalefet sonraki siyasi mücadelelerde, özellikle de demokrasi ve laiklik konularıyla ilgili olanlarda sürekli olarak referanduma atıfta bulunmuştur (Kalaycıoğlu, 2012, s.20-21).

Muhalefetin 2010 anayasa değişikliği teklifine verdiği tepki, Türkiye’de AK Parti ile yeniden doğan tek parti iktidarı sürecinin ve bu sürecin getirdiği AK Parti hegemonyasının önemli bir unsuru olmuştur. İdeolojik muhalefet, demokratik bütünlüğe ilişkin kaygılar ve stratejik kampanyalarla karakterize edilen tepkileri, siyasi manzarayı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönem, anayasal ve siyasi sonuçları şekillendirmede hükümet önerileri, muhalefet stratejileri ve kamuoyu arasındaki karmaşık etkileşimi vurgulamaktadır. Bu döneme ait seçim çalışmaları, seçmen davranışının dinamikleri ve siyasi söylemin Türk demokrasisinin yörüngesini

şekillendirmedeki kalıcı etkisi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır (Özbudun, 2011).

5.2. Referandum Sonuçları ve İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

Türkiye'de 2010 yılında yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu'nun sonuçları, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiyi derinden etkilemiştir. Değişikliği savunanların zaferiyle sonuçlanan referandum, Türkiye'nin hukuki ve siyasi çerçevesini yeniden şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile başta Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olmak üzere muhalefet partileri arasındaki dinamikleri de önemli ölçüde değiştirmiştir.

Referandum, seçmenlerin yaklaşık %58'inin anayasa değişikliklerini desteklemesi ve katılımın yaklaşık %78 olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sonuç, değişikliklerin Türkiye'nin demokratik gelişimi ve Avrupa Birliği standartlarına uyumu için gerekli olduğunu savunan AK Parti için önemli bir zaferdir. Bu sonuç aynı zamanda halkın AK Parti'nin daha geniş siyasi gündemine ve Türkiye'nin geleceğine yönelik vizyonuna verdiği desteğin de bir göstergesidir. AK Parti referandum sonuçlarını, politikalarını sürdürmek için halktan aldığı bir yetki olarak görmüştür. Zafer, AK Parti'nin daha demokratik, sivil liderliğindeki bir yönetim yapısı ve ordunun siyasetteki rolünün azalmasıyla karakterize edilen 'Yeni Türkiye' vizyonunun onaylanması olarak yorumlanmıştır. Hükümet bu zaferi meşruiyetini güçlendirmek ve hem ülke içinde hem de Avrupa Birliği ile müzakerelerde kendi gündemini ilerletmek için kullanmıştır. Başta CHP ve MHP olmak üzere muhalefet, sonuçları endişe verici bir gelişme olarak yorumlamıştır. Değişikliklerin iktidar partisinin elinde güç yoğunlaşmasına yol açacağı ve Türk devletinin laik, demokratik temellerini zayıflatacağı yönündeki korkularını dile getirmişlerdir. Buna karşılık olarak muhalefet partileri siyasi taktiklerini yeniden stratejize etmeye ve yeniden ayarlamaya çalışmışlardır. Demokrasinin gerilemesi, laikliğin erozyona uğraması ve yargı bağımsızlığı konularına odaklanarak hükümete yönelik eleştirilerini yoğunlaştırmışlardır (Çalışkan, 2013).

Referandum sonuçları Türk siyasetinde kutuplaşmanın artmasına yol açmıştır. Hükümetin zafer algısı, iktidar partisi ile muhalefet arasındaki ideolojik ayrışmayı derinleştirmiştir. Bu kutuplaşma siyasi söyleme de yansımış, her iki taraf

da daha yerleşik ve çatışmacı pozisyonlar benimsemiştir. Referandumun ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki yasama dinamikleri önemli ölçüde etkilenmiştir. Referandum zaferinden cesaret alan AK Parti, yasama gündemini artan bir özgüvenle sürdürmüştür. Buna karşılık, muhalefet partileri mecliste daha mücadeleci bir yaklaşım benimsemiş, hükümetin tekliflerine sık sık meydan okumuş ve muhalefetlerini dile getirmek için parlamento araçlarını kullanmışlardır. Referandumun hem hükümetin hem de muhalefetin seçim stratejileri üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur. AK Parti, referandum zaferini politikalarının doğrulanması olarak göstererek sonraki seçimlerde de bu zaferden yararlanmaya devam etmiştir. Muhalefet ise sonuçları kendi tabanını toparlamak için kullanmış ve hükümetin otoriter eğilimleri olarak algıladıkları şeye karşı laik ve demokratik değerleri koruma ihtiyacını vurgulamıştır (Atıkcı ve Öge, 2012, s.454).

Referandum aynı zamanda Türkiye'deki sivil toplum dinamiklerini ve halkın katılımını da etkilemiştir. Sivil toplum kuruluşları, özellikle de muhalefete yakın olanlar, demokratik ilkeler ve insan hakları savunuculuğunda daha sesli ve aktif hale gelmiştir. Halkın siyasi süreçlere katılımı artmış, anayasal konulara ve yönetimde denge ve denetlemenin önemine ilişkin farkındalık yükselmiştir. 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu Türkiye siyasetinde bir dönüm noktası olmuş ve iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkilemiştir. Referandum sonuçları sadece AK Parti'nin Türk siyasetindeki konumunu güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda muhalefet stratejilerinin de yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Referandumun ardından artan kutuplaşma ve yasama dinamiklerindeki değişikliklerin Türkiye'nin siyasi manzarası üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Bu dönem, bir geçiş demokrasisinde anayasal değişim, seçim siyaseti ve iktidar-muhalefet dinamikleri arasındaki karmaşık etkileşimi örneklemektedir (Yüksel vd., 2011, s.76)

SONUÇ

2002-2010 yılları arasında yaşanan Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkileri hem siyasi yapılar hem de toplumsal dinamikler açısından önemli değişimlere ve dönüm noktalarına tanıklık etmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle başlayan bu dönemde, Türkiye'nin siyasi yapısında köklü değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler hem yerleşik siyasi kültür hem de siyasi stratejiler bakımından önemli bir evrim geçirmiştir. Bu dönemdeki iktidar-muhalefet ilişkilerinin temel dinamikleri; partiler arası kutuplaşma, siyasi rekabetin doğası, toplumsal ayrışmalar, devletin rolü ve medya üzerindeki etkileşim gibi faktörler tarafından şekillendirilmiştir.

Buhranlı geçen koalisyon yıllarının ardından yeni bir partinin doğuşu, kamuoyunda bir umut ışığı olmuştur. Bu umut adeta, iç politikada fikir ayrılıklarından doğan karışıklığın; dış politikada ise zayıf halka, pasif bir ülke konumunda olan Türkiye'nin kötü yönetilmekten kurtarılması anlamını taşımaktadır. Yıllardır kendilerini mecliste temsil edecek bir güç arayan muhafazakâr seçmen, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşuyla bu arayışına cevap bulmuştur. AK Parti'nin iktidara gelmesi, yalnızca iç politikada yenilikçi bir yaklaşıma, ekonomik reformlara ve sosyal değişimlere kapı aralamakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası arenada daha aktif ve etkili bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Bu durum, halk arasında uzun yıllardır beklenen siyasi değişimin ve ekonomik iyileşmenin işareti olarak değerlendirilmiştir. 2002 seçimlerinden itibaren AKP'nin tek parti iktidarını kurması, Türkiye'de iktidar-muhalefet ilişkilerinin daha önceki yıllarda gözlemlenen koalisyon hükümetlerinin zayıf yapısına kıyasla daha merkeziyetçi bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. AKP, güçlü bir merkezi iktidar profili çizmiş ve bu da muhalefet partilerini karşılarında daha fazla birleşmeye ve ideolojik bir çizgi izlemeye zorlamıştır. Bu dönemdeki muhalefet partileri, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi, AKP'nin politikalarına karşı hem parlamenter alanda hem de sokakta sert bir karşı duruş sergilemişlerdir.

Tek başına iktidar olduğu ilk yıllarda öncelik olarak ekonomik ferahlama dönemine girmeyi amaçlayan AK Parti, ardından ekonomik istikrar, sosyal ve

kültürel alanlarda iyileştirmeler yapma, enflasyonu kontrol altına alarak refah bir düzeni sağlama, büyük altyapı projeleriyle vatandaşın konforunu temin etmeyi hedeflemiş; hedefleri doğrultusunda yaptığı her çalışma kamuoyunda geniş destek bulmuştur. AB üyelik sürecini başlatması, uluslararası prestijini artırmıştır. Üyelik süreci devam ederken, AK Parti'yi iç politikada buhranlı bir dönem beklemektedir. Yaklaşan genel seçimler ve ardından Cumhurbaşkanlığı seçimleri, hükümetin siyasi istikrarını ve kamuoyundaki desteğini sınavacak önemli dönemeçler olacaktır. Bu seçimler, partinin içindeki fikir ayrılıkları, ekonomik ve sosyal reformların toplumsal etkileri, muhalefetin güçlenmesi ve kamuoyunda oluşan memnuniyetsizlik gibi faktörlerin etkisi altında geçecektir. Ayrıca, AB üyelik sürecinin getirdiği değişim ve reform baskıları, seçim sürecinde AK Parti'nin stratejilerini ve kamuoyuyla ilişkisini daha da karmaşık hale getirebilir. Muhalefet bu süreçte, hükümetin AB üyelik sürecindeki reformları yeterince derinleştirmede, ekonomik ve sosyal politikaların toplumsal eşitsizlikleri artırarak toplumda kutuplaşmaya sebep olduğu yönünde eleştirilerde bulunmuş; hükümetin yönetimindeki otoriter eğilimleri eleştirerek seçmen desteğini kazanmaya çalışmış, ancak 2007 Genel seçimlerinde AK Parti karşısında yeniden yenilgiye uğramıştır. Ayrıca, genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde, AK Parti'nin içindeki çatlakları ve hükümetin karşılaştığı zorlukları vurgulayarak, kamuoyunda hükümete karşı bir alternatif sunma çabası içinde olmuş; bu strateji, sandıkta görüldüğü üzere seçim kazanmak için yeterli olamamıştır. 2007 seçimlerinde AKP'nin ve özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın güç kazanması, siyasi alanda bir hegemonya kurmalarına olanak sağlamış; bu da muhalefetin elini zayıflatmıştır. Ancak bu dönemde muhalefet partilerinin özellikle AKP'nin dış politika ve iç politika stratejilerine karşı stratejik bir direniş geliştirememiş olmaları, siyasi sistemin ve demokrasinin daha fazla tek parti egemenliğine doğru kaymasına neden olmuştur.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde iç politikada yaşanan gelişmeler ve krizler, muhalefetin seçimlerin anayasaya uygun olmadığı yönündeki eleştirileri ve toplantı yeter sayısında uzlaşma sağlanamaması, Cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül' ün mensubu olduğu partinin ideolojisi ve parti mensuplarının laiklik karşıtı söylemleri de muhalefet tarafından gündeme getirilmiş; ancak muhalefetin çabası yetersiz kalmıştır. Kamuoyunda oluşan laiklik karşıtı, anti demokratik hükümet

korkusu dönemin ses getiren Cumhuriyet Mitinglerinin ana konusu olsa da; Adalet ve Kalkınma Partisi bu süreçten, gelecekte meyvelerini toplayacağı başkanlık sisteminin ilk tohumlarını ekerek; halkın desteğiyle, halkın kendi cumhurbaşkanını seçeceği yeni sistemi anayasaya getirmiştir.

2007 referandumundan da sonra, AK Parti artık devlet içerisinde yerini sağlamlaştırmış; kamuoyunun güvenini kazanmıştır. Buradan aldığı cesaretle hem iç politikada hem de dış politikada daha fazla ses getirmesi gerekirken, laiklik karşıtı söylemleri gerekçe gösterilerek parti kapatma davasıyla karşı karşıya kalmış; ancak bu dava AK Parti'nin lehine sonuçlanmıştır. 2008'deki kapatma davasının, muhalefet için bir fırsat mı yoksa bir engel mi olduğu sorusu, dönemin en önemli tartışmalarından biri olmuştur. Bu olaylar, muhalefet partilerinin hem kendi içinde hem de toplumda daha fazla tartışma ve müzakere alanı yaratabilmelerini engellemiş, aynı zamanda AKP'nin güç kazanmasını pekiştirmiştir. Bundan sonraki süreç, AK Parti'nin uluslararası platformda da etkin olduğu yeni bir sürecin habercisidir.

Her fırsatta AK Parti'yi, ideolojisini, yatırımlarını eleştiren muhalefet partisi, söz konusu durum dış politikada yaşanan hadiselerle gelince, Erdoğan' a destek de olmuşlardır. T.C. adına Davos Zirvesi' ne katılan Erdoğan'ın moderatör tarafından sürekli sözünün kesilmesi, ve Erdoğan'ın 'One Minute' çıkışı, tarihe Davos Krizi olarak geçmiş; muhalefet partileri yalnızca üslup eleştirisinde bulunarak, Başbakanın Zirveyi terk etmesini desteklemiştir. Buradan da görülmelidir ki; iç siyasette daha sert bir üslup takınan muhalefet partileri, söz konusu dış politikada Türkiye'nin itibarı olduğunda iktidar partisine destek verebilmektedir.

2002- 2010 yılları arasında gündemi meşgul eden bir diğer konu da, 90lı yıllar sonrası artan terör olaylarıdır. Terör örgütü PKK'nın kanlı eylemleri giderek artmış; artık mutlak bir çözüm arayışı içine girilmiştir. AK Parti bu sorunu çözmek için terörle mücadelede daha kapsamlı stratejiler geliştirmiş; iç güvenlik tedbirlerini artırmış ve Kürt Açılımı adıyla müzakere sürecini başlatmıştır. Bu süreç içerisinde zaman zaman kanlı eylemler dursa da tam anlamıyla bir barış ortamı sağlanamamıştır. Basına sızan Oslo Görüşmeleri ses kaydı, hem muhalefette hem halkta iktidar partisine karşı olumsuz düşüncelere sebep olmuştur. Bu düşünceler arasında müzakerelerin gizlilik çerçevesinde iletildiğinin uyandırdığı

güvensizlik duygusu, PKK'ya tavizler verildiği, terörle mücadelede etkin bir mücadele sergilenmediği yer almaktadır. Ana muhalefet partisi CHP, Türk ulusunun milli güvenliğinin riske atıldığını dile getirmiş; MHP bu görüşmelerin terör örgütünün eylemlerinin yeniden tırmanmasıyla sonuçlanacağını ve milli güvenliğin tehlike altında olduğunu söyleyerek değerlendirmiştir.

Böylesine buhranlı bir ortamda yeniden yerel seçime giden AK Parti, yine zaferle bu seçimden çıkmıştır. AK Parti'nin zaferinin altında yatan tek sebep, artık yalnızca partinin başarısı değil, muhalefet partilerinin de başarısızlığıdır. Zira iktidar olduğu ilk yıllarda sosyal muhafazakar, demokratik, ve Batının modernitesini benimseyen bir profil çizen bu partinin, ilerleyen yıllarda laiklik karşıtı söylemlerine rağmen hala iktidarda kalabilmesinde muhalefetin izlediği yanlış stratejiler de etkili olmuştur.

AK Parti'nin iktidar olma yolunda verdiği vaatlerden biri de, 1982 Anayasası'nda yapılacak olan değişikliklerdir. Anayasa değişikliği ile hedeflenen, daha demokratik, hak ve özgürlüklerin genişletildiği, daha adaletli, yargı usullerinin daha adil bir zemine taşındığı yeni bir Türkiye projesidir. AK Parti'nin bu projesi muhalefet tarafından çok sert bir dille eleştirilmiştir. Ana muhalefet partisi CHP, iktidarı, uygulamaya çalıştığı anayasa değişikliği ile yargı erkine müdahale etmeyi amaçladığını, bağımsız olması gereken Türk mahkemelerinin adli yargı makamlarına taraflı hakimler ve savcılar getirileceği, böylelikle adil yargılama sisteminden ve demokrasiden uzaklaşılacağı yönünde eleştirmiştir. CHP bu eleştirisini, anayasada yapılacak değişikliklerle iktidarın sahip olduğu ideolojinin başta yargı erki olmak üzere devlet yönetimine, ardından da kamuoyuna sirayet edeceği argümanı ile beslemiştir. Milliyetçi ideolojiyi merkezine koyan MHP, tırmanmakta olan terör eylemlerine dikkat çekerek, asıl meselenin terörizmle mücadele olması gerektiğini savunmuş; AK Parti'nin mevcut siyasi ortamdan sorumlu tutulmama ve başka bir siyasi havaya bürünme çabası içerisinde anayasa değişikliğini ortaya attığını yinelemiştir. BDP ise Kürt seçmenine 'boykot' çağrısında bulunarak hem iktidar partisinin hem de muhalefet partilerinin birbirlerinin devamı niteliğinde olduğunu dile getirmiştir. BDP'nin kendi seçmenini sandığa gitmemeye ikna etme çabası MHP tarafından AK Parti ve PKK'nın işbirliği içerisinde olduğu yönünde yorumlanmıştır.

Muhalefetin tüm çabalarına rağmen, seçmenin %58 gibi büyük bir oy oranıyla Anayasa değişikliğine evet demesi, hem AK Parti'nin büyük bir zaferi, hem muhalefetin ağır bir yenilgisi olarak nitelendirilebilir. Anayasa değişikliğinin kabulünden sonraki süreçte, seçmenin iktidar partisine olan güveninin bir kez daha tazelendiği oldukça açık bir şekilde görülse de, muhalefet bu zaferi de AK Parti'nin elini bir kez daha güçlendirdiği ve Yeni Türkiye'ye yaklaşılacak her adımda bu güçten zehirleneceği yönünde yorumlamıştır. Muhalefet için bu referandum, Türkiye'nin karanlığa sürükleneceği günlerin başlangıcının bir sembolü haline gelmiştir. 2010 Anayasa değişikliği referandumu sonrası yaşanan süreç, iktidar ile muhalefetin ideolojik çerçevede daha keskin kutuplarda mücadele ettiği, ve bu mücadelenin topluma da yansıdığı bir süreçtir.

2002- 2010 yılları arasında yaşanan tüm siyasi gelişmeler göstermektedir ki; hükümetin başarısı, ekonomik, sosyal ve kültürel reformlarına, dış politikada aldığı stratejik kararlara, iç politikadaki tutum ve davranışlarına bağlıdır. AK Parti iktidarı yalnızca kendi ideolojisinin ve politikalarının değil, aynı zamanda başarısız muhalefet partilerinin stratejik hatalarının da etkisiyle şekillenmiştir. AK Parti attığı adımlarla iktidardaki yerini biraz daha sağlamlaştırmıştır. Muhalefetin izlediği stratejiler yetersiz kalarak, iktidarı koltuğundan edememiştir. İktidar ve muhalefet partileri arasında yaşanan siyasi gerilimler halkta kutuplaşmaya yol açsa da, Adalet ve Kalkınma Partisi uzun yıllar iktidarda kalmıştır.

Sonuç olarak, 2002-2010 dönemi, Türkiye'nin siyasal tarihinde, özellikle iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler açısından belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönemde iktidar partisinin güçlü bir hegemonya kurmuş olması, muhalefetin zayıf kalmasına ve yerleşik siyasi yapının daha da merkezileşmesine neden olmuştur. Ancak, bu dönemdeki kutuplaşmalar, toplumsal gerilimler ve siyasi rekabet, Türkiye'nin demokratik yapısının test edildiği bir dönem olmuştur. Gelecekteki siyasi gelişmelerin, iktidar-muhalefet ilişkilerinin evrimini nasıl şekillendireceği ise bu dönemde atılan adımlar ve oluşturulan politikaların sürdürülebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. AK Parti iktidarının bu denli kuvvetlenmesiyle, bundan sonraki süreçte, Türkiye'de AK Parti politikalarının ve ideolojik vizyonunun Türkiye'nin siyasi geleceğini uzun süre şekillendireceği öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. & Çelebi, M. B. (2012). Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Cumhurbaşkanlığı Makamının Önemi ve 2007 Yılı Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Abdullah Gül'ün Görev Süresi Tartışmaları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), 1-34.
- Acar, M. (2015). Türkiye Ekonomisinde Reformlar ve Sonuçları. *Ekonomi ve Politika Dergisi*, 12(3), 45-67.
- Adalet ve Kalkınma Partisi. Kalkınma ve Demokratikleşme Programı. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.akparti.org.tr/media/0auje2sn/partiprogrami.pdf> adresinden alındı.
- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakâr Demokrasi*. Ankara: Ak Parti Yayınları.
- AK Parti Tüzüğü. (2002). Ekim 1, 2024 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/ac641b25-7ffd-40ce-b163-1a0843971d18/content> adresinden alındı.
- Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 39-58.
- Aksu, M. (2009). *28 Şubat: Darbe ve Sonrası*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Aksu, U. (2007, Ekim 1). Enverizm. *Yeni Söz Blog*. Ocak 1, 2023 tarihinde <http://yenisoz.blogspot.com> adresinden alındı.
- Akşin, S. (2014). Siyasal Tarih (1995-2003). I B. Tanör, K. Boratav, A. Ödekan, S. Akşin (Ed.), *Bugünkü Türkiye 1980-2003 içinde* (ss 163-184). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aktan, C. C. & Yay, S. (2016). Türkiye'de Statüko ve Değişime Direnç. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 49-71.
- Akyürek, S. (2011). *Demokratik Açılım ve Toplumsal Algılar*. İstanbul: Bilgesam.
- Akyol, T. (2018, Ağustos 24). 2001 Krizi. *Hürriyet*. Ağustos 18, 2024 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/2001-krizi-40935949> adresinden alındı.
- Akyüz, İ. (2016). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikalarında Etkili Olan Temel Dinamikler. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 38-58.
- Altunışık, M. B. (2002). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası. M. Türkeş (Ed.), *Türkiye'nin Komşuları içinde* (85-105). Ankara: İmge Kitabevi.

- Anadolu Ajansı [A.A.]. (2008, Mart 15) Ak Parti Hakkında Kapatma Davası. *Anadolu Ajansı*. Ocak 1, 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/ak-parti-hakkinda-kapatma-davasi/428262> adresinden alındı.
- Anayasa Mahkemesi Kararı. (1998). <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1> adresinden alındı.
- Arpacı, İ. (2017). *Türk Siyaseti ve Erbakan*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Avcu, A. (1999, Ağustos 25). Erdoğan 'Milli Duruş' İstedi. *Milliyet*.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydiner, H. (2018). Refah Partisi ve Sosyal Politika Uygulamaları. İstanbul.
- Aslan, A. (2018). Post-Kemalist Türkiye'de Siyaset. *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset* (13-46). İstanbul: Seta Yayınları.
- Atay, S. E. (2019). Çerçeveleme Kuramı: 27 Nisan E-Muhtıra Haberlerinin Türk Yazılı Basında Sunumu. *Ata İlet Dergisi*, 18, 5-24.
- Atikcan, E. Ö., Öge, K. (2012). Referendum Campaigns in Polarized Societies: the Case Of Turkey. *Turkish Studies*, 13(3), 449-470.
- Balcı, M. (2008). Ak Parti Kapatma Davası Savunma Dilekçesi. Ekim 13, 2024 tarihinde <https://www.muharrembalci.com/savunmalar.php> adresinden alındı.
- Balcı, Ş., Bal, E. (2016). 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Akp ve Chp Reklamları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, 47-63.
- BBC. (2019, Mayıs 7). Türkiye'deki Seçim Sonuçları Hakkında Son Durum. *BBC News Türkçe*. Ocak 1, 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48189677> adresinden alındı.
- BBC. (2024, Ekim 1). Türkiye'deki Son Gelişmeler ve Ekonomi Hakkında Güncel Analiz. *BBC News Türkçe*. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cq5e3z1edp9o> adresinden alındı.
- BBC. (2021, Nisan 4). Dünya Geneline Son Gelişmeler ve Türkiye'nin Dış Politikası. *BBC News Türkçe*. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56438501> adresinden alındı.
- Belgenet. (2008). Katılım Ortaklığı Belgeleri. Ekim 1, 2024 tarihinde <http://www.belgenet.com> adresinden alındı.
- İddianame. (1999) 01.10.2024 tarihinde https://web.archive.org/web/20120219102507/http://www.belgenet.com/arsiv/fazilet_1.html Erişim adresinden alındı.

- Bila, H. (1999). *CHP 1919-1999 (2. Baskı)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bilgin, V. (2020). Kuruluşunun 19. Yılında AK Parti ve Siyasal Kimlik Analizi. *Siyaset | Kriter*, 5(49). 01.10.2024 tarihinde <https://kriterdergi.com/siyaset/kurulusunun-19-yilinda-ak-parti-ve-siyasal-kimlik-analizi> adresinden alındı.
- Bingöl, Y. & Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 1-33.
- Bozatay Anbarlı, Ş. (2011). 12 Eylül 2010 Referandum ve Referandum Sürecinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2):117-140.
- Bölügiray, N. (1999). *28 Şubat Süreci (1. Baskı)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bölükbaşı, D. (2008). *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası (1. Baskı)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Brack, N., Weinblum, S. (2008). What Do We Mean by "Political Opposition": A Theoretical Perspective. *Journal of Legislative Studies*, 14(1), 6-19.
- Bulaç, A. (2009). Göçün ve Kentin Siyaseti: (MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Bush, G. W. (2003). The White House Press Conference. The American Presidency Project. Aralık 9, 2023 tarihinde <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=138> adresinden alındı.
- CNN. (2010). CHP'den Atalay'a Habur gensorusu. *CNN Türk*. Şubat 2, 2023 tarihinde <https://www.cnnturk.com/turkiye/chpden-atalaya-habur-gensorusu> adresinden alındı.
- Coşkun, Ş., Davut, Ş. (2013). Cumhurbaşkanının Seçimi, Yetkileri ve Görevleri Açısından Türkiye ve Fransa'nın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(3), 182-229.
- Coşkun, C., Yanar, E. (2020). Milli Görüş ve Adalet ve Kalkınma Partisi: Süreklilikler ve Kopuşlar. *Akademik İzdüşüm Dergisi / Journal of Academic Projection*, 5(2), 266-280.
- Çaha, Ö. (2003). Turkish Election of November 2002 and the Rise of "Moderate" Political Islam. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 2(1).
- Çakır, E. M. (2020). 1991-2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 19-37.
- Çarkoğlu, A., & Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset (1. Baskı)*. İstanbul: Tesev Yayınları.

- Çalışkan, O. (2013). Toplumsal Rıza Üretimi Bağlamında 2010 Anayasa Referandumu ve Yazılı Basının Bu Süreçteki Rolü: Bir İçerik Analizi Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Çelik, K., & Çetiner, M. (2015, Haziran 15). Türkiye 13 Yıl Aradan Sonra "Koalisyonu" Tartışıyor. *Anadolu Ajansı*. Ekim 12, 2024 tarihinde [https://www.academia.edu/44388744/IBAD Sosyal Bilimler Dergisi 7 s ay%C4%B1](https://www.academia.edu/44388744/IBAD_Sosyal_Bilimler_Dergisi_7_say%C4%B1) adresinden alındı.
- Dejevsky, M. (2003). When a Vote Against US is a Vote For Europe. *NZ Herald*. Aralık 11, 2023 tarihinde https://www.nzherald.co.nz/nz/mary-dejevsky-when-a-vote-against-us-is-a-vote-for-europe/XHQX5TXL7M7LNAUE4VCIBHHPXU/?c_id=1&objectid=3198997 adresinden alındı.
- Damlapınar, Z., & Balcı, Ş. (2013). Seçmenin Zihnindeki Aday İmajını Belirleyen Etkenler: 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri Alan Araştırması. *Selçuk İletişim*, 4(1), 58-79. <https://doi.org/10.18094/si.18409>
- Demir, M. İ. (2018). Siyasal İletişim: Kavramsal Bir Derleme. *Uluslararası Sanat Kültür ve İletişim Dergisi*, 1(1), 79-104.
- Demirkaya, B. (2019). What is Opposition Good For? *Journal of Theoretical Politics*, 31(2), 260-280. <https://doi.org/10.1177/0951692818823663>
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (2004). *Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri*. Ankara: DPT Yayınları.
- Doğan, E. (2020). *Türkiye'de Askeri-Siyaset İlişkisi: 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 Süreçleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: T.C. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan Haber Ajansı [DHA]. (2010, Ocak 15). Atalay: 'Sürece Kararlılıkla Devam Ediyoruz'. *Milliyet*. Şubat 2, 2023 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/atalay-surece-karalilikla-devam-ediyoruz-1186340> adresinden alındı.
- Doğru, D. (2011). Hükümet Sistemleri Açısından 2007 Anayasa Değişikliği ve Bu Değişikliğin Türk Parlamenter Sistemine Olası Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 65-88.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi
- Dünya Bülteni. (2012). Refah-Yol hükümeti Demirel'e istifasını sundu. *Dünya Bülteni*. Ekim 1, 2022 tarihinde <https://www.dunyabulteni.net/tarihte->

bugun/refah-yol-hukumeti-demirele-istifasini-sunduh214454.html
adresinden alındı.

- Erat, V. (2015). Türkiye’de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 325-355.
- Erdem, S. (2016). Türkiye’de Sosyal Demokratların Avrupa Birliği’ne Yaklaşımları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(2), 91-106.
- Erdoğan, M. (2011). *Türkiye’de Anayasa ve Siyaset* (8. baskı). Ankara: Liberte Yayınları.
- Eroğul, C. (2007). 2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(03), 167-181.
- Ergül, O. (2007). Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Gölcü, A. (2010). *Siyasi Parti Kapatma Davalarının Türk Yazılı Basınında Sunumu: RP ve DTP Örneği*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gönenç, L. (2005). Yaşayan Anayasa: 28 Mart 2004 Yerel Seçimlerinin Kısa Bir Analizi: Asıl Şimdi Başlıyor... Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gözler, K. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2024). YSK imtihanı. Ocak 1, 2024 tarihinde <https://www.anayasa.gen.tr/ysk-imtihan.htm> adresinden erişildi.
- Güdekli, İ. (2018). *Siyasi İletişim: 2007 Genel Seçimleri (AKP ve CHP’nin Seçim Kampanyalarının Karşılaştırmalı Analizi)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, E. Z. (2010). Recep Tayyip Erdoğan’ın Davos Şovu ve Etkileri. *Memleket Siyaset Yönetim*, 5(13), 205-231.
- Güneş, E. (2019). Terörizmle Mücadelede Yeni Bir Trend Olarak Terör Örgütleriyle Görüşme Tekniği: PKK/KCK Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 266-286.
- Güzel, C. (2019). Türk Siyasal Hayatında Lider Odaklı Politikanın Karşılaştırmalı Analizi: Tek Parti Dönemi (1923-1938) –Ak Parti Dönemi (2002-2015) Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haberler. (2007). Seçim Sonuçları. Ocak 1, 2023 tarihinde <https://www.haberler.com/secim/2007/> adresinden erişildi.

- Habersol. (Haziran 29, 2011). Erdoğan Nasıl Milletvekili Oldu? Ekim 1, 2024 tarihinde <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/erdogan-nasil-milletvekili-oldu-haberi-44063> adresinden alındı.
- Haksöz. (1999). 28 Şubat Kararları. *Haksöz Dergisi*, Sayı: 95, Şubat 1999. 1.10.2024 tarihinde https://www.turkiyededarbelerarsivi.com/Content/Upload/Dosyalar/28-subat-kararlari_412023111214643.pdf adresinden alındı.
- Heper, M. (2011). Adalet ve Kalkınma Partisi, Muhafazakârlık ve Demokrasi. (K. Göksel, Çev.), *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açidan* (408-409). İstanbul: Doğan Kitap.
- Hürriyet. (Haziran 22, 2001). Fazilet Partisi Kapatıldı. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/fazilet-partisi-kapatildi-39250176> adresinden alındı.
- Hakyemez, Y. Ş. (2010). 2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 387-406.
- Hamdemir, B., Çelik, A. (2018). Türkiye'de Parti Sistemleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 697-733.
- Hancılar, Ö. (2011). *PKK Terörizmi ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Açısından Kuvvet Kullanma Hakkı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hazar, Z. (2018). Siyasi Partilerin Kapatılması ve Demokratik Toplumda Gerekliklik İlkesi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 3(1), 73-106.
- Hürriyet. (Mart 19, 2008). İşte AKP İddianamesi Tam Metin. Ocak 1, 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-akp-iddianamesi-tam-metin-8467042> adresinden alındı.
- İnat, K., & Duran, B. (2006). AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama. Z. Dağı (Ed.), *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar* (ss.145-231). Ankara: Orion Yayınları.
- İnceoğlu, E. (2009). *Türkiye'de Siyasal İslamcılığın Evrimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, G. S. A. (2019). Hükümet Sistemleri Bağlamında Türkiye'nin Başkanlık Sistemine Geçiş Süreci Analizi: Anayasa Değişikliklerinin İncelenmesi. II. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, 15-16-17 Mart, 446.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2014). AKP'yi Ortaya Çıkaran Koşullar ve AKP İktidarının İlk Yıllarında AB-ABD ile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme (8. Baskı). Doğu Kitabevi.

- Kahraman, S. (2010). Türkiye’de askeri müdahale: 28 Şubat süreci ve sonuçları. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kara, M. A. (2004). Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar (1. Baskı). İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Karaalioğlu, M. (2001). Hilal ve Ampul: Fazilet’ten Saadet ve AK Parti’ye Bir Hareketin Öyküsü (1. Baskı). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Karaarslan, F. O. (2011). *Muhafazakâr Düşüncedeki Değişim ve Devamlılık: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karayalçın, M. (1997). Refah Partisi’nin Uygulamaları, Türkiye’yi Tehlikeye Atmaktadır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti Basın Açıklaması.
- Kızıldaş, S. (2015). *28 Şubat Sürecinin Ekonomik Yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahraman, M. (2012). Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesi ve Cumhurbaşkanı Seçim Kanunu. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), 263-288.
- Kalaycıoğlu, E. (2012). Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010. *South European Society and Politics*, 17(1), 1-22.
- Kaplan, E. (2007). Arınç’ın Dediği oldu. *Cumhuriyet Gazetesi*. Ocak 1, 2024 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar> adresinden alındı.
- Kapuci, S. (2015). *27 Nisan E-Muhtırasının Algı Yönetimi Kapsamındaki Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kesgin, B., & Kaarbo, J. (2010). When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey’s Iraq Decision. *International Studies Perspectives*, 11(1), 19-36.
- Kiriş, M. H., Gül, H. (2008). Yarının Siyasetinin İzleri: 29 Mart Yerel Seçimleri Sonrası Siyasette Kimlik, Hizmet ve İdeoloji Eksenli Kırılma. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 139-150.
- Korkmaz, Y., Erdem, A. (2016). Türkiye'nin Yatırım ve Büyüme Stratejileri. *Uluslararası İşletme ve Finans Dergisi*, 9(1), 23-35.
- Koyuncu, B. (2013). *AK Parti’nin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam Unsuru: Türkiye’de Ulusal Kimlik-Din İlişkisi Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Köker, L. (2006). Seçim Sistemleri ve Siyasi Çoğulculuk. *Anayasa Yargısı*, 22(1), 10-21.
- Köküarı, İ. (2011). Hak Arama Özgürlüğü ve 2010 Anayasa Değişiklikleri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 163-208.
- Krugman, P. (2003, Şubat 25). Threats, Promises and Lies. *New York Times*. Aralık 7, 2023 tarihinde <http://www.nytimes.com/2003/02/25/opinion/threats-promises-and-lies.html> adresinden alındı.
- Manisalı, E. (2002). *İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Mardini, N. (2007, Haziran 5). Iraklı Kimliği Kayboluyor. *Dünya Bülteni*. Nisan 12, 2024 tarihinde <http://www.dunyabulteni.net/yazar/nizamardini/880/irakli-kimligi-kayboluyor> adresinden alındı.
- Menek, A. (2017). 367 Garabeti ve 2007 Referandumu. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 4, 118-127.
- Mermer, A. (2012). Siyasi Partilerin 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu Kampanyaları Örneğinde Siyasetin Kişiselleşmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Milliyet. (2004). Halk Seçimde Liderlere Demokrasi Dersi Verdi. *Milliyet*. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2004.03.30> adresinden alındı.
- Milliyet. (2006). Baykal: Erdoğan aday olursa oylamaya katılmayız. *Milliyet*.
- Milliyet. (1998). Erdoğan'a 10 Ay Hapis. *Milliyet*. Ocak 1, 2024 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/22/siyaset/siy00.html> adresinden alındı.
- Sevindik, D. (2011, Mart 2). Kudüs Gecesi İtirafı. *Milliyet*. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kudus-gecesi-itarafi-1358822> adresinden alındı.
- Nas, Ç., & Özer, Y. (2012). Turkey and the European Union: Processes of Europeanization. Newyork: Routledge.
- NTV. (2009). CHP: DTP'nin Kapatılması Doğru. *NTV*. Ocak 1, 2023 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/turkiye/chp-dtpnin-kapatilmasi-dogru,vkjDo3TNrk225ksXGutgrw> adresinden alındı.
- NTV. (2006). Türkiye'de ve Dünyada Fotoğraflarla Bir Yıl (2006). İstanbul: Doğu Grubu İletişim Yayıncılık.
- Öcal, B. (2009). 12 Eylül'den 28 Şubat'a darbe söylemlerindeki değişimin analizi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 1(4), 1-62.

- Özbaş, Z. (2011). *Televizyon Haberlerinde Milli Kimliğin Yeniden Üretimi: Davos Krizi Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbudun, E. (2011). Turkey's Constitutional Reform and the 2010 Constitutional Referendum. *Mediterranean Politic*, 192-194.
- Özdemir, E., Atılğan, G. (2018). Siyasal Partiler. E. A. Aytekin & G. Atılğan (Ed.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler İçinde* (s. 239-251). Yordam Kitap.
- Özdemir, H. (2011). Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Karşılaştırmalı Tarihsel Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 188-209.
- Özer, M. A. (2009). Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 89-105.
- Özet, İ. (2024). Fazilet Partisi Ekseninde Milli Görüş Geleneğinde Kopuş ve Süreklilikler. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 1-25.
- Öztop, F. A. (2015). Karar Birimi Kuramı Çerçevesinde Türk Dış Politikasının Analizi: 1 Mart 2003 Tezkeresi Örneği. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 33-45.
- Öztürk, B. (2018). AB Uyum Süreci ve Türkiye'nin Hukuk Reformları. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15(4), 76-92.
- Pınar, L. (2016). Türkiye'de Anayasa Referandumları ve Basın: 1961, 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarının Türkiye Basınındaki Sunumunun Karşılaştırmalı Çözümlemesi. Yayımlanmış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Poyraz, F. (2010). Milli Nizam Partisi'nden AK Parti'ye: İslami hareketin partileri ve Değişim (Eds.).
- Anonim. (2003). Meğer Akbil Tertemizmiş! *Radikal*. Ekim 1, 2024 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=97431> adresinden alındı.
- Anayasa Mahkemesi Kararı. (2008, Ekim 24) *Resmi Gazete* (27034). Ocak 1, 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110709-7.htm> adresinden alındı.
- Anayasa Mahkemesi Kararı. (2011, Temmuz 9) *Resmi Gazete* (27989). Ocak 1, 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110709-7.htm> adresinden alındı.
- Sarıkaya, M. Sıkıntı Vekaleten Atamalarda. (2003, Mayıs 5). *Sabah Gazetesi*. 01.10.2024 tarihinde <https://arsiv.sabah.com.tr/2003/05/28/s1812.html> adresinden erişildi.

- Sabah. (2004, Mart 29) Türkiye Partisi. *Sabah*. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://arsiv.sabah.com.tr/2004/03/29/ana101.html> adresinden alındı.
- Sabah. (2008). Milli Görüş'ten 4 Parti Kapatıldı. 01.10.2024 tarihinde <https://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/15/haber,0E0014F9515341A98B5A573C4568CE0D.html> adresinden alındı.
- Sabah. (2007) Zülfü Livaneli'den Çarpıcı İddia! 01.10.2024 tarihinde <https://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/24/haber,754CF64D4D6B40AA87E35010224B7962.html> adresinden alındı.
- Safi, İ. (2005). Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri Ve ‘Muhafazakâr Demokrat’ Kimlik Arayışları. Yayımlanmamış Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlam, F. (2010). AKP'nin Anayasa Değişikliği Paketi Üzerine Düşünceler. *Mülkiye Dergisi*, 34(267), 15-46.
- Salkin, M. E. (2010). *Türkiye'nin 1983-2007 Tarihleri Arası Asker-Sivil İlişkileri: Klasik Darbeden E-muhtıraya*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıbay, A. Y. (1985). Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı (1. Baskı). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sarıhan, Z., & Taşcıoğlu, R. (2022). Türkiye’de 2002 Genel Seçimleri Örneğinde Gazete Siyasal Reklamları Üzerine Bir Analiz. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(1), 86-113.
- Sevinç, H. (2021). Demokrasi Bağlamında Referandum Uygulaması: Türkiye Örneği. *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 29-50.
- Sevinç, M. (2010). 2010 Anayasa Değişiklikleri: Yöntem ve İçerik Eleştirisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(02), 271-293.
- Schlesinger, J. A. (2013). *Political Party Organization*. In Handbook of Organizations (RLE: Organizations) (pp. 764-801). Routledge.
- Şahin, İ. (2014). *2007 Anayasa Değişikliği Sonrasında Türkiye’de Hükümet Sistemleri Arayışları*. Yüksek lisans tezi, Ankara: Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, Y. (2009). İspanya'nın Terörle Mücadelesinde ETA örneği. İ. Bal & S. Özeren (Ed.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* içinde (ss. 243-285). Ankara: USAK Yayınları.
- Şükür, İ. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 686-697.
- Tetik, G. (2000). Uluslararası Avrupa Birliği Şurası. *Diyanet Aylık Dergi*, 114, 25-26.

- Toruk, İ. (2011). Türkiye'de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 483-514.
- The Economist. (2003, Mart 29). A Friendship on Hold. *The Economist*. Aralık 10, 2023 tarihinde <https://www.economist.com/special-report/2003/03/27/a-friendship-on-hold> adresinden alındı.
- Tunalı, S. (2010). *1 Mart 2003 Tezkeresi'nin Türkiye-ABD İlişkilerine ve Türkiye'nin Terörle Mücadelesine Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncer, E., & Kasapbaş, C. (2004). Seçim 2004: 28 Mart 2004 İl Genel Meclisi ve Belediye Seçimleri: Sayısal ve Siyasal Değerlendirme. Ankara: Tesav Yayınları.
- Tuncer, E. (2016). 22 Temmuz 2007 Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 1(1), 135-146.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Tutanak Dergisi*. Ocak 1, 2024 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 adresinden alındı.
- Uysal, C. (2001) Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1(1), 140-153.
- Uslu, H. F. (2022). Siyasal İktidar: Analitik Bir İnceleme. S. Kahraman (Ed.) *Siyasal Yazılar Siyasal Kavramlar ve Terimler Üzerine Tetkikler* içinde (243). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Uzun, N. (2011). *Türkiye'de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Üzümcü, A. (2022). 28 Şubat Süreci E-Muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişiminin Ekonomi Politik Analizi. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 74-121.
- Yavuz, B. (2008). 2007 Anayasa Değişikliğinin Doğurduğu Tereddütler ve Çözüm Yolları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1).
- Yavuz, H. (1996). Refah Partisi: Modernleşmenin İçinde Batılılaşmanın Dışında; Sistemin İçinde Hükümetin Dışında. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 38, 45-50.
- Yavuz, H. (2005a). Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* içinde (2. baskı, s. 591-619). İletişim Yayınları.
- Yavuz, H. (2005). Modernleşen Müslümanlar, Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti (A. Yıldız, Çev.). Kitap Yayınevi.

- Yaşlı, F. (2009, Eylül 16). Yedi Yılın Ardından AKP İktidarına Bakmak. Sol Haber. 01.01.2023 tarihinde <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/fatih-yasli/yedi-yilin-ardindan-akpiktidarina-bakmak-20526> adresinden alındı.
- Yeltin, H. (2021). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefetine ve Kamuoyunun Yaklaşımı. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 1-33.
- Yetkin, M. (2004). *Tezkere: Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yenişafak. (2019, Mayıs 3). ‘Siirt’ten Meclis’e. *Yenişafak*. 01.10.2024 tarihinde <https://www.yenisafak.com/hayat/siirtten-mecliste-3469249> adresinden alındı.
- Yıldız, S. E. (2021). *Wonder 28 Şubat’ın Söndüremediği Yıldızlar*. Önder: İmam Hatipliler Derneği Yayınları.
- Yılmaz, H. (2015). Siyasi Partiler ve Askeri Müdahale: 28 Şubat Süreci. Nobel Yayın Dağıtım.
- Yılmaz, M. E. (2018). Koalisyon Hükümetlerinde İstikrar ve Verimlilik: 1991-2002 Türkiye Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, N. (2012). Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.) *Bin yılın sonu: 28 Şubat süreklilik ve kopuş içinde* (211-237). Pınar Yayınları.
- Yılmaz, D. D. (2021). 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (Jebpir)*, 7(2), 244-259.
- Yılmaz, S. (2014). *Neoklasik Realizm ve Dış politika: 1 Mart Tezkeresi Örneği* Yayımlanmamış Doktora tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Ş. E. (2014). 1982 Anayasası’na 2010 Anayasa Değişiklikleri ile Getirilen Kamu Denetçiliği Kurumu ve İdari Yargı Denetimi ile İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğit, A., Yiğit, Ö., Gökner, Ş., Tekin, C., Karaman, Y., Daşkın, Y., & Avcı, M. (2023). 28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(6), 2139-2157.
- Yüksek Seçim Kurulu [YSK]. Türkiye Genelindeki Milletvekili Seçim Sonuçları (1983-2007). 01.01.2023 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/19832007/Turkiye.pdf> adresinden alındı.
- Yüksek Seçim Kurulu [YSK]. İzmir İlindeki Milletvekili Seçim Sonuçları (1983-2007). 01.01.2023 tarihinde

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/izmir.pdf> adresinden alındı.

Yüksek Seçim Kurulu [YSK]. (2009). 2009/75 Sayılı Karar Yüksek Seçim Kurulu. 01.01.2023 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Kararlar/2009Pdf/2009-75.pdf> adresinden alındı.

Yüksek Seçim Kurulu [YSK]. (2009). 2009 Mahalli İdareler Seçimlerine Ait İl Genel Meclisi Sonuçları. 01.10.2023 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2009MahalliIdareler/ResmiGazete/IlGenel.pdf> adresinden alındı.

Yüksel, H., Civan, A., & Gundogan, E. (2011). The Impact of Economic and Political Factors on the 2010 Turkish Referendum. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 4(7), 69-80.

Zarış, S. (2016). Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar. *The Journal of Academic Social Science*, 5(3), 1-15. <https://doi.org/10.16992/ASOS.6524>

(2003, Aralık 31.) *Resmi Gazete* (Sayı 25333). Ekim 1, 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden alındı.

(2004, Ocak 4). *Resmi Gazete* (Sayı 25336). Ekim 1, 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040104.htm> adresinden alındı.

(2004, Mayıs 12). *Resmi Gazete* (Sayı 25460). Ekim 1, 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden erişildi.

32. Gün, (2017), 28 Şubat Belgeseli 7. Bölüm | 32. Gün Arşivi. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=JQRXu0M9Tdo> adresinden alındı.

32. Gün, (2017), 28 Şubat Belgeseli 8. Bölüm | 32. Gün Arşivi. Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=PpNHx6btyXY> adresinden alındı.

32. Gün, (2005), Parti Kapattıran Türban Meselesi | 32. Gün Arşivi Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=urcQV2aX5fc> adresinden alındı.

EKLER

Ek 1: 2007 Genel Seçimleri İllere Göre Milletvekili Dağılımları

İl	Mv	AK Parti	CHP	MHP	DP	Bağımsız
Adana	14	6	4	4	-	-
Adıyaman	5	4	1	-	-	-
Afyonkarahisar	7	5	1	1	-	-
Ağrı	5	5	-	-	-	-
Aksaray	4	3	-	1	-	-
Amasya	3	2	1	-	-	-
Ankara	29	16	9	4	-	-
Antalya	13	5	5	3	-	-
Ardahan	2	1	1	-	-	-
Artvin	2	1	1	-	-	-
Aydın	8	3	2	3	-	-
Balıkesir	8	5	2	1	-	-
Bartın	2	1	1	-	-	-
Batman	4	2	-	-	-	2
Bayburt	2	2	-	-	-	-
Bilecik	2	1	1	-	-	-
Bingöl	3	3	-	-	-	-
Bitlis	4	3	-	-	-	1
Bolu	3	3	-	-	-	-
Burdur	3	2	1	-	-	-
Bursa	16	10	3	3	-	-
Çanakkale	4	2	1	1	-	-
Çankırı	3	2	-	1	-	-
Çorum	5	4	1	-	-	-
Denizli	7	4	2	1	-	-
Diyarbakır	10	6	-	-	-	4
Düzce	3	3	-	-	-	-
Edirne	4	1	2	1	-	-

Elazığ	5	5	-	-	-	-
Erzincan	3	2	1	-	-	-
Erzurum	7	6	-	1	-	-
Eskişehir	6	3	2	1	-	-
Gaziantep	10	7	2	1	-	-
Giresun	5	3	1	1	-	-
Gümüşhane	2	2	-	-	-	-
Hakkâri	3	2	-	-	-	1
Hatay	10	5	3	2	-	-
Iğdır	2	1	-	-	-	1
Isparta	5	3	1	1	-	-
İstanbul	70	39	22	7	-	2
İzmir	24	9	11	4	-	-
Kahramanmaraş	8	6	1	1	-	-
Karabük	3	3	-	-	-	-
Karaman	3	2	-	1	-	-
Kars	3	2	-	1	-	-
Kastamonu	4	3	-	1	-	-
Kayseri	8	6	1	1	-	-
Kırıkkale	4	3	-	1	-	-
Kırklareli	3	1	2	-	-	-
Kırşehir	3	2	-	1	-	-
Kilis	2	2	-	-	-	-
Kocaeli	9	6	2	1	-	-
Konya	16	13	1	2	-	-
Kütahya	6	5	-	1	-	-
Malatya	7	6	1	-	-	-
Manisa	10	5	2	3	-	-
Mardin	6	4	-	-	-	2
Mersin	12	4	4	4	-	-
Muğla	6	2	3	1	-	-

Muş	4	2	-	-	-	2
Nevşehir	3	3	-	-	-	-
Niğde	3	2	-	1	-	-
Ordu	7	5	1	1	-	-
Osmaniye	4	2	-	2	-	-
Rize	3	2	-	-	-	1
Sakarya	6	5	-	1	-	-
Samsun	9	6	2	1	-	-
Siirt	3	2	-	-	-	1
Sinop	3	2	1	-	-	-
Sivas	6	4	1	-	-	1
Şanlıurfa	11	9	-	-	-	2
Şırnak	3	1	-	-	-	2
Tekirdağ	5	2	2	1	-	-
Tokat	7	5	1	1	-	-
Trabzon	8	6	1	1	-	-
Tunceli	2	-	-	-	-	2
Uşak	3	2	1	-	-	-
Van	7	5	-	-	-	2
Yalova	2	1	1	-	-	-
Yozgat	6	5	-	1	-	-
Zonguldak	5	3	2	-	-	-
Türkiye Toplamı	550	341	112	71	-	26

Kaynak: Haberler, (2007). Ekim 1, 2024 tarihinde <https://www.haberler.com/secim/2007/> adresinden alındı.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Aysu SEZER

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	İstanbul Gelişim Üniversitesi	2019
Y. Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2024

Görevler :

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Purchasing & Marketing Officer	Medya Yayın Grubu	2024
Overseas Purchasing Officer	Hightek Lighting & Electrics	2023

Eserler :

B1. Sezer A. (2023). *İktidar Muhalefet İlişkileri Bağlamında 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu*. 6. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar ve İnovatif Çalışmalar Kongresi Bildiriler, 2-3 Aralık 2023 (s. 369-376). Antalya, Türkiye